

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**RİSÂLETÜ'L-İSLAM DERGİSİNE GÖRE
MEZHEPLER ARASI TAKRİB DÜŞÜNCESİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Sümeyye KILINÇ

**Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR
Danışman**

**RİZE
2019**

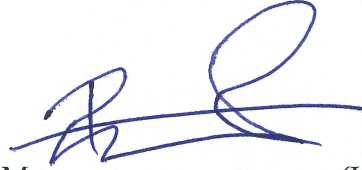
KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalında, Sümeyye KILINÇ tarafından hazırlanan “*Risâletü'l-İslâm Dergisine Göre Mezhepler Arası Takrib Düşüncesi*” başlıklı bu çalışma, 29.04.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

(Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Aydın BAYRAM

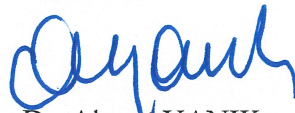
(Kabul/Red)

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Ümit ERKAN

(Kabul/Red)

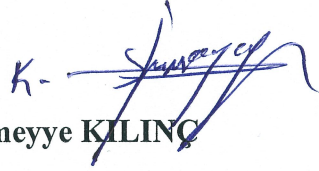
5/7/2019

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Bu tezdeki bütün bilgileri etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yaptığımı bildiririm. İfade ettiklerimin aksi ortaya çıktığında ise her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ederim. 28/03/2019

K-
Sümeyye KILINÇ

ÖN SÖZ

İslam, ilk dönemden itibaren Allah'ın birliğine imana ve Müslüman fertler arasında birliğe davet etti. Bu iki davetin muhatabı olan Müslümanlar Allah'ın birliğine olan inançlarını her daim korudular ve buna aykırı olarak ortaya çıkan hiçbir düşüncüyü İslamî düşünce olarak kabul etmediler. Ancak Hz. Peygamberin vefatının ardından taassubun tekrar etkin olmaya başlamasıyla aralarındaki birliği kaybettiler ve kendi aralarında gerçekleşen savaşlarda birbirlerinin kanına girdiler. Bu savaşların gerçekleştiği andan itibaren Müslümanlar arasındaki birliğin tekrar tesisi için alimler veya siyasiler tarafından muhtelif zamanlarda bireysel çalışmalar ve grup çalışmaları yapıldı. Çalışmamız, bu gruplardan biri olan Cemaatu't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslamiyye'ye (İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Cemaati) dayanmaktadır.

1945 senesinde Kahire'de Şii alim Muhammed Takî el- Kummî'nin öncülüğünde Sünni ve Şii alimlerin desteği ile kurulan Cemaatu't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslamiyye'nin takrîb anlayışı ve faaliyetleri üzerine kurulan çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Cemaatu't-Takrîb'den önceki takrîb çalışmaları hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra Cemaat'te çalışan alimler, Cemaat'ın faaliyetleri ve bu faaliyetlerde Ezher'le işbirliği hususu üzerinde durduk. İkinci bölümde ise Cemaat'ın takrîb hedeflerini ele almaya çalıştık. Bununla beraber mezheplerin ittifak ettikleri hususları, ihtilafa düştükleri hususları ve ihtilaf sebeplerini ele aldık. İslam toplumunda vahdetin tesis edilmesinde sorumluluğun kimlerde olduğuna ve vahdetin tesis edilmesi için Cemaat'ın önerilerine yer verdik. Sonuç bölümünde ise elde ettiğimiz neticeleri sunmaya çalıştık.

Çalışmanın planlanmasında, araştırılmasında ve yürütülmesinde ilgi ve desteğini esirgemeyen bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım danışman hocam Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR'e yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Jüri üyesi olarak tezimi büyük bir özveri ile okuyup yapıcı eleştirilerinden istifade ettiğim

Dr. Öğr. Üyesi Aydın BAYRAM ve Dr. Öğr. Üyesi Ümit ERKAN hocalarıma içtenlikle teşekkür ederim.

Halis niyet ile gayret bizden, sonuca ulaştırmak Allah'tandır.

Sümeyye KILINÇ

RİZE

2019

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN	3
ÖN SÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET	9
ABSTRACT	10
KISALTMALAR.....	11
GİRİŞ.....	12

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZHEPLER ARASI BİRLİK ÇALIŞMALARI VE TAKRİB CEMAATİ

I. İSLAM TARİHİNDE MEZHEPLER ARASI YAKINLAŞMA	
GİRİŞİMLERİ.....	16
A. Ebu Cafer et-Tûsî	17
B. Ebû Alî Emînüddîn et-Tabersî.....	17
C. Halife Ebû Cafer Mansur.....	18
D. Abdullah el-Me'mun	18
E. Gazzâli	19
F. Nadir Şah	20
G. Panislamizm	21
H. Cemâatü'l-Uhuvveti'l-İslâmiyye	25
I. Daru'l-İnsaf.....	26
J. el-Mecma'u'l-Âlemî li't-Takrîb beyne'l-Mezâhibi'l-İslamiyye	27
K. Cemaatu't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslamiyye ve Birlik Çalışmaları.....	31
II. DARU'T-TAKRİB'İN FAALİYETLERİ	37
A. Risâletü'l-İslam Dergisi	37
B. Mahmûd Şeltut'un Fetvası	39
C. Şia'ya Ait Eserlerin Yayınlanması	40
D. Ortak Hadisler Projesi	42
E. Diğer Faaliyetler	43
III. EZHER'DE TAKRİP ÇALIŞMALARI	44
A. Ezher'de Mukayeseli Fıkıh Eğitimi	44
B. Ezher'de Yapılan Diğer Çalışmalar.....	49
IV. DİĞER İSLAM ŞEHİRLERİ İLE TAKRİB CEMAATİ ARASINDA İLETİŞİM.....	50

İKİNCİ BÖLÜM
RİSALETÜ'L-İSLAM DERGİSİ'NE GÖRE
MEZHEPLER ARASI BİRLİĞİN ANALİZİ

I. MÜSLÜMANLARIN BİRLİĞİ.....	52
II. MEZHEPLER ARASI BİRLİK.....	54
A. Hedef	54
1. Cemaatin Takrîb Hedefleri	54
2. Takrîbin Hedefi Olmayanlar.....	59
B. İslam Alimlerinin Takrîbe Bakışları.....	60
1. Takribi İmkansız görenler ve Takrîbe Karşı Çıkanlar.....	60
2. Takrîbi Mümkün Görenler ve Destekleyenler.....	63
3. Takribi Gereksiz Görenler.....	64
III. MEZHEPLERİN ORTAK NOKTALARI.....	65
A. İtikadi Esaslarda Birlik.....	65
B. Dinin Kaynağında Birlik	66
C. İbadetlerde Birlik.....	66
D. Kültür Birliği.....	66
IV. MEZHEPLERİN FARKLI NOKTALARI.....	67
V. İHTİLAF SEBEPLERİ	69
A. 73 Fırka Hadisi	69
B. Siyâset ve İmamet.....	71
C. İctihad	73
D. Taassub.....	79
E. Birbirini Tanımama	84
F. Irkçılık.....	88
G. Gayri İslami Unsurlar.....	90
VI. BİRLİĞİN TESİSİNDE SORULULUĞU OLANLAR VE CEMAATİN ELEŞTİRİLERİ.....	94
A. Alimler	94
B. Tarih Yazarları.....	96
C. Ümmet	98
D. Yöneticiler.....	100
VII. BİRLİK İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	101
A. Tanışma	101
B. Her Mezhebi Kendi Kaynaklarından Tanıma.....	105
C. Tarih	110
D. İmamet ve Hilafet Üzerinden Çözüm.....	116

E. Tevhid İlminde Yenilik.....	118
F. Siyasi Birliğin Sağlanması	118
G. İslami İktisadın Kurulması	119
SONUÇ.....	121
KAYNAKLAR.....	127
ÖZ GEÇMİŞ.....	146

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Hazırlayan: Sümeyye KILINÇ

Yıl: 2019

Sayfa Sayısı: 146

ÖZET

RİSÂLETÜ'L-İSLAM DERGİSİNE GÖRE MEZHEPLER ARASI TAKRİB DÜŞÜNCESİ

Takrîbu'l-mezahib olarak anılan ve Ehl-i sünnet mezhepleri ile Şia arasında yakınlaşmanın ele alındığı bu çalışma, Kahire'de Şiiler tarafından kurulmuş olmasına rağmen Sünni katılımcıları da bulunan Takrib Cemaatinin bu konudaki düşünceleri, görüşleri ve faaliyetleri esas alınarak hazırlanmıştır. Cemaatin bu konudaki görüşleri 1949-1972 yılları arasında Cemaat tarafından farklı periyotlarla yayınlanan *Risaletü'l-İslam* dergisine bağlı kalınarak sunulmaya çalışılmıştır. Dergiden hareketle takrib ile neyin kastedildiği, Takrib Cemaatinin bu hedefe ulaşmak için gerçekleştirdiği faaliyetler ve bu faaliyetlerde Ezher ile olan ilişkisi açıklanmıştır. Ayrıca Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Şia'nın ortak yanları, ihtilafa düştükleri hususlar, ayrılık sebepleri ve aralarında ittifakın sağlanması için çözüm önerileri ele alınmıştır. Araştırma sonucunda Takrib Cemaati elemanlarının, mezhepler arası yakınlaşma meselesine yüzeysel yaklaştıkları, iki mezhep arasındaki tefrika sebeplerini tarihsel gerçeklikten uzak değerlendirdikleri görülmüş ve buna bağlı olarak da iki mezhep arasındaki ilişkide pek bir ilerleme kat edemedikleri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam mezhepleri, Ehl-i Sünnet, Şia, Takrîb, Mezhepler Arası Yakınlaşma

Recep Tayyip Erdogan University Graduate School of Social Sciences

Department: Basic Islamic Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Prof. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Author: Sümeyye KILINÇ

Year: 2019

Pages: 146

ABSTRACT

THOUGHT OF THE CONVERGENCE BETWEEN SECTS ACCORDING TO THE JOURNAL OF RISALAT AL-ISLAM

This study which has been dealt with the convergence between the sects of Ahl as-Sunnah and Shia, namely Taqrib al-Madhahib, has been prepared based on thoughts, opinions and activities of Jamaat al-Taqrib which had also Sunni participants although this Jamaat has been founded by Shiites in Cairo. Opinions of Jamaat about this topic has been tried to be presented by being connected with the Journal of Risalat al-Islam which has been published by Jamaat in different times between the years of 1949-1972. It has been explained what was meant by taqrib, activities Jamaat al-Taqrib did to reach the objective and the relation of Jamaat with al-Azhar in these activities based on the Journal. Also It has been discussed mutual points between Ahl al-Sunnah and Shia, points of conflict, reasons of disagreement and solution offers to reach agreement between sects. At the end of the study, it has been seen that the members of Jamaat al-Taqrib approached to the issue of the convergence between sects superficially and they evaluated reasons of disagreement between two sects away from historical realities and depending on that it has been determined that they could not make significant progress in relationship between two sects.

Keywords: The Islamic Sects , Ahl al-Sunnah , Shia, Taqrib, The Convergence Between Sects

KISALTMALAR

bk.	:	Bakınız
ev.	:	eviren
Dr.	:	Doktor
h.	:	Hicri
haz.	:	Hazırlayan
H�.	:	Hazret, Hazreti
M.	:	Milad�
N�r	:	Ne�reden
�.	:	Ölüm tarihi
Prof.	:	Profesör
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	:	Basım tarihi yok
y.y.	:	Basım yeri yok

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN KONUSU, KAPSAMI, KAYNAKLARI VE YÖNTEMİ

A. Konu

İslam, ümmetin kat'i delillerle sabit olan kaideler etrafında birlikte hareket etmesini emreden bir vahdet dinidir. Kesin hüküm bildirilmeyen ictihadî konularda ise farklı düşünceye imkan tanıyan bir dindir. Bu ictihadî konular, insanların eğitim ve birikimlerinin, mizaç ve hayata bakış açılarının farklı olması, metinlerin çoğunun birden çok anlama gelmesi, dinin zamana ve mekâna göre okunması zorunluluğu, siyâset ve sosyokültürel farklılıklar sebebiyle farklı anlayışların ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Ortaya çıkan bu anlayışlar da zamanla mezhepleri oluşturmuştur¹. Bu mezhepler siyasî, itikadî ve amelî mezhepler olarak kategorize edilmiştir.

Siyasî ve itikadî mezheplerin oluşmasına etki eden temel olay hilafet meselesidir. İlk halifenin seçiminde siyasi olarak başlayan, sonraki dönemde dinî bir kimlik kazanan ihtilaflar, Müslümanlar arasında savaflara dahi yol açmıştır. İki tarafın da Müslümanlardan olduğu bu savafların sonucunda ölen ve öldüren tarafların dünya ve ahiretteki durumlarının tartışılmasıyla sorun itikadî bir boyut kazanmış ve böylece siyasî ve itikadî mezhepler tarihte yerini almıştır².

Hz. Peygamber hayattayken uzak yerlerde görev yapan sahabenin bazı ayet ve hadislerden haberdar olmaması, ashabın kendilerine ulaşan bilgiyi farklı anlamaları, fakihlerin ortaya çıkan yeni sorunların çözümünde farklı yöntemler tercih etmeleri, Hz. Peygamberden sonra fikhî alanda farklı görüşlerin ortaya

¹ Ethem Ruhi Fırlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004), 14-21 ve 43; Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2008), 43-54. Ayrıca bk. Muhammed Rıza eş-Şebîbî, "Sa'y kadîm fî tevhîdî'l-mezâhib", *Risâletü'l-İslam* 25 (1955): 36; Muhammed Abdullah Muhammed, "Me'âlimu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 55-56 (1963): 205.

² Fırlalı, *İtikadî Mezhepler*, 51.

çıkmasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda da amelî mezhepler yani fıkıh mezhepleri oluşmuştur³.

Siyasî, itikadî ve amelî mezhepler kimi zaman ictihadî alanda tek doğrunun olmayacağını gözdârdı ederek kendi görüşlerinin haklılığını ispat etmek, kimi zaman da diğer mezheplerin tezini çürütmek için naslara dayanmışlar ve bu çabaları neticesinde tarih boyunca birbirleriyle mücadele etmişlerdir. Bu mezheplerin bir kısmı zamanla takipçilerini kaybetse de Ehl-i Sünnet ve “en büyük azınlığı oluşturan”⁴ Şia, varlığını devam ettirebilmiştir.

Sünniler ve Şiiler arasındaki çekişmeler tarihin farklı dönemlerinde çeşitli şekillerde sürmüştür. Bu çekişmelerin İslam ümmetini zayıflattığını fark edenler, aynı inanç temellerine bağlı olan mezhepler arasında ortak bir dil oluşturmaya çalışmışlardır. Bizim çalışmamız bu ortak dili oluşturma amacıyla 1945 yılında Kahire’de kurulan Cemaatü’t-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye’nin (İslam mezhepleri Arasında Takrib Cemaati) mezhepler arası yakınlaşma anlayışını kendi yayınından hareketle ortaya koyma temeli üzerine tasarlanmıştır.

Çalışmamıza konu olan kurum, Cemaatü’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ismiyle kurulmuş ancak bir süre sonra ismini Daru’t-takrib beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye olarak değiştirmiştir. Biz de çalışmamızda kurumdan bahsederken “Takrib Cemaati”, “Daru’t-takrîb” ve çoğunlukla da “Cemaat” kavramlarını kullandık.

B. Kapsam

1949-1972 yılları arasında Kahire’de Cemaatü’t takrib beyne’l-mezahibi’l-İslamiyye tarafından yayınlanan Risaletü’l-İslam dergisi yazarlarına göre İslam mezhepleri arasında takrib konusunun ele alındığı çalışmamızda ilk olarak Takrîb ve takrîbü’l-mezahib kavramları açıklanmış ve İslam tarihinde takrib çalışması olarak kabul edilen bazı bireysel ve kurumsal teşebbüslere ayrıntıya girilmeksizin yer verilmiştir. Sonrasında Takrib Cemaatinin takrib hedeflerine, düşüncelerine, çalışmalarına genel olarak kendi yayını olan Risaletü’l-İslam dergisi ile sınırlı kalınarak yer verilmiştir.

³ Hayrettin Karaman, *Anahatlarıyla İslam Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008), 50- 52.

⁴ İlyas Üzümlü, “Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Daru’t- Takrîb Tecrübesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998): 171.

C. Kaynaklar

Çalışmamızın temel kaynakları, 1949-1972 yılları arasında Kahire’de Darü’t-takrîb tarafından 16 cilt olarak yayınlanan *Risâletü’l-İslam* dergisi ile sınırlı tutulmuştur. Bununla birlikte *Dergi*’de referans gösterilen kaynaklardan da yararlanılmıştır. Bu kaynaklardan bazıları Muhammed Ebû Zehra’nın, *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye’nin, *Firdevsü’l-ahbâr bi-mesûri’l-hitâb*, Muhammed b. Ahmed el-Makdisî’nin, *Ahsenu’t-Tekâsım*, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî’nin, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Celâleddîn es-Suyûtî’nin, *el-İtkan fî ulumi’l-Kur’an*, *İbnu’l-Vezir’in*, *el-Avasım ve’l-Kavasım* olarak sıralanabilir.

Takrîb Cemaati hakkında Dergide ulaşamadığımız bilgilere ulaşmak için Nâsır b. Abdullah el-Gaffârî’nin *Mes’eletü’t-takrîb* isimli eseri, İlyas Üzüm’ün “Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Darü’t- Takrîb Tecrübesi” isimli makalesi başta olmak üzere konu hakkında hazırlanan tezlerden de faydalandık.

Çalışmamızda takrîb faaliyetlerinde yer alan bir çok alim ve yazar ismi geçmektedir. Bu alimlerin ve yazarların doğum ve ölüm tarihlerine ulaşmak için temelde *el-Ezher fî elf âm*⁵ isimli eserden, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*’nden ve çeşitli internet sitelerinden faydalandık. Ancak bazı isimler hakkında yine de herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Bu sebeple bu alim ve yazarların sadece *Risâletü’l-İslam* dergisinde geçtiği şekliyle isimlerini ve görevlerini vermekle yetindik.

Ayet meallerinde ise Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından oluşturulan ve kurumun resmi internet sitesinde, <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf> adresli Diyanet İşleri Başkanlığı Kur’an-ı Kerim Mealini kullandık.

Darü’t-Takrîb’in faaliyetlerini 1998 yılında *Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Darü’t- Takrîb Tecrübesi*⁶ ismiyle makalesine konu edinmiş bulunan İlyas Üzüm’ün çalışması dışında konumuzla direk ilgili bir çalışmaya ulaşamadık. Sayın Üzüm’ün çalışması Cemaat’i amaçları, faaliyetleri ve dağılması şeklinde kısa bir tanıtımın ardından değerlendirme başlığıyla tamamlanmakta fakat Cemaat’in

⁵ Abdülmün‘im Hafâcî, *el-Ezher fî elf âm*, (Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’l-turas, 2012)

⁶ İlyas Üzüm, “Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Darü’t- Takrîb Tecrübesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 2 (1998), 171-185.

birinci faaliyeti olarak sunulan *Risâletü'l-İslam* dergisi içeriğini direk olarak konu edinmemektedir.

Ramazan Tarık'ın “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü'l-mezahib, Mısır örneği)”⁷ başlıklı doktora tezi konu üzerinde en önemli çağdaş araştırmalardan biri olarak özellikle tarih ve literatür konusunda istifade ettiğimiz bir kaynak olmakla birlikte *Risâletü'l-İslam* dergisi özelinde bir çalışma niteliğinde değildir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla *Risâletü'l-İslam* dergisi üzerinde ilk olma özelliği taşıyan çalışmamızın İslam mezhepleri arasında yaklaşma konulu diğer çalışmalarla beraber⁸ İslam mezhepleri tarihi alanına katkı sağlayacağını umuyoruz.

D. Yöntem

Çalışmamızın amacı, her dönemde güncelliğini koruyan mezhepler arası birlik konusunda bir grup çalışması olan İslam Mezhepleri Arasında Takrib Cemaati'nin hedeflerini ve bu alandaki faaliyetlerini Cemaat üyelerinin kendi yazılarından hareketle tespit etmek ve böylece yapılan ve yapılacak olan çalışmalara katkı sağlamaktır. Bu amaçla hareket ettiğimiz çalışmamızda içerik analizi yöntemi takip edilmiştir. Bu kapsamda öncelikle Dergide takrib konulu yazılar tercüme edilmiş, sonrasında tercüme konularına göre kategorize edilmiştir. Dolayısıyla Takrib Cemaati ile alakalı olan bölümdeki başlıklar Dergide yer alan konulara göre belirlenmiştir. Dergide yer almayan herhangi bir konuya müstakil bir başlıkta yer verilmemiştir.

⁷ Ramazan Tarık, “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü'l-mezahib, Mısır örneği)” (Doktora tezi, İstanbul üniversitesi, 2018)

⁸ İslam mezhepleri arasında yaklaşma konusu üzerine yapılan çalışmalardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Adem Arıkan, “Şiilerin Takribi ve Suudilerin Teklifi”, e-Makalat 6/2 (2013): 275-292; Ebü'l-Berekât es-Süveydî, “Sünnî-Şii İttifakına Doğru”, çev. Mustafa Çağrııcı, *Kelam İlmi* içinde, haz. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Damla Yayınevi, 2016), 334-336; Mehmet Çelenk, “Safeviler döneminin Şii-Sünni ilişkileri Üzerindeki Etkisi” e-makalat, 6/2 (2013): 63-85; Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Şii-Sünni İttifakı* (İstanbul: Kitap yayınevi, 2014); Muhammed Cevad Muğniyye, *el-Cevami' ve'l-Fevarik beyne's-sünne ve's-şia* (yy yok: Müessese 'İzzeddin ed-Din, 1994).

BİRİNCİ BÖLÜM

MEZHEPLER ARASI BİRLİK ÇALIŞMALARI VE TAKRİB CEMAATİ

I. İSLAM TARİHİNDE MEZHEPLER ARASI YAKINLAŞMA GİRİŞİMLERİ

Sözlük anlamı yaklaştırma olan takrîb kelimesi, mezhepler anlamına gelen mezâhib kelimesi ile birleşerek takrîbu'l-mezâhib terkinini oluşturmıştır. Genel anlamda İslam mezheplerinin yakınlaşmasını ifade eden takrîbu'l-mezâhib terkinibi özel olarak Ehl-i Sünnet ve Şia'nın ortak amaçlar etrafında birlikte hareket etmelerini ifade eden bir kavram olarak tanımlanmıştır⁹.

Tarihin çeşitli dönemlerinde Ehl-i sünnet ve Şia mezheplerinin yakınlaşması için ferdî ve toplumsal düzeyde bir takım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların başında –hakkında ayrıntılı bilgi olmamakla birlikte- hicri 437 senesinde Bağdat'ta Ehl-i sünnet ve Şia'nın Yahudilere karşı oluşturdukları birlik gelmektedir¹⁰.

Şii alim Ebu Cafer et-Tûsî'nin (ö. 1067) ve Ebû Alî Emînüddîn et-Tabersî'nin (ö. 1154) çalışmaları, Halife Mansur'un Halku'l-Kuran meselesinde alimlerin ortak düşünceye sahip olmaları için yaptığı çalışmalar, Halife Me'mun'un fikhî görüşlerde alimleri ortak bir kitap etrafında birleştirme çabaları, Nadir Şahın Caferiliğin beşinci mezhep olarak kabul edilmesi için düzenlediği toplantı bu alanda yapılan bireysel çalışmalardandır.

Muhammed Hasan el-'Azamî tarafından 1937 senesinde Mısır'da Kubbetü'l-Gûrî'de kurulan Cemaatu Uhuvveti'l-İslamiyye, 1947'de Beyrut'ta

⁹ İlyas Üzüml, "Takrîbü'l-Mezâhib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 467.

¹⁰ Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Mektebetü'l-Meârif, 1991), 12: 54 Ehl-i sünnet ile Şia arasında kavgaların savaşların tekrar başlaması üzerine bu yakınlaşmaları tuhaf bulduğunu belirtmekte ve bunu Şia'nın takıyye inancı ile yaptığını söylemektedir. Şia'nın bu birliklerden sonra "Muhammed ve Ali insanların en hayırlıdır. Kim onların hayırlı olduğuna rıza gösterirse şükretmiş olur. Kim ki bundan şüphe duyarsa küfretmiştir" gibi sözlerinin de iddiasını desteklediğini söylemektedir: İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 62.

Fâruk I Üniversitesi'nin himayesinde kurulan Daru'l-İnsâf, Ali Hamaney tarafından 1990 senesinde kurulan Mecmeu'-Takrib beyne'l-mezahibi'l-İslamiyye ise Ehl-i Sünnet ve Şia'nın yakınlaşmasını tesis etmek amacıyla yapılan grup çalışmalarıdır.

Burada bu çalışmalar hakkında özlü de olsa bilgi sunmaya çalışacağız.

A. Ebu Cafer et-Tûsî

Muhammed Ebu Zehra et-Tûsî'yi, İmamiyye ve Ehl-i sünnet mezhepleri arasında yakınlaşmanın tesis edilmesi için çalışan ilk şii alim olarak kabul etmektedir¹¹. Tusi'nin takrib kapsamında yaptığı çalışmalar eserlerinde Ehl-i sünnet'in görüşlerine de yer vermesi şeklinde görülmektedir. Bu anlamda dikkat çeken eserlerinin başında ayetleri Ehl-i sünnet ve Şia'ya ait rivayetlerle yorumladığı *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*¹² ile İmami fıkhnın görüşlerine ve Ehl-i Sünnet fıkhnın görüşlerine mukayeseli olarak yer verdiği *el-Hilaf* gelmektedir¹³.

B. Ebû Alî Emînüddîn et-Tabersî

Tabersî, bazı alimler tarafından takrib çalışmalarının mimarı olarak kabul edilmiştir¹⁴. Tusi'de olduğu gibi Tabersî'nin de bu alandaki çalışmaları eserlerinde Ehl-i sünnetin görüşlerine yer vermekle sınırlıdır. Bu anlamda dikkat çeken eseri el-Mecme'u'l-Beyân isimli tefsiridir¹⁵.

¹¹ Muhammed Ebu Zehra, *İmam Cafer Sadık*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Şafak Yayınları, 1992): 392.

¹² Üzüm, *Takribü'l-Mezâhib*, 467; Bazı Şii alimler Tûsî'nin bu metodunda takıyye inancı ile hareket ettiğini belirtmişlerdir. Buna göre Ehl-i sünnetin rivayetlerini delillendirmemesi ve Ehl-i sünnetin sika olarak kabul ettiği Zeyd b. ali b. e-Hüseyn'in rivayetlerine yer vermemesi takıyye inancından sebeptir: el-Gaffârî, *el-Mes'elletü't-takrib*, 149.

¹³ Tarık, "İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü'l-mezahib, Mısır örneği)", 93.

¹⁴ Abdullah Baba Cen' es-Senegâlî, "Muhâvelâtü't-takrib ve'l-islâh beyne's-Sünne ve's-Şia fi'l-kadîm ve'l-hadîs" Erişim. 13.05.2019. http://alrased.net/popup/print_window.aspx?article_no=6367 el-Gaffârî, bu iddiayı savunan alimler içerisinde Muhammed Besyutî'yi örnek vermektedir. Ancak et-Tabersî'nin, tefsirini yazarken metod olarak et-Tûsî'yi takip ettiğini söylemesi üzerine bu konuda doğru tespitin Muhammed Ebu Zehra'ya ait olduğunu ifade etmektedir: el-Gaffârî, *el-Mes'elletü't-takrib*, 148.

¹⁵ Geniş bilgi için bk. El-Gaffârî, *el-Mes'elletü't-takrib*, 148.

C. Halife Ebû Cafer Mansur

Tarihteki takrîb girişimlerini Abbasi halifelerinden 754 ile 775 yılları arasında halifelik yapmış¹⁶ Halife Mansur'un bireysel çabası ile başlatmanın uygun olacağı kanaatindeyiz.

Halife Mansur, alimler arasında yaşanan münakaşalardan ve sadece kendi yolunu hak kabul edip diğerini İslam dışı olmakla itham eden grupların sebep olduğu çatışmalardan duyduğu rahatsızlık sebebiyle harekete geçti. Toplumda tefrikanın ve dolayısıyla düşmanlığın artmasına sebep olan bu olumsuz tavırlardan kurtulmak amacıyla uygulamak istediği ıslah programı kapsamında yönetimi altındaki alimleri ve halkı tek bir mezhep etrafında birleştirmek için çalıştı¹⁷. Herkes tarafından benimsenmesini istediği kanun olarak da İmam Malik'in kitabı *el-Muvatta'*yı seçti ve yönetimi altındaki bütün merkezlere bu kitabın bir nüshasını göndermeyi önerdi. Böylece fıkıh mezheplerinin tek mezhepte birleşmesi ile Müslümanlar arasında ittifakı sağlamayı hedefledi. Fakat Halife Mansur, İmam Malik'in;

Ey müminlerin emiri bunu yapma! İnsanlar daha önce de başka fikhî görüşlere sahip olmuşlar, çeşitli hadisler işitmişler ve birçok rivayetlerde bulunmuşlardır. İnsanları serbest bırak. Her belde kendisi için uygun gördüğünü seçsin¹⁸

sözleri üzerine bu hedefinden vazgeçti. Böylece bu çaba, destek bulamadığı için fiiliyata dökülmemiş bir plan olarak kaldı.

D. Abdullah el-Me'mun

Hicrî 813 ile 833 yılları arasında Abbasi halifeliği yapmış olan Abdullah el-Me'mun¹⁹, üzerinde ihtilaf edilen meseleleri görüşmek üzere münazara meclisleri kurdu ve bu meclislerde alimlerle ilmî toplantılar düzenledi. Bütün grupların bu toplantılardan elde edilen sonuçlar üzerinde birleşmesi için siyasi otoritesini de kullanarak çalıştı. el-Me'mun'un bu birlik anlayışında temel uygulama alanı

¹⁶ Nahide Bozkurt, "Mansur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 5-6.

¹⁷ Muhammed Takî el-Kummî, "Nukad 'ale'l-hurûf", *Risâletü'l-İslam* 20 (1953): 378.

¹⁸ Kummî, "Nukad 'ale'l-hurûf", *Risâletü'l-İslam* 20: 377, 378; İmam Malik'e Abbasi halifesi Harun Reşid ve el-Mehdî de bu teklifi sunmuşlardır. bunun için bk: Muhammed Ebu Zehra, *İmam Malik*, çev. Osman Keskiöğlu (Ankara: Hilal yayınları, 1984), 217, 218.

¹⁹ Nahide Bozkurt, "Me'mun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 101-104.

“halku’l-Kur’an”²⁰ meselesi oldu. Halife bu konuda Mutezile’ye taassup derecesinde bağlandı ve muhalif düşünceye karşı hapis ve işkence gibi sert önlemler aldı.²¹ Onun farklı fikirlere karşı sert önlemler alması ise bu çalışmanın birlik çalışması olarak değil aksine tefrikayı artıran bir çaba olarak kabul edilmesine sebep oldu²².

E. Gazzâlî

Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111) farklı fikirleri hoşgörü ile karşılamının gerekliliğini anlatmak üzere *Faysalatu’t-tefrika beyne’l-İslam ve’z-zendeka* isimli bir eser kaleme almıştır. Bu kitap Gazzâlî’nin İslam mezhepleri arasında takrîb girişiminde bulunduğu kapsamlı bir çalışma olmasa da İslam mezhepleri arasında yakınlaşma alanında bir telif çalışması olarak kabul edilebilir. Bunun için Gazzâlî’nin toplumda tekfiri durdurma ve onun doğal sonucu olan düşmanlıkları sonlandırma, hoşgörüyü hâkim kılma çabasında olduğu bu çalışmasına burada yer vermeyi uygun gördük.

Gazzâlî, İslam halkları arasında düşmanlığa sebep olan tekfirden kaçınmak, hoşgörü ve sükuneti sağlamak için geliştirdiği programında öncelikle “Lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasulullah” diyen ve buna aykırı hareket etmeyen ehli kibleye dil uzatmamayı, kendisinden önceki geleneğe uygun olarak²³, ısrarla tavsiye etmiştir²⁴. Fer’i meselelerde ihtilafların tekfir için bir gerekçe olmaması gerektiğini söylemiş, İslam dünyasında tefrikanın çıkış noktası olan hilafet

²⁰ Halku’l-Kur’an, “Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı konusundaki tartışmaları ifade eden kelâm terimi” olarak tanımlanmaktadır. Abbasî halifesi el-Me’mun, Mutezililiği devletin resmi mezhebi olarak kabul etmiş ve Mutezile’nin Kur’an mahluktur düşüncesini de yönetimindeki bütün alimlerin kabul etmesi için baskı politikası takip etmiştir. Bu dönem de bazı alimler sorguya çekildikleri ve işkence gördükleri için bu döneme Mihne dönemi denilmiştir: konu hakkında ayrıntılı bilgi için bk: Nahide Bozkurt, *Mutezile’nin Altın Çağı*, (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 104-115, Yusuf Şevki Yavuz, “Halku’l-Kur’an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 15: 371-375; Hayrettin Yücesoy, “Mihne”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 26-28.

²¹ Şebîbî, “Sa’y kadîm fî tevhîdî’l-mezâhib”, 37, 38; Abdu’lmuteâl es-Saîdî, “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetu’l-ilmî’t-tevhîd”, *Risâletü’l-İslam* 9 (1951): 60; Bozkurt, *Mutezile’nin Altın Çağı*, 104-115.

²² Şebîbî, “Sa’y kadîm fî tevhîdî’l-mezâhib”, 38.

²³ Ebu Cafer et-Tahavî, *Tahavi Akidesi ve Selef Akidesindeki Yeri*, nşr. Arif Aytekin (İstanbul: 1985), 55.

²⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İslam’da Musamaha*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1972), 41.

meselesini de tekfir için geçerli sebep olmayan fer'i bir mesele olarak değerlendirmiştir²⁵.

F. Nadir Şah

1501-1736 tarihleri arasında İran'da hüküm sürmüş olan Safevi Hanedanlığı'nın iktidarının zayıflaması üzerine İran'da alimler ve yöneticiler 1736 senesinde bir araya geldiler ve Avşar hanedanından Nadir'e İran şahlığını teklif ettiler. Nadir, şahlık teklifini, İran'da Şah İsmail tarafından yayılan akidenin terk edilip Cafer Sadık'ın akidesinin kabul edilmesi ve böylece İran ile Sünnî komşu devletleri arasındaki mezhebi ihtilafların ortadan kaldırılması şartıyla kabul etti.²⁶

1736-1747 yılları arasında şahlık görevini yürüten Nadir Şah, iktidarı döneminde Ehl-i Sünnet mezhepleri ile Şii mezhepler arasındaki ilişkinin düzeltilmesini devlet politikası olarak benimsedi ve iki mezhep arasında yakınlaşmanın olması için her iki mezhebin âlimlerinin katıldığı bir toplantı düzenledi²⁷. 1743 senesinde Şii ve Sünni alimlerin katılımıyla Necef'te gerçekleşen bu toplantıya Osmanlı Devleti adına Ebû'l-Berakât Abdullah Efendi b. Hüseyin el-Bağdadî katıldı²⁸.

Şahın emri üzerine ilk etapta Abdullah Efendi ile Şîî alim Molla başı Ali Ekber görüştü. Bu görüşmenin akabinde Abdullah Efendi'nin başkanlık ettiği toplantıya Şia'yı temsilen Molla başı Ali Ekber, Ehl-i Sünneti temsilen Buhara kadısı Bahru'l-İlim Allâme Hâdi Hoca el-Hanefî katıldı²⁹. Bu toplantıda;

- 1- İran halkının eski inançlarından vazgeçerek hak mezhep olan Caferî mezhebini benimsemesi ve Osmanlı ulemasının da bu mezhebi beşinci mezhep olarak kabul etmesi,

²⁵ Gazzâlî, *İslam'da Musamaha*, 44, 45.

²⁶ Şem'dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, çev. Münir Aktepe (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976), 61, 62; Mehmet Saray, *Türk- İran İlişkileri* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 68, 69; Abdurrahman Ateş, "Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri" (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001), 79-82; Saim Arı, "Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah-I. Mahmûd Dönemi Ehl-i Sünnet Şii Diyalogu" (Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2001), 48.

²⁷ Muhammed Sadık Neş'et, "el-Ulûmu'd-diniyye", *Risâletü'l-İslam* 24 (1954): 426.

²⁸ Ateş, "Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri", 101.

²⁹ Ebû'l-Berekât es-Süveydî, "Sünnî-Şîî İttifakına Doğru", çev. Mustafa Çağrıcı, *Kelam İlmi* içinde, haz. Bekir Topaloğlu (İstanbul: Damla Yayınevi, 2016), 334-336.

- 2- Caferi mezhebinin Kâbe’de Şafii rûknüne ortak olması, onlardan sonra Caferîlerin kendi usullerine göre namaz kılması,
- 3- İran’ın her sene Emiru’l-Hacc tayin etmesi, Osmanlı Devleti’nin İran Emiru’l-Hacc’ına Mısır ve Şam Emiru’l-Hacclarıdan sonra itibar etmesi üzerine anlaşma imzalandı³⁰.

Ancak Sünnî ve Şii âlimler tarafından imzalanan ve takrîb anlaşması olarak isimlendirilmesi mümkün olan bu anlaşmayı İslam dünyasının halifesi konumundaki Osmanlı padişahının Nadir Şahın nüfuzuna girmesi olarak değerlendiren Osmanlı yönetimi ve uleması kabul etmedi³¹. Diğer yandan görüşmelerde Şiileri temsil eden Molla başının, Buhara Kadısı Bahru’l-Ulum Hadî’yi, gıyabında “delil getirmekten aciz bir cahil” olarak tanımlamasından³², Şii bir alimin Abdullah Efendi için “Bu adam insan şekline büründürülmüş bir şeytan!”³³ demesinden hareketle Şii ulemanın da bu politikayı gönüllü olarak değil sadece siyasi otoritenin isteği üzerine takip ettiğini söylemek mümkündür.

Nadir Şah’ın, 1747 senesinde öldürülmesinin³⁴ ardından bu projenin sonlanması³⁵ da Sünnî ve Şii taraflardan kimsenin ya da hatırı sayılır bir grubun bu projeyi desteklemediğini gösterebilir.

G. Panislamizm

İslam, ilk dönemden itibaren müntesiplerini İslam çatısı altında birleştirip güçlü bir İslam milleti oluşturmayı hedeflemiş ve Müslümanlar da buna bağlı olarak güçlü bir İslam devleti kurma idealini benimsemiştir. Bu ideal, İslam dünyasının emperyalist saldırılara ve işgallere maruz kaldığı ondokuzuncu asırdan itibaren Pan-İslamizm veya ittihad-ı İslam adı altında bir siyâset olarak yürütül-

³⁰ Şem’dânî-zâde, Mür’i’t-tevârih, 61; Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 70; Ateş, “Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri”, 101; Ayrıca bk: Muhammed el-Gazâlî es-Sekâ, “‘alâ evâilî’t-tarîk”, *Risâletü’l İslam Dergisi* 44 (1959): 412.

³¹ Ateş, “Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri”, 103 ve 137.

³² Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 327.

³³ Topaloğlu, *Kelam İlmine Giriş*, 332.

³⁴ Azmi Özcan, “Nâdir Şah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 276, 277.

³⁵ Gazâlî, “‘alâ evâilî’t-tarîk”, 412, 413.

müştür³⁶. “İttihad-ı İslam” kavramı bu amaçla ilk defa 1869 yılında Namık Kemal tarafından Hürriyet gazetesinde kullanılmıştır. Bu kavram 1873 yılında da bu isim ile kaleme alınan ilk müstakil çalışma olarak bilinen, Ticaret-i Bahriye Mahkemesi zabıt kâtibi Esa’d Efendi’nin Müslümanları Avrupa’ya karşı hilafet etrafında birlik olmaya davet ettiği bir risalenin adı olmuştur.³⁷

Yeni Osmanlılar olarak tanımlanan aydınlar pan-İslamizmin propagandasını yapmak için *İbret*³⁸ ve *Basîret*³⁹ gazetelerini çıkarmışlardır⁴⁰. Ayrıca ıslahın eğitim alanında yapılacak düzenlemelerle mümkün olduğunu savunan aydınlar tarafından “İhya-ı İslam Cemiyeti” kurulmuş, Hoca Tahsin tarafından İslam’ın diğer coğrafyalarda tanıtılması amacıyla da “Memâlik-i İslamiyye Coğrafya Cemiyeti” kurulmuştur⁴¹.

Panislamizm, İkinci Abdülhamid döneminde ilan edilen 1876 anayasasında yer alan “Zat-ı hazreti Padişâhî hasbe’l-hilafe din-i İslam’ın hamisi ve bi’l-cümle tebea-i Osmaniyyenin hükümdarı ve padişahıdır” maddesiyle devletin iç ve dış siyâseti haline gelmiştir⁴². İkinci Abdülhamid, Müslüman halkların dünyanın her yerinde Avrupalı devletlerin ve Rusyanın saldırılarına uğraması karşısında İslam birliği politikası ile hareket etmiştir. Abdulhamid’in bu politika ile yaptığı çalışmalarının başında dinî eğitimi ıslah projesi vardır. İkinci Abdülhamid, yabancıların okullarında okuyan öğrencilerin dini değerlerden uzaklaşmasına bağlı ortaya çıkan yozlaşmanın önüne geçmek için eğitimde ıslah çalışmalarını başlatmıştır.⁴³ Bu çalışmalara, ıslahın eğitim ile olması gerektiğini savunan

³⁶ Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım*, çev. H. Salih Can (İstanbul: Dergah Yayınları, 1987), 67; Azmi Özcan, *Pan-İslamizm*, (Ankara: İsam Yayınları, 1997), 33; Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslam Akımları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 27.

³⁷ Özcan, *Pan-İslamizm*, 49, 50.

³⁸ Gazete 1870-1873 yıllarına arasında yayımlanmıştır: Nesimi Yazıcı, “İbret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 21: 368-370.

³⁹ Gazete 1870-1908 yılları arasında çıkartılmıştır: İlhan Yerlikaya, “Basîret”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 5: 103-105.

⁴⁰ Özcan, *Pan-İslamizm*, 47.

⁴¹ Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Davası* (İstanbul: Eser Matbaası, 1997), 287-288.

⁴² Özcan, *Pan-İslamizm*, 54.

⁴³ Azmi Özcan, “İttihad-ı İslam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 472.

Muhammed Abdüh⁴⁴ başta olmak üzere İslam alimlerinden de destek gelmiştir.⁴⁵

İkinci Abdulhamid, bütün Müslümanların, hilafeti siyasî otorite olarak kabul etmeleri için Batı devletlerinin idaresi altında bulunan Müslümanlarla ilişki kurmayı önemsemiş ve bütün Müslümanları siyasi olarak değil ama manen İstanbul'a bağlamak için çalışmıştır. Bu düşüncenin propagandasını yapmak için Türkistan'a, Hindistan'a, Afrika'ya, Japonya'ya ve Çin'e gizli temsilciler göndermiş,⁴⁶ görevlendirdiği konsolosları bu amaca hizmet edecek kişilerden seçmiştir⁴⁷. Ayrıca fikirlerini, dünyanın muhtelif yerlerinden gelen Müslümanlar arasında yaymak için haccı bir fırsat olarak görmüş ve bu sebeple İstanbul-Hicaz ulaşımına önem vermiştir⁴⁸.

Pan-İslamizm politikası kapsamında Ehl-i Sünnet ile Şia mensuplarının yakınlaşmasını da önemseyen İkinci Abdulhamid, İslam coğrafyasında mezhebi farklılıkları kışkırtmak isteyen Batıya fırsat vermemek için ilk olarak Osmanlı topraklarında yaşayan Şiiilerle yakınlaşmayı öne almıştır. Bu amaçla ders kitaplarında Şiiileri rahatsız edebilecek ifadeleri kaldırmış, Şiiilerin kutsal kabul ettiği yerlere itina göstermiş ve Şiiiler arasında eğitimi teşvik etmiştir⁴⁹. Sonrasında ikinci Abdülhamid'in teşvikleri ile İstanbul'da yaşayan İranlılar tarafından bir cemiyet kurulmuştur. Bu dönemde İstanbul'da olan ve "Sünnilerle Şiiilerin hüsnüniyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabildir"⁵⁰ düşüncesine sahip olan

⁴⁴ Ahmed Emin, "el-Câmi'atu'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam*, 9 (1951): 26.

⁴⁵ İhsan Süreyya Sırma, *II. Abdulhamid'in İslam Birliği Siyaseti* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2010), 25, 26.

⁴⁶ İhsan Süreyya Sırma, *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 159, 160; Sırma, *İslam Birliği Siyaseti*, 50; Özcan, *Pan-İslamizm*, 69

⁴⁷ Özcan, *Pan-İslamizm*, 70, 71.

⁴⁸ Sırma, *İslam Birliği Siyaseti*, 54; Özcan, *Pan-İslamizm*, 69.

⁴⁹ Azmi Özcan, İkinci Abdulhamid'in, Irak'lı Şii çocukları Sünnî geleneğe uygun eğitim almaları ve aldıkları eğitim ile Sünnî akideyi memleketlerinde yaymaları için İstanbul'a getirttiğini ancak açıktan yürütmediği bu politikasında, İstanbul'a getirilen çocukların kısa sürede memleketlerine dönmeleri neticesinde verim alamadığını yazmıştır: Özcan, *Pan-İslamizm*, 72. Mehmet Saray da Bağdatta Şii yayımlarını önlemek için Ahmed Cevdet Paşa'nın tavsiyeleri doğrultusunda yapılan bir çalışma gereğince Şii ailelerin çocuklarının Sünnî geleneğe uygun eğitim almak için İstanbul'a getirildiğini söylemiştir. Ancak Özcan'ın aksine bu çalışmadan verim alındığını belirtmiştir: Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, 99.

⁵⁰ Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, 179; Abdülhamid, Afgani'ye karşı ilk etapta temkinli davranmış ancak Avrupalıların İslam dünyasına karşı birlikte hareket etmeleri üzerine Afgani'nin çalışmalarına destek vermiştir: Muhammed Abdüllatif ed-Dirâz, "el-Hurubu's-sâlibiyye fi şeklin cedîd", *Risâletü'l-İslam* 10 (1951): 143; Emin, "el-Câmiatu'l-İslamiyye", 26, 27; Özcan, *Pan-İslamizm*, 77. Ancak bu dönemde de Afgani'nin jön Türklerle olan ilişkisi ve İran Şahı

Cemaleddin Afganî de bu cemiyette çalışmıştır. Ancak cemiyete üye olan şah karşıtı İranlıların İran'daki ulemaya gönderdikleri mektuplar sebebiyle bu faaliyet İran yönetimi tarafından siyasi algılanmış ve bu da çalışmaların durmasına sebep olmuştur. Ayrıca Sultan ve Afganî birlikteliği, bu çalışmalardan rahatsız olan İngiliz yönetiminin baskılarıyla ve ayrıca Abdulhamid'in Şiilikle itham edilme korkusu gibi sebeplerle verimli bir sonuç alınmadan bitmiştir⁵¹.

Osmanlı topraklarında Şii Sünni yakınlaşması meselesinde kamuoyu oluşturmak için *Tercümân-ı Hakikat*⁵² gazetesi ve İstanbul'da ikamet eden İranlılar tarafından Farsça olarak *el-Ahtar* gazetesi çıkarılmıştır⁵³. Ancak bu yayınların dar çevreler tarafından takip edilmesi ve gayrimüslim yayınlarının gücü karşısında bu çalışmalar da beklentiyi karşılayamamıştır⁵⁴.

Şii-Sünni birliğinde Abdulhamid'in yöneldiği bir diğer ülke de Osmanlı hilafetinin meşru olmadığı iddiası ile hareket eden Yemen olmuştur. Sultan burada isyanları bastırmak için ceza-ödül türünden bir takım önlemler almıştır. Ancak aldığı önlemlerle isyanların önüne geçememiştir⁵⁵.

Aydınlar ve ikinci Abdulhamid tarafından yapılan bu çalışmalar bir taraftan Müslümanların hilafete güvenlerini artırması ve Osmanlı devletinin dağılmasını geciktirmesi bakımından başarılı olmuştur. Ancak diğer taraftan Batı'nın hilafetin Kureyşten olması gerektiği, dolayısıyla Osmanlı hilafetinin meşru olmadığı düşüncesini yayması⁵⁶, Osmanlı devletindeki azınlıkları isyana teşvik etmesi⁵⁷, Osmanlı'nın kendisinden yardım isteyen Müslümanlara yardım götürmesini engellemesi⁵⁸, kendi yayınlarında aksi propagandalar yapması⁵⁹ bu çalışmalardan istenilen verimin alınmasını engellemiştir.

Nâsirüddin'in Efgânî'nin adamı tarafından öldürülmesi sebebiyle ona karşı mesafeli davranmıştır: Özcan, *Pan-islamizm*, 78, 79.

⁵¹ Hayrettin Karaman, "Cemâleddin Efgânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopesidi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10: 459; Özcan, *Pan-İslamizm*, 75, 76.

⁵² Gazate 1878-1924 yılları arasında yayınlandı: Mehmet Tekin, "Tercümân-ı Hakikat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 40: 497-498.

⁵³ Özcan, *Pan-İslamizm*, 73.

⁵⁴ Sırma, *İslam Birliği Siyaseti*, 97.

⁵⁵ Sırma, *Yemen İsyanları*, 161, 162 ve 173-187.

⁵⁶ Özcan, *Pan-İslamizm*, 64, 65.

⁵⁷ Sırma, *İslam Birliği Siyaseti*, 50.

⁵⁸ Özcan, *Pan-İslamizm*, 38, 39.

⁵⁹ Sırma, *İslam birliği Siyaseti*, 97

H. Cemâatü'l-Uhuvveti'l-İslâmiyye

“Cemâatü'l-uhuvveti'l-İslâmiyye” 1937 senesinde Mısır’da⁶⁰ mezhepler arası yakınlaşmanın tesis edilmesi amacıyla kurulmuştur. Bu kuruluşun kurucusu, batınî bir aşırı Şî’î mezhep olan İsmailiyye’ye mensup, Muhammed Hasan el-A‘zamî (1916-?)’dir. Başkanı ise Mısırlı Sünnî alim Abdülvehhâb Azzâm (1894-1959)’dır. Sünnî alim Mustafa Abdurrazık (1982/1985-1947) ve Tantâvî Cevherî (1862-1940) de kuruluşun bünyesinde yer alan alimlerdir.⁶¹ Mısır’daki çalışmaları hakkında kayda değer bir bilgiye sahip olmadığımız kurum, ikinci dünya savaşının etkisi ile ve çalışmalarının Mısır dışında da tanınmasında büyük etkisi olan Tantâvî Cevherî’nin vefatı ile 1940 senesinde Mısır’daki varlığını sonlandırmıştır⁶².

A‘zamî, Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılmasından kısa bir süre sonra 1948 senesinde Pakistan/Karaçi’ye gitmiş ve burada kaldığı süre zarfında bir takım çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmaları kapsamında Karaçi’de Arap Dili Fakültesini kurmuş ve bu fakültede dekanlık yapmıştır. Ayrıca 1937’de Kahire’de kurmuş olduğu Cemâatü'l-uhuvveti'l-İslâmiyye’yi yeniden canlandırmaya çalışmıştır.⁶³

Çalışmalarında Batınî kimliğini gizleyen, kendisini mensup olduğu mezhep ile değil Müslüman kimliği ile tanıtan⁶⁴ A‘zamî, kurumun hedeflerini barış ve ilim, sevgi ve yardımlaşma, İslam dillerinin meşhur olanlarını öğretmek, Arapçayı fasih Arapça olarak kullanmak, İslam mirasını yaşatmak için her dilde konferanslar

⁶⁰ el-Gaffârî, Cemaatin merkezinin Mısır’da Kubbetü'l-Gûrî olduğunu söylemekle beraber vakıflar ve Ezher işleri bakanı olarak görev yapan ve Risaletü'l-islam Dergisinin müdürü olan Abdülaziz İsa’ya bu cemaat hakkında sorduğunda “atalarımızdan bununla alakalı bir şey duymadık” cevabını aldığını söylemiştir: Nâsir b. Abdullah el-Gaffârî, *Mes’eletü't-takrîb*, (Riyad: Daru't-tayba, 1992), 2: 171.

⁶¹ Gaffârî, *Mes’eletü't-takrîb*, 171, 172; Cemaatin kurucusunun ve başkanının Abdulvehhab Azzâm olduğu da söylenmektedir: Fuat Günel, “Abdülvehhab Azzam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 352-353.

⁶² Tarik, “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takrîbü'l-Mezhahib, Mısır Örneği)”, 161.

⁶³ Muhammed Hasan el-A‘zamî, *Hakâik ani'l-Pakistan* (Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyyetü't-tabaatü ve'n-neşr, ty), 7; Kurum iki kere ismini değiştirmiştir. İsim değişikliğine ilk olarak Mısır’da Mahmut en-Nukraşi Paşa’nın ihvanü'l-Müslimin tarafından öldürülmesi sebep olmuştur. A‘zamî, Uhuvve ve İhvan kelimelerinin benzerliği sebebiyle kurumu hakkında şüpheli bakışlarını önlemek için kurumun ismini “Mü’temeri'l-âlemi'l-İslâmî” olarak değiştirmiştir. İkinci defa değişime ise Bağdatta Abdülkerim Kasım el-İrak tarafından düzenlenen uluslararası toplantıya “Mü’temeri'l-âlemi'l-İslâmî” isminin verilmesi sebep olmuştur. Kurumun yeni adı “İttihadi'l-âlemi'l-İslâmî” olarak belirlenmiştir. Bu isim 1962 senesinde resmileştirilmiştir: A‘zamî, *Hakâik ani'l-Pakistan*, 8.

⁶⁴ Gaffârî, el-A‘zamî’nin kimliğini gizlerken asıl amacının insanların güvenini kazanarak Batını mezhebini yaymak olduğunu söylemektedir: Gaffârî, *Mes’eletü't-takrîb*, 172.

vermek ve kitaplar telif etmek olarak açıklamıştır.⁶⁵ Kuruma katılmak isteyenlerde kitabın naslarına, sahih sünnete ve ümmetin icmasına muhalefet etmeyen mezhep mensuplarından olmaları şartını aramıştır.⁶⁶

Düzenli bir yayın organı olmayan kurumun takrib alanında somut bir çalışmasından da bahsedilmemektedir. Ancak kurucusu A‘zamî’nin 1970 yılında yayınladığı “el-Hakâiku’l-Hafîyye ‘ani’ş-Şiati’l-Fâtîmiyye ve’l-İsnâaşeriyye” isimli eseri takrib alanında bir telif çalışması olarak kabul edilebilir.

Kurum, takrib fikrini benimsetme noktasında başarılı bir kurum olarak kabul edilmemiştir⁶⁷. A‘zamî, sonraki dönemde de Daru’t-Takrîb’e destek veren alimler arasında yer almıştır⁶⁸.

I. Daru’l-İnsaf

1947 senesinde Beyrut’ta Faruk I Üniversitesi himayesinde⁶⁹ kurulmuş olan Daru’l-İnsaf, İslam mezheplerine Mısır’daki Cemaatu’t-Takrîb Beyne’l-Mezahibi’l-İslamiyye’nin yöntemleri ile yaklaşmayı amaçlamıştır⁷⁰. Müdür olarak Haşim ed-Defterdar ve sekreter olarak Muhammed Ali ez-Zûbî⁷¹ bu kuruluştaki çalışan iki isimdir⁷². Kuruluş, *el-İslam beyne’s-Sünne ve’ş-Şia* isimli bir kitap

⁶⁵ A‘zamî, *Hakâik ani’l-Pakistan*, 8.

⁶⁶ Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 172.

⁶⁷ Üzüm, “Takrîbü’l-Mezâhib”, 468.

⁶⁸ Abdulhalîm Kâşifu’l-Gıta, “Takrîbü’l-aktâri’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 13 (1952): 48.

⁶⁹ Tarik, “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takrîbü’l-Mezahib, Mısır Örneği)”, 295.

⁷⁰ Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 172, 173.

⁷¹ Haşim ed-Defterdar el-Medenî, Beyrut’ta Faruk el-Evvel Üniversitesi Şeriat Fakültesinde öğretim görevlisidir. Babası Muhammed Said Defterdar, Mescid-i Nebevi’de İmam ve Medine hazinesinin güvenliğinde memurdur. Dedesi Şeyh Yahya Defterdar’dır. Mescid-i Nebevi’nin ileri gelen hatiplerindendir. Haşim ed-Defterdar ve arkadaşları Seyyid Ahmed el-Arabî, Seyyid Fuad Şakir, Seyyid Veliyiddin Es’ad Mısır’da Cemiyeti’l- Hidayeti’l-İslamiyye’nin kuruluşunda çalışmışlardır: Erişim 03.03.2019. <http://www.taghrib.org/ar/pioneer/%D8%A7%D9%84%D8%B4%D9%8A%D8%AE-%D9%87%D8%A7%D8%B4%D9%85%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%81%D8%AA%D8%B1%D8%AF%D8%A7%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AF%D9%86%D9%8A>

⁷² Rainer Brunner, *el-Ezher ve’ş-Şia* (Tenvir li’n-neşri ve’l-İ’lam, 2017), 159. Erişim 29.09.2018. <https://books.google.com.tr/books?id=sYMtDwAAQBAJ&pg=PT141&lpg=PT141&dq=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF+%D8%A7%D9%84%D8%B2%D8%B9%D8%A8%D9%8A+%D9%88+%D8%AF%D8%A7%D8%B1+%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B5%D8%A7%D9%81&source=bl&ots=q6YN9esK6m&sig=59mBs0OS0sRtSZtvMOhmA3kazfA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj6KHWkurWAhVJMhoKHbrEDe0Q6AEIPTAH#v=onepage&q=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B2%D8>

yayınlamıştır⁷³. Bu alanda dikkat çeken başka çalışması olmayan Daru'l-İnsaf da takrib gayretlerinde başarılı bir kurum olarak kabul edilmemiştir⁷⁴.

Takrib Cemaati, kendisinden önce yapılan ya da kendisi ile aynı dönemde yapılan bu takrib çalışmalarını tek bir hükmü benimseme, tek bir mezhebin etrafında birleşme gibi pratikte yeri olmayan hedeflerle yola çıkan çalışmalar olarak kabul etmiştir. Bu çalışmaların ilmî temeller üzerine kurulmadıkları ve ferdî düzeyde kaldıkları için geniş kitlelere hitap edemediklerini söylemiştir⁷⁵.

J. el-Mecma‘u’l-‘Âlemî li’t-Takrîb beyne’l-Mezâhibi’l-İslamiyye

Ali Hamaney tarafından 1990 senesinde Tahran’da ilmî, kültürel ve uluslararası bir kurum olarak kurulmuştur. Kurum, kuruluş amacını Ehl-i Sünnet mezheplerinden Hanefî, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri, Şia’dan İsnâşeriyye, Zeydiyye, Bohralar (Musta’li İsmailîler) ve İbadiyye mezhebi arasında yakınlaşmayı tesis etmek olarak açıklamıştır⁷⁶.

1. Kurumun Hedefleri

Kurum, resmi sitesinde hedeflerini şu şekilde listelemiştir:

- 1- Hz. Peygamber’in sünnetini ve Kur’an’ı müdafaa etmek, İslâmî öğretilerin ve İslam kültürünün neşrine ve ihyasına yardım etmek.
- 2- Dini liderler, aydınlar ve alimler arasında siyasî, içtimaî, fikhî ve akidevî alanlarda tanışmanın ve karşılıklı anlayışın gerçekleşmesi için çalışmak.
- 3- İslam dünyasının aydınları ve halkları arasında takrîb fikrini yaymak ve düşmanlarının entrikalarına karşı ümmeti bilinçlendirmek.
- 4- İslam mezheplerinde istinbat ve ictihadı yaymak ve güçlendirmek için çalışmak.

%B9%D8%A8%D9%8A%20%D9%88%20%D8%AF%D8%A7%D8%B1%20%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B5%D8%A7%D9%81&f=false

⁷³ Gaffârî, *Mes‘eletü’t-takrîb*, 172, 173.

⁷⁴ Üzümlü, “Takrîbü’l-Mezâhib”, 468.

⁷⁵ Muhammed Takî el-Kummî, “Kıssatu’t-takrîb”, *Risaletü’l-İslam* 44 (1959): 352.

⁷⁶ Doğan Kaplan, “İran’da Şii Sünnî Yakınlaştırma Çalışmaları”, *Ortadoğunun Geleceği Açısından Şii Sünnî İlişkileri* (2014): 168 ve 170. Bu bilgilere kurumun resmi sitesinde de yer verilmiştir. Bunun için bk: Erişim 03.03.2019. <http://www.taghrib.org/ar/world-meeting/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%85%D8%B9>.

- 5- İslam düşmanlarının kültürel saldırısı ve basın yoluyla gerçekleştirdiği komplolar karşısında ümmetin tek cephe olması için çalışmak.
- 6- İslam mezhepleri mensupları arasında şüphe ve suizannın giderilmesi için çalışmak.

2. Kongreler

İran İslam Cumhuriyeti Hz. Peygamber'in ve Caferiyye mezhebinin kurucusu olarak kabul edilen Cafer Sadık'ın (M. 765) doğumuna denk gelen Rebiülevvel 12-17 tarihleri arasını vahdet haftası olarak kutlamakta ve bu tarihlerde uluslararası toplantılar düzenlemektedir. Toplamda 24 adet düzenlenen ve İranlı Ehl-i Sünnet ve Şii alimlerin, akademisyenlerin, müftülerin, bakanların katıldığı bu toplantıların başlıkları şu şekilde özetlenebilir:

- İslam Birliği,
- İmam Humeyni ve İslam Birliği,
- İslam Birliğinin Verileri,
- İslam Mezhepleri Arasında Takrîb,
- İslam Birliğinin Öncüleri,
- İslam Mezhepleri Arasında Yakınlaşmada Fikrî Anlaşmanın Rolü,
- Takrîbin Esasları,
- İslam Mezheplerinin Perspektifinden Kur'an ve Sünnet,
- Siret ve İslam Birliği,
- Gelecek Asırda İslam Ümmeti ve İslam,
- İslam'da Ehl-i Beyt'in Yeri ve İslam Ümmeti,
- İslam'ın Evrenselliği ve Küreselleşme,
- İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Stratejisi,
- İslam Dışı Bölgelerde Müslümanlar ve Müslümanların Hakları, Görevleri, Sorunları ve Durumları,
- İslam Ümmeti ve Birliğin Karşılaştığı Sorunları Çözmek İçin Stratejik Program,
- Mezheb Çeşitliliğinden Mezhepçiliğe İslam Ümmeti,

- İslam Mezhepleri Arasında Takrîbin Gerçekleşmesi İçin İlmî ve Fikrî Yöntemler.⁷⁷

3. Sempozyumlar

a. İran Dışında Gerçekleşen Sempozyumlar:

Kurumun resmi sitesinde 1432/2011 senesine kadar yapılmış 118 sempozyum paylaşılmıştır. Biz bunların içerisinde öncelikle çeşitli İslam ülkelerinde gerçekleşen ilk on dört tanesini ve sonrasında da İstanbul’da gerçekleşenleri vermekle yetineceğiz:

1. Mekke-i Mükerrreme’de takrîb toplantıları: Takrib Kurumu kurulduğundan beri her sene hac mevsiminde bir araya gelen farklı millet ve mezhep mensubu alimler arasında sayısı şimdiye kadar 18’e ulaşan toplantılar yapılmıştır.
2. Türk ve İranlı araştırmacıların katıldığı “Kur’an ve Sünnette İman ve Küfür” sempozyumu, Ankara-28-29 Zilhicce 1415.
3. Takrîb öncülerinden Seyyid Cemal Esedâbâdi (Efgâni)’nin vefatının 100. yılı münasebeti ile gerçekleştirilen sempozyum, Tahran/Hemedan-Şevval 1417.
4. Şam ve İran İslam Cumhuriyeti elçiliklerinin destekleriyle “İslam Ümmetinin Birliği için Gelecek Projesi” başlığı altında gerçekleşen uluslararası sempozyum, Haleb-Şevval 1420.
5. Seyyid Hüseyin el-Burucerdî ve Şeyh Mahmûd Şeltut’un vefatının kırkinci yılı münasebetiyle düzenlenen uluslararası toplantı, Şevval 1422.
6. Şam’da bazı kültürel kuruluşların ortaklığı ile takrîb öncülerinden Seyyid Muhsin el-Emîn anısına düzenlenen uluslararası toplantı, Şevval 1423.
7. “Kitap ve Sünnetin Perspektifinden Takrîb” başlığı altında yapılan uluslararası toplantı, Tanzanya/ Dârü’s-Selâm.
8. İmam Sadık ve İslam Mezhepleri Toplantısı, Beyrut.
9. İslam Ümmetinin Birliği ve Geleceği Sempozyumu, Beyrut.
10. İslam Ümmetinin Birliğinin Medenîyet Ufukları Sempozyumu, Moskova.
11. İran İslam Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı ve Şam Ebû’n-Nur Enstitüsü ortaklığı ile yapılan İslam Birliği Sempozyumu, Şam-1424.

⁷⁷ Erişim. 03. 03. 2019. <http://www.taghrib.org/ar>.

12. İran İslam Cumhuriyeti Kültür Ateşeliği ortaklığı ile yapılan Caferî-Hanefî Fıkhi Ortaklıkları Sempozyumu, Pakistan/Peşaver-1424.
13. İslam Vahdeti ve Vahdeti Gerçekleştirme Yolları Sempozyumu, Nairobi-1425.
14. İslam Birliğine Ulaşmanın Yolları ve Mezhepler Arası Takrib Sempozyumu, Şam-1426.
15. İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Toplantısı, İstanbul-1428.
16. İslam Alimlerinin Birliği, İstanbul-1430.
17. İstanbul'un Fethi Münasebetiyle Kutlama, İstanbul-1431.
18. Kur'an'ı Kerim'in İndirilmesi Anısına, İstanbul-1431.
19. Vahdet, Ehl-i Beyt ve Kur'an'ı Kerim Anısına Toplantı, İstanbul-1432.

b. İran'da Gerçekleşen Sempozyumlar

Kurumun İran'da gerçekleştirdiği sempozyumlardan bazılarının başlıklarını vermekle yetineceğiz: İslam'ın Evrenselliği ve Küreselleşme, Medya ve Küreselleşme Vesileleri ve Onun Kültürel ve İçtimai Arka Planı, Kur'an'ı Kerim ve Sanat, Kur'an ve Kültürel Kalkınma, Kur'an ve Uluslararası İlişkiler, Kadın Hakları ve İslam Nizamında Kadının Sorumlulukları.⁷⁸

4. Dergiler

Kurum tarafından yayımlanan dergiler:

- 1- Risâletü'l-İslam Dergisi: Cemaatu't-Takrîb tarafından yayımlanan dergi el-Mecmau'l-Âlemî li't-Takrîb tarafından tekrar yayımlanmıştır.
- 2- Risaletu't-Takrîb: 72 sayı olarak yayımlanmıştır.
- 3- Sekâfetu't-Takrîb: 63 sayı olarak yayımlanan aylık dergi Temmuz 2007-Ağustos 2012 tarihleri arasında yayımlanmıştır.
- 4- E-Takrîb: Aylık olarak neşredilen bir dergidir. Dili Farsçadır. İlk cildi, Ocak 1423/2003, ikinci cildi Şubat 1423/2003, üçüncü cildi Mart 1424/2003 tarihlerinde yayımlanan dergi üç ciltten oluşmaktadır.⁷⁹

⁷⁸ Erişim. 03. 03. 2019. <http://www.taghrib.org/ar>.

⁷⁹ Erişim. 03. 03. 2019. <http://www.taghrib.org/ar>.

5. Üniversite

Kurum 1992 senesinde kendisine bağlı olan Câmîatu'l-Mezahibi'l-İslamiyye'yi (İslam Mezhepleri Üniversitesi) kurmuştur.

Üniversite bünyesindeki fakülteler;

- İmamiyye, Şafiî, Hanefî, Hanbelî ve Malikî fıkıhı ve hukuku üzerine eğitim veren Fıkıh ve İslam Mezhepleri Fıkıhı Fakültesi,
- Ulûmu'l-Kur'an, Ulûmu'l-Hadis, Ulûmu'r-Rical vet-Teracim, et-Tarihu'l-İslamî üzerine eğitim veren Ulûmu'l-Kur'an ve Hadis Fakültesi,
- Felsefe, İrfan el-İslamî, Edyan ve Mezahibi İslamîye, İlmu'l-Kelam eğitimi veren Kelam, Felsefe ve Edyan Fakültesi.

Bu üniversitenin hedefleri:

- İslam mezhepleri mensupları arasında takrîb ve ülfeti artırmak ve İslamî araştırmaları zenginleştirmek,
- Fıkıh, mukayeseli fıkıh, usul, Kur'an ve hadis ilimleri, kelam ilmi ve irfan alanında araştırmacılar yetiştirmek,
- Yurt içindeki ve dışındaki İslam mezheplerinde dini alanda ihtisas sahibi kişiler yetiştirmek,
- İslam ilimlerinde alimler yetiştirmek, İslam mezhepleri mensuplarına özel Medenî mahkemeler ve hukuk mahkemeleri için yetkin hakimler yetiştirmek,
- Yurt içinde ve yurt dışında medya ve kültür işleri alanında uzmanlaşmış kişiler yetiştirmektir.⁸⁰

K. Cemaatu't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslamiyye ve Birlik Çalışmaları

Batılı devletler 18. ve 19. yy'da coğrafi alana yayılarak ve ekonomiye hükmederek İslam ülkelerindeki hakimiyetlerini güçlendirdiler. Bu topraklardaki pozisyonlarını korumak amacıyla da farklı mezheplere mensup Müslümanları birbirlerine karşı kışkırtmak suretiyle Müslümanlar arasında tefrikayı artırmaya ve birliğin oluşmasını engellemeye çalıştılar. Ancak bu devletler II. Dünya savaşıdan

⁸⁰ Erişim. 03. 03. 2019. <http://www.taghrib.org/ar>.

sonra enerjilerini kendi aralarındaki mücadelelerde harcadılar ve İslam topraklarındaki çalışmalarını azaltmak zorunda kaldılar. Bu durumu fırsat olarak değerlendirmek isteyen⁸¹ İranlı Şii âlim Muhammed Takî el-Kummî (1908-1990)⁸², Ehl-i Sünnet ve Şia'nın yakınlaşması için çalışan bir topluluk kurmak amacıyla Kahire'ye gitti ve burada Ezherli alimlerle görüştü. İslam dininin kardeşliğe ve birliğe dair hükümlerini göz önünde bulunduran Ezherli bazı alimler el-Kummî'nin çağrısına olumlu karşılık verdiler⁸³. Böylece 1945 (h. 1364) senesinde merkezi Kahire olan, Müslümanları, üzerinde ittifak edilen itikadî esaslar etrafında birleştirmeyi hedefleyen Cemaatu't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslamiyye/İslam Mezhepleri Arasında Takrib Cemaati kuruldu⁸⁴.

1. Cemaatin Metodu

Cemaatu't-takrîb, mezhepler arası ihtilafların tefrikaya sebep olmaması için mezhepler arası münasebetlerde ilmî kaidelerle hareket etmek gerektiğini belirtir⁸⁵. Buna bağlı olarak takrîb hedefine ulaşmada araştırma ve inceleme metodunu benimsediğini, çalışmalarını bilimsel metotlarla yapmak için çalıştığını açıklar⁸⁶.

⁸¹ Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 352, 353; “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1 (1949): 100.

⁸² Muhammed Takî el-Kummî, Cemaat'ın kurucusu olmasına rağmen vefat tarihi dahil olmak üzere bir çok kaynakta hakkında bilgiye rastlamadık. Zübeyr Bulut'un Mezheplerin Ayrışma Konusu Haline Getirilmesi isimli makalesinde el-Kummî'nin vefat tarihinin 1950 olarak verildiğini gördük: Zübeyr Bulut, “Mezheplerin Ayrışma konusu Haline Getirilmesi”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/15 (2015): 288. Ancak *Risâletü'l-İslam* Dergisinin 1972 senesinde yayımlanan son sayısında el-Kummî'nin yazısının yayınlanmasından hareketle bu tarihin doğru olmadığı kanaatine vardık. el-Kummî hakkında bilgiye bir internet sitesinde ulaştık. Erişim 29.09.2018. <http://iranarab.com/Default.asp?Page=ViewArticle&ArticleID=571>.

⁸³ Gaffârî, *Mes'elletü't-takrîb*, 174; “Enbâ' ve ârâ'”, *Risâletü'l-İslam* 11 (1951): 330; Mahmûd Şeltût, “Mukaddime kıssati't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 55-56 (1963): 196; Muhammed Takî el-Kummî, “Ricâl sadekû”, *Risâletü'l-İslam* 55-56 (1963): 192; “Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 58 (1964): 207, 208; Ali el-Cündî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 60 (1972): 3.

⁸⁴ “Enbâ' ve ârâ'”, *Risâletü'l-İslam* 47-48 (1960): 408; “Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, 212; Gaffârî, *Mes'elletü't-takrîb*, 174; Üzümlü, Daru't-Takrîb Tecrübesi, 172.

⁸⁵ “Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, 210, 211.

⁸⁶ Muhammed Takî el-Kummî, “Hedyye min tecârubinâ”, *Risâletü'l-İslam* 24 (1954): 368; Muhammed Takî el-Kummî, “li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl”, *Risâletü'l-İslam* 51-52 (1962): 244.

2. Takrîb Cemaati'ne Katılan Âlimler

Takrîb Cemaati Ehl-i Sünnet ve Şii mezheplerin bazı fikir ve ilim adamları tarafından desteklenmiştir⁸⁷. Cemaat'ın kuruluşunda Şii alim Muhammed Taki el-Kummî ile çalışan ve Cemaat'ı destekleyen ilk grup bazı Ezher alimleri olmuştur. Bu sebeple ilk olarak resmi ya da gayri resmi bir şekilde⁸⁸ Cemaat'ın kuruluşuna ve büyümesine katkı sağlayan dört Ezher şeyhinin⁸⁹ ismini vereceğiz:

Bu isimlerden ilki Muhammed Mustafa el-Merâğî (1881-1945)'dir. Merâğî 1928-1935 yılları arasında iki defa Ezher şeyhliği görevini üstlenmiştir⁹⁰. Ezher yönetiminin etkisiyle Cemaat'ın resmi üyesi olmasa da Merâğî, Ezher ve başka yerlerde konferanslar vermesi için Cemaat'ın önünü açmak ve Cemaat ile Ezher mensuplarının iletişimini sağlamak suretiyle takrîb çalışmalarına katkı sağlamıştır⁹¹.

1945-1947 yılları arasında Ezher şeyhliği görevini yürüten⁹² Mustafa Abdurrazık da (1922/1925-1947), Cemaat'ın resmi üyesi olmadan Cemaat'e destek veren bir diğer Ezher şeyhidir⁹³.

Abdülmecîd Selim (1882-1954) ise Ezher şeyhliği görevinden önce Cemaat'te resmi üye olarak çalışmıştı. Ezher Şeyhi olduktan sonra da Cemaatle resmi ilişkisini korumuş ve çalışmalarını “Ezher Şeyhi ve Takrîb Cemaati vekili” sıfatı ile yapmıştır. Şeyhliği döneminde Şii alimlerle irtibata geçen, verdiği fetvalarda sadece mensup olduğu mezhebe bağlı kalmayan Abdülmecîd Selim, Mısır'da onsekiz yıl müftülük görevini ve 1950-1952 yılları arasında iki kere Ezher

⁸⁷ Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 356; “Enbâ' ve ârâ”, 47-48: 408; Kummî, “Hediyye min tecârubinâ”, 367.

⁸⁸ “ile'l-mu'temeri'l-İslami'l-âlemi”, *Risâletü'l-İslam* 10 (1951): 140; Kummî, “Ricâl sadekû”, 55-56: 192.

⁸⁹ Ezher üniversitesi rektörü şeyh olarak isimlendirilmektedir.

⁹⁰ Ali Cum'a, “Muhammed Mustafa Merâğî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 164, 165; Hafâcî, *el-Ezher fî elf 'âm*, (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li'l-turas, 2012), 1: 244.

⁹¹ Kummî, “Ricâl sadekû”, 189; “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 9 (1951): 103; Merağî için ayrıca bk: Hafâcî, *el-Ezher*, 1: 291-293, 2: 131-166.

⁹² Saîd Murâd, “Mustafa Abdürrâzık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 285; Abdürrâzık için ayrıca bk: Hafâcî, *el-Ezher*, 1: 244, 296-298, 2: 167-191, 5: 84-87.

⁹³ Kummî, “Ricâl sadekû”, 189; “Enbâ' ve ârâ”, 9: 103; Şeltût, “Mukaddime kıssati't-takrîb”, 198.

şeyhliği görevini üstlenmiştir⁹⁴. Onun çalışmaları ile Mısır'da ahvalu'ş-şahsiye'ye ilk kez İmamiyye fikhının hükümleri de alınmıştır⁹⁵. Ayrıca onun önerisi ile et-Tabersî'nin sadece kendi mensup olduğu mezhebin görüşlerine bağlı kalmadan telif ettiği savunulan, bu sebeple de takrîb çalışmaları kapsamında temel kaynaklardan kabul edilen⁹⁶ *Mecmau'l-Beyan* tefsiri Daru't-Takrîb tarafından neşredilmiştir⁹⁷.

Cemaat'e resmi üyelikle destek veren bir diğer Ezherli alim Mahmûd Şeltut (1893-1963)'tur. Şeltut, takrîbteki on yedi senelik daimi üyeliğinin son beş yılında Ezher şeyhliğini üstlenmiştir⁹⁸. 1958 senesinde devraldığı Ezher şeyhliği döneminde⁹⁹ Şeriat Fakültesi derslerinde Şia fikhının da okutulmasını sağlamış¹⁰⁰, İmamiyye mezhebine tabi olmanın caiz olduğuna dair meşhur fetvasını yayınlamıştır¹⁰¹. Herhangi bir fikhî mezhebe, kalamî akideye dayanmaksızın Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etme esası ile kaleme aldığı kabul edilen tefsiri, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerîm, el-Eczâu'l-aşeratu'l-ûlâ*'yı¹⁰² *Risâletü'l-İslam* dergisinde yayınlamıştır¹⁰³. Daru't-Takrîb tarafından neşredilen *Mecmau'l-Beyan* tefsirine de bir mukaddime yazmıştır¹⁰⁴.

Ezher şeyhi olan bu alimlerin haricinde *Risâletü'l-İslam* editörü ve Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi Dekanı Muhammed Muhammed el-Medenî¹⁰⁵ (1907-

⁹⁴ Kummî, "Ricâl sadekû", 191; Hafâcî, *el-Ezher*, 1: 245; "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 12 (1951): 444.

⁹⁵ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 24 (1954): 432.

⁹⁶ Mahmûd Şeltût, "Takdîmu'l-kitâb 'Mecmu'u'l-beyan'", *Risâletü'l-İslam* 39 (1958): 231.

⁹⁷ Kummî, "Ricâl sadekû", 55-56: 189- 191; "Enbâ' ve ârâ", 9: 103; Şeltût, "Mukaddime kıssati't-takrîb", 198, 199.

⁹⁸ Muhammed Muhammed el-Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslâm* 41 (1959): 4; Kummî, "Ricâl sadekû", 55-56: 189, 190; "Enbâ' ve ârâ", 9: 103.

⁹⁹ Seyyid Ahmed eş-Şâl, "Mahmûd Şeltût", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38: 495; Şeltût hakkında ayrıca bk: Hafâcî, *el-Ezher*, 1: 305-307, 2: 272-303

¹⁰⁰ Hafâcî, *el-Ezher*, 5: 186.

¹⁰¹ Kummî, "Ricâl sadekû", 55-56: 191; "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 55-56 (1963): 339; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 209; Fetva hakkında detaylı bilgi için çalışmada bk: s. 29, 30.

¹⁰² Şeltût'un *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerîm, el-Eczâu'l-aşeratu'l-ûlâ* isimli bu tefsiri 1960 senesinde Kahire'de basılmıştır: Şâl, "Mahmûd Şeltût", 495.

¹⁰³ Hafâcî, *el-Ezher*, 2: 274- 276; Mahmûd Şeltût hakkında ayrıca bk: Şâl, "Mahmûd Şeltût", 494-495.

¹⁰⁴ Bu mukaddime için bk: Şeltût, "Takdîmu'l-kitâb 'Mecmu'u'l-beyan'", 39: 229-241.

¹⁰⁵ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 49 (1962): 103.

1968), Filistin müftüsü Seyyit Emin el-Huseyni¹⁰⁶ (1897-1974), Hintli âlim Abdulâlîm es-Siddîkî¹⁰⁷, Muhammed Ferid Vecdî¹⁰⁸ (1878-1954), Mustafa es-Sibâî¹⁰⁹ (1915-1964) ve Hasaneyn Muhammed Mahlûf (1890-1990)¹¹⁰ Takrîb Cemaati'ne destek veren Sünnî üyelerdir¹¹¹.

Ehl-i Sünnet ve Şia alimlerinin ileri gelenlerinden bir kısmını bir araya getiren, böylece Takrîb Cemaati'ni kuran¹¹², Cemaat'te genel sekreter olarak çalışan¹¹³, İranlı İmamiye Şia'sı âlimlerinden Muhammed Takî el-Kummî (1908-1990), Takrîb Cemaati'nin başkanı olan Avukat Muhammed Ali Ulûbe¹¹⁴ (1875-1956), Cemaat'ın yazışma üyelerinden ve Irak Şii'lerinden Şeyh Kâşîfî'l-gîtâ' Muhammed Hüseyin (1877-1954)¹¹⁵, Lübnanlı Şii Seyyid Abdülhüseyin b. Şerefüddin el-Mûsevî el-Âmilî (1873-1957)¹¹⁶, Muhammed el-Halisi el-İrakî el-İmamî (1888-1963), Muhammed Rıza el-Muzaffer (1904-1964)¹¹⁷, şair Muhammed Ali el-Hûmânî¹¹⁸ (1898-1964), Kum'da İmamiye Şia'sının lideri Seyyid Muhammed Hüseyin Aga Burucerdî (1875-1961)¹¹⁹, el-Kadı Muhammed b. Abdullah el-Ömerî (h. 1334-1380), Seyyid Ali b. İsmail el-Müeyyid¹²⁰

¹⁰⁶ Velîd el-Arid, "Emîn el-Hüseyînî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 116, 117.

¹⁰⁷ el-Medenî, Cemaat üyelerinden bahsederken Abdulalim es-Siddîkî ismine de yer vermiştir: Muhammed Muhammed el-Medenî, "Kelimetü't-tahrîr" *Risâletü'l-İslam* 5 (1950): 6. Ancak bu kişi hakkında kimlik belirtici başka bir bilgiye yer vermemiştir. Yeterli bilgiye sahip olmadığımız için de isim hakkında bir bilgi paylaşamadık.

¹⁰⁸ Yusuf Şevki Yavuz, "Ferîd Vecdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12: 393-395; Abdulhalim Kâşîfu'l-Gita, "Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye", 48.

¹⁰⁹ Hilal Görgün, "Mustafa es-Sibâî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 357-359; Abdulhalim Kâşîfu'l-Gita, "Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye", 48.

¹¹⁰ Macide Mahlûf, "Hasaneyn Muhammed Mahlûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 345.

¹¹¹ Hasaneyn Muhammed Mahlûf, "mine'l-müftî'l-ekber", *Risâletü'l-İslam* 14 (1952): 141.

¹¹² Cündî, "Kelimetü't-tahrîr", 60: 3.

¹¹³ Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", 5: 6.

¹¹⁴ "Savtu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 327; Şeltût, "Mukaddime kıssati't-takrîb", 199.

¹¹⁵ Ahmet Özel, "Kâşîfu'l-Gita Muhammed Hüseyin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 19, 20; Şeltût, "Mukaddime kıssati't-takrîb", 199.

¹¹⁶ Mustafa Öz, "Şerefeddin el-Âmilî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010): 38: 552, 553; Şeltût, "Mukaddime kıssati't-takrîb", 199.

¹¹⁷ "Usulu'l-Fıkıh" kitabının sahibidir: "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 55-56: 340.

¹¹⁸ Peygamber'e övgü için yazılan "Ente Ente" divanının ve "Din ve Temyedun" kitabının sahibidir: "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 55-56: 340.

¹¹⁹ "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 207, 208; Burucerdî hakkında bk: "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 49: 101-106.

¹²⁰ Seyid el-Hüseyin b. Ali b. İbrahim, "fî üsrati't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 6 (1950): 195.

(h. 1328-1390), Hücetu'l-İslam es-Seyyid Ebû'l-Kasım el-Kâşânî (1882-1962)¹²¹, Pakistan'da Muhammed Hasan el-A'zamî (1916-?) cemaatin Şia'ya mensup üyeleridir¹²².

3. Takrib Çalışmalarına Siyasi Destek

Tarihin muhtelif dönemlerinde ortaya çıkan takrib çalışmaları siyasi yönetimler tarafından da desteklenmiştir. Siyasiler bu çalışmaları bazen halife Mansur, el-Me'mun, Nadir Şah ve ikinci Abdülhamid gibi doğrudan yönetmişler, bazen de alimler tarafından yürütülen toplantılara katılmak suretiyle çalışmalara destek vermişlerdir.

Hindistan'dan ayrıldıktan sonra Pakistan'ın ilk lideri olan Muhammed Ali Cinnah¹²³(1876-1948), İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevî (1919-1980), Irak'ta İkinci Faysal'ın vasisi¹²⁴ olan Abdulilâh (1913-1958), Mısır ve Sudan Kralı Birinci Faruk (1920-1965), Pakistan başbakanlarından Nâzımuddîn¹²⁵ (1894-1964), Tahran'da takrib fikri ve hedeflerinin açıklandığı bir toplantıya katılmak suretiyle takribi destekleyen Suudi Arabistan Kralı Suud bin Abdulaziz¹²⁶ (1902-1969), Cemaat'ın toplantısına katılan ve Cemaat'e üye olan, Yemen Mütevekkili Krallığı¹²⁷ Devlet Bakanı Hasan b. Ali b. İbrahim¹²⁸ Takrib Cemaati'ne destek veren siyasilerdendir.

Bunlarla birlikte 21 Kasım 1951 tarihli Kahire ziyaretinde Takrib Cemaati başkanı Muhammed Ali Ulûbe Paşa ve Cemaat'ın başkan yardımcısı Şeyh Abdülmecîd Selim ile görüşen ve Cemaat'ın İran'da desteklendiği haberini veren

¹²¹ Hamid Algar, "Âyetullah Kâşânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 6-7.

¹²² Abdulhalîm Kâşifu'l-Gıta, "Takribü'l-aktâri'l-İslamiyye", 48.

¹²³ "Savtu't-takrib", 1: 102.

¹²⁴ Vasi kelimesini eda ehliyeti bulunmayan veya eksik olan kişinin mallarını idare eden kişi anlamında kullandık. İkinci Faysal dört yaşında tahta geçtiği için yönetimi onun yerine Abdulilah üstlenmiştir.

¹²⁵ Abdulhalîm Kâşifu'l-Gıta, "Takribü'l-aktâri'l-İslamiyye", 48.

¹²⁶ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 29 (1956): 105, 106.

¹²⁷ 1918 yılında İmam Yahyâ tarafından bağımsız Yemen Zeydî Emirliği olarak kurulan 1920 senesinden sonra Yemen Mütevekkilî Krallığı ismini alan devlet 1962 senesinde yıkılmıştır. Geniş bilgi için bk: Cengiz Tomar, "Yemen", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 413.

¹²⁸ Hasan b Ali b. İbrahim 19 cumadiye'l-ülâ 1369/8 Mart 1950 tarihinde yapılan takrib toplantısına katıldı: Seyid el-Hüseyn, "fî üsrati't-takrib", 195.

İran başbakanı Muhammed Musaddık (1881-1967)¹²⁹ da bu ziyareti ile Cemaat'e destek veren siyasiler arasında sayılabilir.

II. DARU'T-TAKRİB'İN FAALİYETLERİ

A. Risâletü'l-İslam Dergisi

Risâletü'l-İslam dergisi Kahire'de "Daru't-Takrîb Beyne'l-Mezahibi'l-İslâmiyye" tarafından yayımlanan uluslararası İslâmî bir dergidir.

Yayım hayatına 1949 senesinde başlayan dergi, üç ayda bir olmak üzere yılda dört sayı olarak planlanmıştır.¹³⁰ 1960 senesinden sonra derginin yayım hayatı sekteye uğramış ve Dergi ilk kez 1961 yılında sayı çıkarmamıştır. İkinci kez 57. ve 58. sayısını yayımladığı 1964 senesinden sonra yayım hayatına uzun bir ara vermiş ve 59. sayısını 1969'da yayımlamıştır. Derginin yayına bu kadar uzun ara vermesinin planlanan bir gecikme olmadığını belirten dönemin editörü Ali el-Cündî gecikme sebebini editör Muhammed Muhammed el-Medenî'nin vefatı olarak açıklamıştır¹³¹. Dergi, 59. sayıdan sonra üçüncü kez ara vermiş ve 1972'de yayımladığı 60. sayıyla yayım hayatını sonlandırmıştır.

İki dönem olarak yayımlanan dergi ilk dönemini 1960 senesinde 48. Sayı ile tamamlamıştır¹³². İkinci döneminde 1962 ve 1963 senelerinde dörder sayı, 1964 senesinde iki sayı, 1969 ve 1972 senelerinde de birer sayı olmak üzere toplam on iki sayı yayımlamıştır.

Dergide toplamda 110 farklı isim yazı yazmıştır. Bunlardan yoğun olarak takrîb üzerine yazı yazan yaklaşık 26 Sünnî 8 Şîî isim vardır.

Ezher şeyhliğini yürüten Mahmûd Şeltut (1893-1963) ve Abdülmecid Selim (1882-1954) başta olmak üzere Muhammed Ebû Zehra (1898-1974), Ali el-Cündî, Muhammed Ali Ulûbe (1875-1956), Yasin Süveylem Taha, Mahmûd Feyyâz, Muhyiddin el-Kuleybî, Muhammed Yusuf Musa (1899-1963), Ahmet Muhammed İsa, Ahmed Emin (1886-1954), Muhammed Abdüllatif Dirâz (1894-1958), Abdülaziz el-Meragi (1901-1950), Muhammed el-Behiy (1905-1982),

¹²⁹ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 13 (1952): 108, 109.

¹³⁰ Muhammed Muhammed el-Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslam* 1 (1949): 4.

¹³¹ Ali el-Cündî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslam* 59 (1969): 4.

¹³² Muhammed Muhammed el-Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslam* 49 (1962): 3.

Abdulmute‘âl es-Saîdî (1894-1966), Ahmet el-Berberî, Muhammed Arafe (ö. 1973), Abdülvehhâb Hallâf (1888-1956), Muhammed Muhammed el-Medenî (1907-1968), Abdülvehhâb Azzam (1894-1959), İsa Menûn (1889-1956), Mahmûd Muhammed el-Hudayri, Abdulkerim b. Cüheyman, Muhammed Ferîd Vecdî (1878-1954), Ali el-Hafîf (1891-1978), Hasaneyn Muhammed Mahlûf (1890-1990) dergide yazan Sünnî isimlerdir.

Muhammed Takî el-Kummî, Abdulhalim Kâşifu’l-Gıta, Iraklı Şeyh Kâşifu’l-gıtâ’ Muhammed Hüseyin (1877-1954), Muhammed Cevâd Muğniyye (1904-1970), Muhammed Salih el-Hâirî el-Mâzenderânî, Muhammed Sadık es-Sadr, Muhammed Rıza eş-Şebîbî (1889-1965), Lübnanlı Şeyh Abdülhüseyn b. Şerefüddin el-Mûsevî (1873-1957) dergide yazan Şii isimlerdir.

Dergi yıllar sonra Ayetullah Hamaney’in kurduğu Mecmeu’t Takrîb Beyne’l-Mezahibi’l-İslamiyye tarafından yeniden yayınlanmıştır. Kurum, dergiyi tekrar yayınlamadaki amacını ise çağdaş âlimlerin, önceki alimlerin fikirleri ile bağ kurmasına yardımcı olmak olarak açıklamıştır¹³³.

Derginin İsmi, Metodu ve Hedefi

Risâletü’l-İslam dergisi, ismini, ulaşmak istediği hedeflerden almıştır. Bu sebeple öncelikle derginin hedeflerinden bahsetmek sonrasında da neden bu ismi aldığını açıklamak yerinde olacaktır. Buna göre derginin editörü el-Medenî başta olmak üzere bütün yazarlar, derginin, herhangi bir mezhebin propagandasını yapmadan¹³⁴, İslam mesajını taassuptan uzak, saf hali ile yaşatmak için çalıştığını¹³⁵, mezhep mensuplarına birbirlerini doğru bir şekilde tanıtmayı hedeflediğini belirtirler. Buna bağlı olarak Müslümanlara Peygamber (sav) sünnetinin ve Ehl-i Beyt sevgisinin aralarında ortak nokta olduğunu göstermeyi, mühtedi Şii grupları Gulât fırkalar arasında gören Ehl-i Sünnet’i Şia hakkında; Ehl-

¹³³ Risâletü’l-İslam dergisine yazılan mukaddime için bk: Erişim. 29.09.2018. http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=resalatalislam-01-www.al-mostafa.com-source_www.taghrib.org.pdf

¹³⁴ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 37 (1958): 3, 4.

¹³⁵ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 45 (1960): 4.

i Sünnet'in tamamını nevasıb¹³⁶ olarak kabul eden Şia'yı da Ehl-i Sünnet hakkında bilinçlendirmeyi hedeflediğini açıklarlar¹³⁷.

Medenî, bu hedeflerine ulaşmak için çalışan ve “*muhakkak sizin ümmetiniz tek ümmettir, ben sizin rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin*”¹³⁸ (el-Enbiya 21/92) ayetini kendisine şiar edinen Dergi'ye, İslam'ın cahiliyede mücadele ettiği tefrika ile mücadele etmesi ve İslam'ın hoşgörü ruhu ile elde ettiği vahdete ulaşması ideali ile *Risâletü'l-İslam* adının verildiğini belirtir¹³⁹.

B. Mahmûd Şeltut'un Fetvası

Mahmûd Şeltut, Takrîb Cemaati'nin üyesi iken Ezher Üniversitesi'ne şeyh/rektör olarak atanmıştır. Şeltut, Ezher'deki görevine devam ederken aynı zamanda Cemaatteki resmi üyeliğini de sürdürmüş ve takrîb çalışmalarında aktif olarak yer almıştır. Şeltut'un kendisine yöneltilen,

“Her Müslümanın ibadetlerinde, muamelatında dört mezhepten birine tabi olması gerektiğini söylüyorlar. Bu taklit edilecek dört mezhebin içinde İmamiyye ve Zeydiyye Şia'sı yoktur. Bu görüşe katılıyor musunuz, İmamiyye ve Zeydiyye Şia'sını taklidi men ediyor musunuz?”

sorusuna cevap olarak verdiği iki maddeli fetvası da bu takrîb çalışmalarından biridir. Şeltut'un bu soru karşılığında yayınladığı fetva metni şu şekildedir:

- 1- İslam, kendisine tâbii olanlardan belirli bir mezhebe uymalarını istemez. Biz de Müslümanların her şeyden önce, doğru bir şekilde nakledilen ve hükümlerinin kendine ait kitaplarda tedvin edildiği mezheplerden birini taklit etmelerinin hak olduğunu söylüyoruz. Aynı şekilde bir mezhebi taklit eden kimsenin başka bir mezhebe intikal etmesinin de hak olduğunu, hangi mezhep olursa olsun o mezhebe intikal etmede o kişi için sakınca olmadığını söylüyoruz.
- 2- İmamiyye İsnaaşeriyye olarak bilinen Caferiyye mezhebi ile ibadet etmek Ehl-i Sünnet mezhepleri gibi şer'an caizdir. Müslümanların bunu bilmeleri

¹³⁶ Nasıbe: Şia'nın Ali taraftarlarına muhalif olan ve onlara düşmanlık besleyenler için kullandığı isim: Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 410.

¹³⁷ “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 26 (1955): 221; Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 1: 3; Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 37: 4; Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 357.

¹³⁸ Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 37: 4.

¹³⁹ Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 1: 3, 4; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 36 (1957): 340.

ve bu mezhebe karşı hak olmayan taassubu bitirmeleri gerekir. Allah'ın dini, şeriatı bir mezheple sınırlanamaz. Müçtehitlerin hepsi Allah katında makbuldür. Tüm mezhepler doğruyu araştırmada titizdir, hepsi Allah tarafından kabul edilir. Görüş ve içtihat ehli olmayan kimsenin bu mezheplerin herhangi birini benimsemesi ve onun fikhını takip etmesi, taklit etmesi caizdir. Bunda ibadetlerle muamelat arasında fark yoktur¹⁴⁰.

Şeyh Mahmut Şeltut'un bu fetvası Dergi'de Ehl-i Sünnet'in ve Şia'nın birbirleri hakkındaki olumsuz düşüncelerini değiştirme yolunda büyük bir adım, nefretin bu ümmeti tüketmesini bekleyen müsteşriklerin iddialarına ve çalışmalarına bir tekzip olarak değerlendirilmiştir¹⁴¹.

C. Şia'ya Ait Eserlerin Yayınlanması

Takrîb Cemaati, mezhepler arasında takrîbin gerçekleşmesi için tarafların birbirlerini doğru bir şekilde tanımaları gerektiği üzerinde ısrarla durmuştur¹⁴². Bunun için de Evkaf Bakanlığı'nın da desteği ile mezhep âlimlerinin tefsir ve fıkıh alanlarındaki eserleri başta olmak üzere bazı eserlerini yayımlamıştır¹⁴³. Burada bu eserleri kısa tanıtıcı bilgiler ile birlikte vermek istiyoruz.

1. *Mecmau'l-Beyân* Tefsiri

Hicrî altıncı asrın ileri gelen Şii âlimlerinden Şeyh Ebû Ali el-Fadl b. el-Hasan et-Tabersî'ye (ö.1153) ait olan *Mecmau'l-Beyân* tefsiri Daru't-Takrîb tarafından 1958 senesinde Kahire'de on iki cilt olarak yayımlanmıştır¹⁴⁴. Bu

¹⁴⁰ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 43 (1959): 228. Şafii ailede yetişip imamî bir kadın ile evlenen Ebu'l-Vefa el-Mu'temedî el-Kristânî, öncelikle takrîbi desteklediğini belirtmiş ve sonrasında da fetvada anlaşılmaz bulduğu hususları Şeltût'a sormuştur. Bu sorular ve Şeltût'un bu sorulara verdiği cevaplar da Dergi'de yayımlanmıştır. Bu sorular ve cevaplar için bk: “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 47-48: 396-400.

Gaffârî, takrîbin Şia'ya mensup üyelerinden Muhammed el-Halisi'nin, Bahreyn'den Abdülhüseyn el-Hac Râşid el-Muradî tarafından kendisine yöneltilen dört Ehl-i Sünnet fikhını taklidin caiz olup olmadığı sorusuna cevap olarak verdiği “Ehl-i sünnet mezheplerini taklidin caiz olmadığına” dair fetvasına da yer vermiştir: Gaffârî, *Mes'elletü't-takrîb*, 2: 313. Şii alimin bu fetvasını, takrîb çalışmalarını Şia'nın Sünni Müslümanları Şiileştirme çalışması olarak görenler için bir argüman olarak kabul edebiliriz.

¹⁴¹ Gazâlî, “alâ evâilî't-tarîk”, 415.

¹⁴² Muhammed Yusuf Musa, “mine's-sübülü'l-ilmiyye li't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 9 (1951): 69.

¹⁴³ “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 47-48: 408; Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 358.

¹⁴⁴ Musa Kazım Yılmaz, “Mecmeu'l-Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 257; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şeria”, *Risâletü'l-İslam* 44 (1959): 384.

çalışma Abdülmecîd Selim'in teklifi üzerine ve Mahmûd Şeltût'un hazırladığı mukaddime ile neşredilmiştir¹⁴⁵.

2. *en-Nafl' fî muhtasari 'ş-şerâi*

Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi'nde mukayeseli fıkıh eğitiminde önceleri sadece Ehl-i Sünnet mezhepleri esas alınırken sonraki dönemde Şii mezhepler de bu eğitime dahil edilmiştir. Ancak İmamiye fıkına başvurmak isteyen Ehl-i Sünnet alimleri İmamiyye fıkının taş baskı olan kaynaklarına müracaatta zorlanmışlar ve bu kaynaklardan istifade edememişlerdir¹⁴⁶. Bunun üzerine Ezher Üniversitesi müdürü Ahmet Hasan el-Bâkûrî (1909-1985), Mısır Evkaf Bakanı olduğunda Ebû'l-Kâsım Necmuddin Câfer b. el-Hasan b. Ebî Zekeriyâ Yahyâ el-Muhakkık el-Hillî (ö. 676/1277)'ye ait olan *en-Nafl' fî muhtasari 'ş-şerâi* kitabını 1376/1956 senesinde Kahire'de neşretmiştir¹⁴⁷.

3. *Tezkiratu'l-fukahâ*

Tezkiratu'l-fukahâ hicri sekizinci asrın önde gelen âlimlerinden Cemaluddîn el-Hasan b. Yusuf b. Alî İbnu'l-Mutahhar el-Hillî (ö. 726/1325)'ye aittir. Cemaat, taş baskıda olan bu eserin Kitabı'n-nikah¹⁴⁸ ve Kitabı'l-vesâyâ¹⁴⁹ bölümlerini Dergi'de yayımlamıştır¹⁵⁰.

4. *Vesâilu'ş-Şia ilâ tahsili mesâili'ş-şeri'a ve müstedreku'l-vesâil*

Dergide Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Hürr el-Âmilî el-Meşgari (ö. 1104/1693)'ye ait *Vesâilu'ş-Şia*, el-Mirza Hüseyin en-Nuri'ye ait *Müstedreku'l-Vesâil* isimli eserlerin Kahire'de el-Kummî'ye ait bir önsöz ile iki cilt olarak

¹⁴⁵ “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 41 (1959): 109; “Nedve fi'l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 208, 209; Şeltût’un mukaddimesi için dergide bk: Şeltût, “Takdîmu'l-kitâb ‘Mecmu‘u'l-beyan’”, 229-241.

¹⁴⁶ “Min zehâiri'l-fikri'l-İslam”, *Risâletü'l-İslam* 51-52 (1962): 364.

¹⁴⁷ “Nedve fi'l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 208; “Min zehâiri'l-fikri'l-İslam”, 364, 365; “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 34 (1957): 216; “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 35 (1957): 331; “Enbâ’ ve ârâ’”, 41: 109. Mazlum Uyar, “Hillî Muhakkık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 39-41

¹⁴⁸ Dergide Kitabı'n nikah için bk: “Min zehâiri'l-fikri'l-İslam”, 51-52: 367-398

¹⁴⁹ Dergide Kitabı'l-Vesâyâ için bk: “fi dâri't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 53-54 (1963): 155.

¹⁵⁰ İlyas Üzümlü “Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Daru't- Takrîb Tecrübesi” isimli makalesinde *Tezkiratu'l-fukahâ* isimli kitabın neşredildiğine dair kaynak göstermeksizin bilgi paylaşmıştır. Ancak bahsedilen eserin Kahire basımına dair bir bilgiye ulaşamadık. Ayrıca Dergi'de bu eserin bir bütün olarak basımından değil sadece bölümlerinin neşredilmesinden bahsedilmektedir.

basıldığı yazılmıştır.¹⁵¹ Hatta el-Kummî'nin önsözünden bir alıntıya da yer verilmiştir.¹⁵² Ancak bu eserlerin Kahire basımı hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

5. *Hadisu's-Sakaleyn Risalesi*

Muhammed Kıvamuddin el-Kummî tarafından hazırlanan ve Sakaleyn hadisi¹⁵³ ile ilgili kaynaklardan ve değerlendirmelerden bahseden risale takrîb çalışmaları kapsamında basılmıştır¹⁵⁴.

6. *el-Hac 'ala Mezâhibi'l-Hamse*

Hac menasikini dört Sünnî mezhebe ve Caferiliğe göre anlatan risale takrîb çalışmaları kapsamında yayımlanmıştır¹⁵⁵.

D. Ortak Hadisler Projesi

Cemaat, “Ehl-i Sünnet ve Şia'nın ittifak ettikleri hadisleri iman, amel, ahbar, ahlak ve diğer baplarda bir araya getirme” ismi ile bir proje geliştirmiştir¹⁵⁶. Bu proje, Ezher Şeyhi Mahmûd Şeltut ile Takrîb Cemaati genel sekreteri Muhammed Takî el-Kummî'nin ortak çalışmasıdır.¹⁵⁷

Projenin amacı, ittifakla sahih kabul edilen rivayetlerden yola çıkarak İslam mezhepleri arasında ortak bir dil oluşturmak ve bunun üzerinden Müslümanlar arasında yakınlaşmayı temin etmek¹⁵⁸ olarak açıklanmıştır. Projede, araştırmaya dayanıldığı ve hadisin hüccet değeri kabul edildiği müddetçe hadisin sıhhati hususunda ihtilafın normal olduğu ve bu ihtilafın tefrikaya sebep olmayacağı da vurgulanmıştır¹⁵⁹.

¹⁵¹ “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 38 (1958): 217; Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 2: 181.

¹⁵² “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 38: 217-220. İlyas Üzümlü bu eserin de basımının olduğuna dair bilgi vermiştir.

¹⁵³ “Ey insanlar! Size iki şey bıraktım, o ikisinden sonra sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitab'ı ve itretim: Ehl-i Beytim” Tirmizi, *Kitabu'l-Menakıb*, 32; “Size iki şey bıraktım, o ikisinden sonra sapıtmayacaksınız: Allah'ın Kitab'ı ve benim itretim: Ehl-i Beytim. Bu ikisi, havuza varıncaya kadar birbirinden ayrılmayacaktır.” Şerif Murtaza, *el-İntisâr*, (Kum: Müessesetü'n-neşri'l-İslamî et-tâbi'a li cemaati'l-müderrişîn bi Kum el-müşerrefe, 1410), 83.

¹⁵⁴ Risale için bk: Erişim. 29.09.2018. https://www.islam4u.com/sites/default/files/maktabah/hadith_althaqalein.pdf

¹⁵⁵ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 181. Üzümlü, “Daru't Takrîb Tecrübesi”, 176.

¹⁵⁶ Kummî, “li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl”, 243; bu proje hakkında bk: “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 50 (1962): 218- 220.

¹⁵⁷ “fî dari't-takrîb”, 153.

¹⁵⁸ Kummî, “li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl”, 244 ve 250; “fî dari't-takrîb”, 153.

¹⁵⁹ “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 50: 218, 219; Kummî, “li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl”, 248, 249.

Şeltut ve Kummî, çeşitli İslam ülkelerinde bulunan takrîb alimlerini Ehl-i Sünnet ve Şia kaynaklarında sahih kabul edilen ortak hadisleri konularına göre ayırmaları için görevlendirmeyi kararlaştırmışlardır. Alimlerin tespit ettikleri ortak hadislerden oluşan çalışmanın ise Daru't-Takrîb'in kontrolünün ardından basımının yapılmasına karar vermişlerdir.¹⁶⁰ Bu kapsamda yapılması planlanan bir diğer çalışma ise proje için daimi yürütme kurulunun kurulması ve hadis için özel bir kütüphane oluşturulması yönündedir.¹⁶¹

Bütün bunlarla birlikte Dergi'de, bu projenin planlanmasının ardından hayata geçirildiğine, geçirilseyse sonuçlarına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

E. Diğer Faaliyetler

Dâru't-Takrîb, ilk dört yılda yönetim kurulu üyelerini seçmek ve tanışmak için toplantılar düzenlemek, dışardan gelen ziyaretçileri karşılamak ve Şia'nın merkezi Necef başta olmak üzere çeşitli İslam bölgelerinden gelen mesajların cevaplandırılması faaliyetlerinde bulunmuştur. İdari konuların konuşulduğu toplantılar dışında ilmi içeriğe sahip toplantılar da düzenlemiştir.¹⁶² Yapılan bu ilmi toplantıların ilkinin anlatan el-Kummi, Şia ve Ehl-i Sünnetten âlimlerin bir masanın etrafında oturdukları bu toplantıların türünün ilk örneği olduğunu belirtmiştir. Bu toplantıya katılan alimlerin bakış açılarını tefrika hastalığının çözümü için değiştirdiklerini ve bu amelleri ile İslam tarihinde yeni bir bölüm yazdıklarını söylemiştir.¹⁶³

Dâru't-Takrîb tarafından gerçekleştirilen faaliyetler için bir takım özel komiteler de oluşturulmuştur. Buna göre, organizasyonlar ve bağlantılı meseleler için "Iecnetü't-tahdiriyye" (hazırlık komitesi), yayınlar ve benzeri faaliyetler için "Iecnetü's-sekafiyye" (kültür komitesi)¹⁶⁴, kalıcı komite organlarının yanında, acil durumlar için de komiteler kurulmuştur. İslam dünyasındaki ülkelerde bulunan

¹⁶⁰ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 50: 220.

¹⁶¹ "fî dari't-takrîb", 153.

¹⁶² Gaffari, *el-Mes'ele'tü't-takrib*, 175.

¹⁶³ Kummî, "Kıssatu't-takrîb", 359.

¹⁶⁴ Evkaf bakanlığı ile işbirliği yapan bu komite camilerde, enstitülerde ve üniversitelerde Şii fikhî düşüncesini anlatmak amacıyla programlar da yapmıştır: "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 47-48: 408; Kummî, "Kıssatu't-takrîb", 358.

Müslüman nüfus hakkında istatistikî bilgiler hazırlayan “Icnetü’l-ihsa” bu tür komitelere örnektir¹⁶⁵.

Ayrıca İslam başkentlerinin minberlerinde hutbelerin okunması için çalışılmış, bu hutbelerden tarihi Filistin hutbesi, Kufe Üniversitesi’nde iktisat ve ittihat hutbesi gibi birkaçı da neşredilmiştir¹⁶⁶

III. EZHER’DE TAKRİP ÇALIŞMALARI

A. Ezher’de Mukayeseli Fıkıh Eğitimi

Risâletü’l-İslam dergisi Ezher eğitim tarihini mezheplere bakış açısından üç farklı dönem olarak değerlendirmiştir. Bu dönemleri de yayımlandığı yüzyılın ilk döneminden itibaren başlatmıştır. Buna göre;

İlk dönem Ehl-i Sünnet mezhepleri arasında dahi düşmanlıkların olduğu dönemdir. Bu dönemde İslam mezhepleri arasında düşmanlıklar, derslerde muhalif mezheb hakkında olumsuz propaganda yapmak ve öğrenciyi muhalif mezheb mensuplarına karşı kıskırtmak suretiyle Ezher Üniversitesi hocaları tarafından beslenmiştir¹⁶⁷.

İkinci dönem, Ehl-i Sünnet mezheplerini içeren mukayeseli fıkıh eğitiminin başladığı dönemdir. Bu dönemde Ezher Üniversitesi alimleri bir konu üzerinde hüküm verirken dört Sünnî mezhebin de delillerini dikkate almışlardır¹⁶⁸. Bunun etkisi ile Evkaf Bakanlığı Ezherli alimlerden oluşan bir komisyonu, ders kitabı olarak okutulmak üzere karşılaştırmalı fıkıh kitabı hazırlaması için görevlendirmiştir. Komisyonun hazırladığı birinci cildin yayımlanmasının ardından bakanlık, Ezher alimlerinden Abdurrahman b. Muhammed el-Cezirî (1882-1941) başkanlığında yeni bir komisyon kurmuştur. Bu komisyon ilk komisyon tarafından

¹⁶⁵ Tarık, “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü’l-mezahib, Mısır örneği)”, 280.

¹⁶⁶ Muhammed el-Hüseyn Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, *Risâletü’l-İslam* 7 (1950): 272, 273.

¹⁶⁷ Ezher Üniversitesinde farklı düşüncelere tahammülsüzlüğün olduğu döneme dair Berberî’nin şeyhi yaklaşık 50 yıl önce başından geçen bir olayı anlatmıştır. Ezher’de Maliki mezhebine mensup bir öğrenci olan şeyh, hocalarının kendilerini Hanefî mezhebi ile mücadele için kıskırtmaları üzerine eline aldığı bir sopa ile Hanefî bir başkana saldırdığını ve Hanefî başkanı yaralaması üzerine hocasının kendisine bir buzağı kafası hediye ettiğini söylemiştir: Ahmed Muhammed el-Berberî, “Kâle şeyhî”, *Risâletü’l-İslam* 18 (1953): 171, 172.

¹⁶⁸ Abdulmecid Selim, “Beyan li’l-Müslimîn” *Risâletü’l-İslam* 1 (1949): 11, 12

hazırlanan birinci cildi gözden geçirip yeniden yayımladıktan sonra dört cilt de kendisi hazırlamıştır. Böylece dört mezhebin fikhî görüşlerinden hareketle toplamda beş ciltlik bir eser yayımlanmıştır¹⁶⁹.

Üçüncü dönem ise, mukayeseli eğitime İmamiyye ve Zeydiyyenin de dahil olduğu dönemdir. Bu dönem hakkında Dergi’de iki tarih verilmiştir. Dönemin ilk olarak 1935 senesinde ikinci defa Ezher şeyhliği görevine getirilen Merağî’nin çalışmaları ile başladığı söylenmiştir¹⁷⁰. İkinci olarak da 1958 yılında Ezher şeyhliğine getirilen Şeltut’un kendi döneminde Şia fikhını eğitime dahil ettiği¹⁷¹ bilgisi paylaşılmıştır. Buradan hareketle Ezher’de İmamiyye ve Zeydiyye’yi kapsayan mukayeseli fıkıh eğitiminin bir süre sekteye uğradığını söylememiz mümkündür.

1. Ezher’de Mukayeseli Fıkıhta Takrîb Cemaati’nin Etkisi

Takrîb alimleri İslamî hükümler üzerinde çalışan araştırmacının mensup olduğu mezhebe taassupla bağlanmasını araştırma sonucunun sıhhati açısından uygun bulmamışlardır. Ayrıca bir taraftan araştırmayı belli bir mezheple sınırlandırıp diğer taraftan birliği tesis etmek üzere çalışmayı İslam dünyasının gerçeklerine yüz çevirmek olarak değerlendirmişlerdir¹⁷². Araştırmacının fikhî yönelimlerin hepsini delilleri ile bilmek suretiyle taassuptan uzak durması gerektiğini savunmuşlardır. Bunun için de fikhî, herhangi bir mezhepten alınan hüküm bilgisi olarak değil, delilleri araştırma, delilleri mukayese etme ve ortaya

¹⁶⁹ Dört mezhebe göre düzenlenmiş karşılaştırmalı fıkıh kitabının adı *el-fikh ‘ale’l-mezâhibi’l-erbaa*’dır. Eserin beş cildi de 1972 senesinde Kahire’de basılmıştır. Eser, *Dört Mezhebin Fıkıh Kitabı* adıyla Hasan Ege tarafından, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkıhı* adıyla da Mehmet Keskin tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir: Cengiz Kallek, “Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1993), 7: 512.

¹⁷⁰ Muhammed Takî el-Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18 (1953): 150; Muhammed Mustafa el-Merâğî, “el-İctihâd fi’ş-şeriatı”, *Risâletü’l-İslam* 4 (1949): 348.

¹⁷¹ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 41: 107.

¹⁷² Medenî, “Raccetü’l-ba’s fi külliyyeti’ş-şeria”, 374, 375; Taftazani’nin Nesefî Akaidi Şerh’ini inceleyen ve burada bazı kelami meselelerde Mutezile mezhebini Eş’ari mezhebine tercih eden Muhammed Abduh’un Ezher’de refakate mecbur kalması ve can korkusu ile derse girmesi Ezher’in bir dönem mezhebî taassubun hâkimiyetinde kaldığının somut bir delilidir: Muhammed Abdüllatîf Dirâz, “‘el-Ezher ve vizâratü’l-me‘ârif beyne’t-tecrîd ve’l-cumûd”, *Risâletü’l-İslam* 8 (1950): 358; Muhammed Reşid Rıza, *Tarihü’l-üstadi’l-İmam eş-Şeyh Muhammed Abduh* 1 (Kahire: Daru’l-Fadile, 2006), 133-135.

çıkan sonuçlardan birini tercih etme olarak tanımlamışlardır¹⁷³. Bu sebeple İmamiyye ve Zeydiyye'nin de dahil olduğu mukayeseli fıkıh eğitiminin verilmesi için çalışmışlardır. Bu çalışmalarıyla İslam dünyasında yankı uyandırmak istemişler ve bunun için de çalışma alanı olarak geniş kitlelere hitab eden uluslararası bir üniversite olan Ezheri tercih etmişlerdir¹⁷⁴. Ezher Üniversitesi programına mukayeseli fıkıh eğitiminin konulması için çalışan iki alim de resmî ya da gayri resmî olarak takrîb için çalışmışlardır. Dolayısıyla Ezher'de mukayeseli fıkıh eğitiminin takrîb üyelerinin bir çalışması olduğunu söylemek mümkündür.

2. Ezher'de Mukayeseli Fıkıh Eğitiminin Diğer Ülkelerde Etkileri

Ezher'de mukayeseli fıkıh eğitimi kapsamında İmamiyye ve Zeydiyye mezhebinin fikhına yer verilmesi neticesinde Tahran Üniversitesi Ma'kul ve Menkul Fakültesi de programına Şafii ve Hanefi fikhını almıştır¹⁷⁵. Ayrıca Burucerdî de Kum'da İmamî fikhının yanında Ehl-i Sünnet mezheplerinin ve Zeydiyye mezhebinin fikhını okutmuştur¹⁷⁶.

3. Ezher'de Mukayeseli Fıkıh Eğitime Eleştiriler

Ezher'de İmamiyye ve Zeydiyye fikhının mukayeseli eğitim programına dahil edilmesi Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki ihtilafın fikhî değil itikadî alanda olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu düşünceye sahip alimler, İmamiyye mezhebi kaynaklarında Kur'an'ın eksik olduğuna dair yer alan rivayetleri İmamiyye fikhının Ehl-i Sünnet ile ortak itikada sahip olmadığına delil olarak kabul etmişlerdir. Buna dayanarak Ezher'de mukayeseli fıkıh eğitiminde sınırların korunması gerektiğini belirtmişler ve Şii fikhının, ancak hatalarını anlatmak amacıyla eğitime dahil edilebileceğini savunmuşlardır¹⁷⁷.

¹⁷³ Medenî, "Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şeria", 374, 375; "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 9: 102.

¹⁷⁴ "ile'l-mu'temerî'l-İslami'l-âlemî", 139; Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslam* 43: 227; Medenî, "Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şeria", 374; Muhammed Cevad Muğniyye, "el-Ezher ve fikhü's-Şia", *Risâletü'l-İslam* 45 (1960): 33; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 218.

¹⁷⁵ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 9: 106; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 209 ve 218. Ma'kul ve Menkul, Tahran'da bir fakültedir.

¹⁷⁶ Mustafa Öz, "Burûcirdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 463-464.

¹⁷⁷ Medenî, "Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şeria", 378 ve 380.

4. Ezher'in Eleştirilere Cevabı

Ezher, ilmî bir araştırmancının bir mezhebin değil bütün mezheplerin delillerini dikkate alması gerektiğini savunmuş ve buradan hareketle mukayeseli fıkıh eğitimine İmamî ve Zeydî fıkının dahil edilmesini ilmî bir gereklilik olarak kabul etmiştir¹⁷⁸. Şii mezheplerin mukayeseli eğitim programına alınmasına karşı çıkanlara ise bu hususta doğru bir yaklaşım için Şî mezhepleri değerlendirirken Gulât ve mühtedi olanları ayırmak gerektiğini söylemiştir. Buna göre “Cafer Sadık kendi zamanının ilahıdır” diyen Hattabiyye¹⁷⁹, “İlahi bir parça Ali’ye hulul etti ve onun bedeni ile birleşti” diyen Sebeiyye¹⁸⁰, “Allah, imamları yarattı, sonra da dünyayı yaratmayı ve dünyanın işlerini düzenlemeyi imamlara bıraktı” diyen Müfevvida¹⁸¹ gibi İslam akidesinden uzaklaşan fırkaları Gulât kategorisine almış ve bu fırkaların takrib davetinin muhatabı olmadığını belirtmiştir¹⁸². Dolayısıyla Ezher’de mukayeseli fıkıh eğitimine dahil edilen Şii mezheplerin mühtedi mezhepler grubunda olan İmamiyye ve Zeydiyye olduğunu söylemiştir¹⁸³. Bu düşüncede olan Ezher alimleri, İmamiyye ve Zeydiyye’nin Hz. Ali b. Ebî Talib ve

¹⁷⁸ Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-şeria”, 378, 379.

¹⁷⁹ Ebu’l-Hattab el-Esadî tarafından kurulan Hattâbiyye, bütün imamların peygamber olduklarını ve aynı zamanda ilah olduklarını iddia eden aşırı bir Şii fırkadır. Geniş bilgi için bk: Mustafa Öz “Hattâbiyye”, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, (Ensar Neşriyat, 2012): 207-208.

¹⁸⁰ Yahudi asıllı Abdullah b. Sebe tarafından kurulan Sebeiyye, Hz. Ali’nin ilah olduğunu, onun ölmediğini ve geri döneceğini iddia eden aşırı bir Şii fırkadır: geniş bilgi için bk: Öz, “Sebeiyye”, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 473-474.

¹⁸¹ Müfevvida, Allah’ın Hz. Peygamber’i, Ali’yi ve imamları, kâinatın yaratılması ve yönetilmesinde, ahiret hayatında insanlara ceza veya mükâfat verme işinde görevlendirdiğini iddia eden aşırı bir Şii fırkadır: geniş bilgi için bk: Öz, “Müfevvida”, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 387-388; Muhammed Cevad Muğniyye, “el-Gulat fî nazari’ş-şîati’l-İmamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 24 (1954): 379.

¹⁸² Kummî, “Hediyye min tecârubinâ”, 366; Muğniyye, “el-Gulat fî nazari’ş-şîati’l-İmamiyye”, 379; Muhammed Takî el-Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, *Risâletü’l-İslam* 29 (1956): 41.

Gulata karşı tavrı anlatmak için Dergi’de bir olaya yer verilmiştir. Buna göre Mısır’da bir kadın, evlendikten sonra Bahailiği kabul eden kocasından boşanmak için mahkemeye başvurdu. Muhammed Emir el-Mansuri’nin başkanlığında Şer’i mahkeme, öncelikle Bahailiği, kendi kitaplarından araştırdı. Mahkeme, bu kitaplarda yer alan Hz. Muhammed son peygamber değildir, Kuran son kitap değildir, Bahaullah resuldür, bu dini yeryüzüne lakabı el-bab olan “Mirza Ali Muhammed” ve onun halifesi olan “Mirza Hüseyin Ali” tebliğ etti gibi ifadeler neticesinde Bahailiğin İslam mezhebi olmadığına hükmetti. Ezher fetva komitesi de 3 Eylül 1949’da Bahailik’in bir İslam fırkası olmadığına dair fetva verdi. Mahkeme de mühlet vermeksizin evliliğin feshini açıkladı. “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 25 (1955): 90.

¹⁸³ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 147; Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-şeria”, 380 ve 386; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 41: 107.

onun zürriyetinden olan imamlara uluhiyyet ve nübüvvet nispet eden Gulât fırkalara bakışta Ehl-i Sünnet ile ortak düşüncede olduklarını belirtmişlerdir¹⁸⁴.

Ezher, Şia'nın Kur'an'a bakışı üzerinden yapılan yorumlara ise Suyuti'nin *el-İtkan*¹⁸⁵ kitabından yola çıkarak bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmesinde Sünnî Suyûtî'nin kitabında Kur'an'da noksanlık olduğunu savunan rivayetlerin bulunmasına¹⁸⁶ rağmen Ehl-i Sünnet mezheplerinin Kur'an'ın eksikliğine inanmakla itham edilmemelerine vurgu yapmıştır. Buna bağlı olarak kitaplarında yer alan rivayetlerin hepsini onayladığı düşüncesiyle Şia'nın Kur'an'ın eksik olduğuna inanmakla itham edilmesinin doğru olmadığını savunmuştur¹⁸⁷.

¹⁸⁴ Muhammed Cevad Muğniyye, “Min usuli’ş-Şiati’l-İmamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 18 (1953): 166; Cevad Muğniyye, “el-Gulat fî nazari’ş-Şiati’l-İmamiyye”, 379; İmamiyye Şia’sı, Ali konusunda aşırılığa kaçan aşırı Şii fırkaların küfürlerine hükmetmiş ve onlarla savaşmanın gerekliliğinde icma etmiştir: Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-Şeria”, 377; “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü’l-İslam* 30: 221; Cemaat, İmami âlim el-Celil el-Hac Mirza Halil el-Kimrai’ye ait bir araştırmaya da yer vermiştir: “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü’l-İslam* 30: 221; Dergide Cafer Sadık’ın gulata bakışını özetlemek için şu sözlerine yer verilmiştir: “Bizim için Allah’tan başka hüccet yoktur. Allah’tan beri olan bizden değildir. Biz ölüleriz, tutuklularız ve sorumlularız. Gulatı seven kimseye biz buğz ederiz. Gulata buğz eden bizim sevgimizi kazanır. Gulat kâfirdir, Müfeyvida müşriktir. Allah gulata lanet etsin. Dikkat edin onlar Hristiyan oldular, Kaderiye oldular, Mürcie oldular, Havaric oldular. İmamiyye, Havaric’in Ali ile savaştığını biliyor ve inanıyor ki Havaric, Aliyi ve oğullarını İlah edinen gulattan daha faziletlidir!”: Cevad Muğniyye, “el-Gulat fî nazari’ş-Şiati’l-İmamiyye”, 379, 380; Ayrıca Yemen’de vahdeti korumak için çalışan Zeydî İmam Ahmed en-Nasır li Dinillah’ın, Yemen halkları arasında tefrika ve kaosa sebep olan gulat olan Karamite fırkasına hicri 306 Şaban’da (M. 919, Ocak) Nukaş Savaşı’nda son vermesi de gulat fırkalarının Şia tarafından kabul edilmediğini anlatması bakımından önemlidir: Muhammed Abdullah Mâzî, “ed-Da’vetü ile’l-vahdeti fî tarihi’l-İmâmeti’l-Zeydiyye”, *Risâletü’l-İslam* 38 (1958): 181.

¹⁸⁵ Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-Şeria”, 382.

¹⁸⁶ Suyuti’nin tefsirinde yer alan bu rivayetlerden bazıları şunlardır: “Sizden biriniz Kur’an’ı bütünüyle biliyorum demesin. Kur’an’ın bazı ayetleri nesh edildiğinden, tamamını nasıl bilebilir. Bu yüzden Kur’an’da mevcut olanın hepsini biliyorum demesi, daha uygundur.”

Urve b. Zübeyr Aişe’den rivayet ediyor: Ahzab suresi nazil olunca Peygamber’in sağlığında 200 ayetten ibaretti. Bu sureden pek çok ayetin nesh edilmesi sonucu Hz. Osman zamanındaki Kur’an’ın teksiri sırasında, bugün mevcut olan ayet sayısı kadarıyla yazılmıştır.” Celâleddin es-Suyûtî, *el-İtkan fî ulumi’l-Kur’an*, (Beyrut: Müessesetu’r-risale, 2008), 470-473.

¹⁸⁷ Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-Şeria”, 383; Kur’an’ın tahrif edildiğine dair iddialar, ilk olarak gulat fırkalar tarafından hicri ikinci asrın ortalarında öne sürülmüştür. Gulat fırkalarının bu iddiaları, imamın nas ile tayin edildiği söylemlerine Kuran’dan delil bulmak isteyen diğer Şii gruplar tarafından da zaman içinde destek bulmuştur. İmamet inancının teşekkül ettiği üçüncü asır da ise bu iddialar Şii hadis literatüründe yer almıştır. Ancak İmamet inancına Kuran’dan destek alma çabaları sonunda ortaya çıkan tahrif iddialarına Şeyh Saduk, Şeyh Müfid, Şerif Murtaza, Tusi ve Tabersi gibi karşı çıkan Şii müfessirler de olmuştur. Bunların içerisinde Şeyh Müfid, (413/1022) “iki kapak arasında cem edilen Kuran’da herhangi bir fazlalık veya eksiltme yoktur” sözü ile Ebu Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babeveyh el-Kummî de (381/991) “Şia inancına göre yüce Allah’ın peygamberi Hz. Muhammed’e gönderip ve iki kapak arasında toplanan Kuran bundan ibaretti ve ne fazla ne de eksiktir, insanlara göre 114 suredir, bize göre Duha, İnşirah, Fil, Kureyş sureleri bir tek suredir. Kim bize “bunlardan daha fazla olduğunu söylediğimiz” sözü ile tahrifi reddetmiştir. Geniş bilgi için bk: Mehmet Ümit, Kur’an’a Yönelik

B. Ezher'de Yapılan Diğer Çalışmalar

Ezher Usuli'd-Din Fakültesi'nde ilmu'l-akide ve felsefe hocası Dr. Süleyman Dünya¹⁸⁸ Müslümanları bilinçlendirmek amacıyla İslam mezhepleri arasında ihtilafın fer'i meselelerde olduğunu, fer'e dayalı bu ihtilafların İslam düşmanları tarafından büyütüldüğünü anlatan bir risale hazırlamıştır¹⁸⁹. Muhammed Takî el-Kummî tarafından bir mukaddime yazılan bu risale, ücretsiz olarak İslam kültür merkezlerine dağıtılmak üzere Kahire'de Evkaf Bakanlığı Kültür İdaresi tarafından basılmıştır¹⁹⁰.

Endonezyalı Seyyid Muhammed İsa Sarul, Kahire Üniversitesi Daru'l-Ulum Fakültesi İslami İlimler Bölümü'nde "İslam'da Talak" konulu yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Ezher Üniversitesi Şeriat Fakültesi Dekanı Muhammed Muhammed el-Medenî'nin komisyon başkanı olduğu bu tezde Sünni araştırmacı, tezin sınırlarını sadece Ehl-i sünnet mezheplerinin hükümleri ile belirlememiş, Kur'an ve sünnete dayanarak hüküm çıkarmıştır¹⁹¹. Araştırmacının mezhebi ile sınırlanmayan ve Şia'nın hükümlerine de yer verilen bu çalışma mezhepler arası yaklaşma çalışmalarından biri olarak kabul edilmiştir.

Şeyh Ali el-Hafif, Câmiati't-düveli'l-arabiyye'ye bağlı Ma'hedü'd-Dirâsâtü'l-Arabiyye el-Âliyye' Enstitüsü'nde İmamiyye Şia'sı ve Zeydiyye Şia'sının görüşlerine de yer vererek "Fakihlerin İhtilaflarının Sebepleri" konusunu objektif bakış açısıyla anlatmıştır¹⁹². Muhalif mezheplere karşı ayıplama, inkâr, nefret ibarelerinden uzak durarak "Bu falan mezhebin görüşüdür, onun delili bu sonuca götürmüştür" demekle yetinmiştir¹⁹³. Editör Muhammed Muhammed el-Medenî de aynı üslupla Dirâsâtü'l-İslâmiyye Enstitüsü öğrencilerine bir sunum yapmıştır¹⁹⁴.

Tahrif İddialarına Zeydî Tepki, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006): 65-80; Abdülkerim Seber, "Muasır Şii Alimlerin Kuran'da Tahrif İddialarına Bakışı: Şii Kuran Tarihleri çerçevesinde Bazı Tespitler", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012): 767-792; Sabuhi Şahavatov, "İmamiyye Şia'sının Kuran'ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı", *Usul İslam Araştırmaları* 22/22 (2014): 43-61.

¹⁸⁸ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 38 (1958): 219, 220; ed-Dünya, "Hakikat fi nazari'l-Gazali" ve "El- Marife" isimli eserlerin müellifidir.

¹⁸⁹ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 38: 219.

¹⁹⁰ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 38: 220.

¹⁹¹ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 45 (1960): 103-106.

¹⁹² "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 33 (1957): 105, 106.

¹⁹³ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 33: 106.

¹⁹⁴ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 33: 105.

IV. DİĞER İSLAM ŞEHİRLERİ İLE TAKRİB CEMAATI ARASINDA İLETİŞİM

Merkezi Kahire olan Cemaat, çalışmalarını Mısır'da yürütmekle beraber takrîb mesajını İslam halkları arasında yaymak için bazı İslam ülkeleriyle iletişime geçmiştir.

Cemaat'ın iletişim kurduğu ülkelerden biri olan Türkiye'de İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Cemaati'ni tanıtmak için *Türk İslam Ansiklopedisi*'nin sahibi ve *Sebilü'r-Reşad* dergisinin editörü Eşref Edib, *Sebilü'r-Reşad* dergisinde Daru't-Takrîb hakkında bir yazı yayımlamıştır¹⁹⁵. Cumhuriyet gazetesi yazarlarından ve *Selamet* dergisinin sahibi Ömer Rıza Doğrul da dergisinin 77. sayısında Muhammed Takî el-Kummî'nin bir makalesini¹⁹⁶, 80. sayısında da Abdülmecîd Selim'in, Cemaati tanıtan yazısını yayımlamıştır¹⁹⁷.

İsfahan'dan el-Hac İsmail en-Necefî, Kum'dan Sadreddin Sadr (1881-1954) ve Muhammed Takî el-Mûsevî el-Hânsârî (1888-1952) Cemaate, çalışmalarını takdir ettiklerini ve bu çalışmalara destek vereceklerini bildiren mesajlar göndermişlerdir¹⁹⁸.

Suud hükümetinin ileri gelenlerinden Şeyh Muhammed Surur es-Sa'bân (1898-1971), Abdülmecîd Selim'e, onun ikinci defa Ezher şeyhliğini üstlenmesi sebebiyle memnuniyetini bildirdiği ve takrîb için yaptığı çalışmaları takdir ettiği bir mesaj göndermiştir¹⁹⁹. Abdülmecîd Selim de İslam halklarının, kurtuluş için

¹⁹⁵ Sebîlürreşad'da yayınlanan yazı için bk: "Savtu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 1: 99-101; Sebîlürreşad dergisinde Takrîb Cemaati hakkında yazılan yazılar için bk: M. Raif Ogan, "İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşme", *Sebîlürreşad Dergisi* 2/36 (1949): 164, 165; Ogan, "İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşme", *Sebîlürreşad Dergisi* 2/37 (1949): 182, 183; Ogan, İslam Dünyasının Ehemmiyetli mevzuları: Mezhepleri Birbirine Yaklaştırma, *Sebîlürreşad Dergisi* 3/74 (1950): 371, 372.

¹⁹⁶ Yazının *Risâletü'l-İslam* dergisindeki yer için bk: Muhammed Takî el-Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 1 (1949): 36-40; Yazı için *Selamet* Dergisinde bk: Muhammed Takiy el-Kummî, "İslam Birliği ve İslam Kültürü", *Selamet* 77 (1949): 6-7.

¹⁹⁷ "Savtu't-Takrîb", 3: 326; Yazıya *Risâletü'l-İslam* dergisinde bk: Abdülmecîd Selim, "Beyan li'l-Müslimîn", 9-13; *Selamet* dergisinde bk: Abdülmecîd Selim, "İslam Birliği Yeniden Doğuyor", *Selamet* 80 (1949): 6 ve 13.

¹⁹⁸ "Savtu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 1: 101, 102.

¹⁹⁹ "Enbâ ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 14 (1952): 220, 221.

birleşmelerinin, iyilik ve takva üzerine yardımlaşmalarının kaçınılmaz olduğunu bildiren bir mesajla karşılık vermiştir²⁰⁰.

Hicazlılardan bir grup, “Cemaat, Hicaz’da ilim ehlinin çoğunun iddia ettiği gibi İslam mezheplerini birbirleri içinde eritecek mi?” sorusuna cevap istemek için Cemaat ile iletişime geçmişlerdir. Cemaat, buna cevap olarak Kral Abdulaziz’e Cemaat’in takrîb anlayışını anlatan bir mesaj göndermiştir²⁰¹.

28 Muharrem 1368/30 Kasım 1948 tarihinde yapılan ve Pakistan Elçiliği’nden katılımcıların olduğu, Cemaat’in başkanı Muhammed Ali Ulûbe Paşa’nın vekil olarak tayin edildiği takrîb toplantısında Cemaat ile Pakistan arasındaki bağın güçlenmesi için Pakistan’da cemaatin bir şubesinin kurulması konuşulmuştur. Toplantıdan sonra Takrîb Cemaati’ne Pakistanlı âlim Seyyid Abdulmenam el-Adevi’nin imzası ile ulaşan yazıda Pakistan’da cemaat için bir şube kurulduğu, tanınmış kişilerin bu cemaate üye olduğu haber verilmiştir²⁰².

Beyrut’ta Faruk el-Evvel Üniversitesi hocası Muhammed Ahmed el-Caar’ın (1900-1977) çeşitli mezheplerin olduğu Irak, Suriye ve Lübnan’da takrîbe olan ihtiyacı göz önünde bulundurarak Cemaat için iki komite kurmak amacıyla çalışmalar başlattığına ve buradaki çalışmaların Cemaat’in fikirleriyle uyumlu olması için Cemaat’ten yayınlarını göndermelerini istediğine dair bilgi paylaşılmıştır²⁰³.

²⁰⁰ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 14: 221.

²⁰¹ Bu mektup için bk: “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 1: 97, 98.

²⁰² “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 1: 102; Cemaat ile Pakistan bağlantısı için bk: “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 3: 327; “ed-Dînu ve’s-siyaset”, *Risâletü’l-İslam* 14 (1952): 136 ve 139, 140; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 9: 99, 100; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 14: 217.

²⁰³ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 9: 107.

İKİNCİ BÖLÜM

RİSALETÜ'L-İSLAM DERGİSİ'NE GÖRE MEZHEPLER ARASI BİRLİĞİN ANALİZİ

Risaletü'l-İslam dergisine göre Müslümanlar arasında birlik konusunu iki dönem olarak değerlendirmek mümkündür. Mezheplerin teşekkül etmediği ilk dönemde Müslümanlara birlikte hareket edebilme şuuru verilmeye çalışılmıştır. Mezheplerin ortaya çıktığı ikinci dönem ise mezhepler arasındaki ortak noktalar üzerinden diyalog oluşturulmaya çalışılmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak İslam'ın Müslümanlar arası birliğe verdiği önemi ayet ve hadislerden, tarihi olaylardan örneklerle açıklamaya çalışacağız. Sonrasında da Müslümanlar arasında birliğin tesisini kolaylaştıracak ortak noktaları ve aralarında ayrılığa sebep olan ihtilaflı hususları ele alacağız. İttifakların ve ihtilafların bilincinde olan Cemaatin “İslam mezhepleri arasında takrib” söylemi ile neyi hedeflediğine yer vereceğiz. *Risaletü'l-İslam* dergisinden hareketle Takrib Cemaatinin İslam mezhepleri arasında birliğin tesisi için anneyi, alimleri, tarih yazarlarını, ümmeti ve yöneticileri sorumlu tuttuğunu tespit ettiğimizden bunların vahdetin bozulmasındaki rollerini ve vahdetin yeniden tesis edilmesi için görevlerini açıklamaya gayret edeceğiz. Son olarak da Cemaatin vahdet için çözüm önerilerine yer vereceğiz.

I. MÜSLÜMANLARIN BİRLİĞİ

İslam, bir milletin kabileleri arasında ve milletler arasında kabileciliğe ve ırkçılığa dayanan çekişmelerin yaşandığı bir dönemde vahdeti tesis etmek için gelen bir dindir²⁰⁴.

²⁰⁴ Muhammed Ali Ulûbe, “ed-Dimukratiyyeti's-sahiha”, *Risâletü'l-İslam* 21 (1954): 44, 45. Muhammed Feyyaz, “el-Kavmiyyetu'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 4 (1949): 384, 385; Hasan Muhammed Musa, “Min nûri'l-Kurani'l-Kerim”, *Risâletü'l-İslam* 47-48 (1960): 376; Ahmed Muhammed Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 45 (1960): 43; Ahmed Muhammed Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 22 (1954): 165; Ali el-Hafîf, “Vahdetü'l-Müslimîn”, *Risâletü'l-İslam* 5 (1950) 45.

İslam'da ibadet esasları başta olmak üzere bütün esaslar vahdet üzerine kurulur²⁰⁵. “*Mü'minler ancak kardeşirler*” (Hucurât 49/10), “*Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı sarılın*” (Ali İmran 3/103), “*Hiç şüphe yok ki Allah, kendi yolunda, duvarları birbirine kenetlenmiş bir bina gibi saf bağlayarak çarpışanları sever*” (Saff 61/4) gibi ayetlerle ve Hz. Peygamberin mümin kardeşlerin birbirlerine sevgi ile bakmasını bir senelik itikaftan daha hayırlı görmesi²⁰⁶, iki kişinin arasını düzeltmeyi namaz ve oruçtan daha hayırlı kabul etmesi²⁰⁷, cemaatten uzaklaşan kişinin cahiliye ölümü üzerine öleceğini haber vermesi²⁰⁸ gibi hadislerle birlik/vahdet, dini bir esas olarak teyit edilir.

Emevî halifesi Ömer b. Abdulaziz'in Yezid b. Hüseyin'e gönderdiği “*Orduya gerekli tahsisatı ver. Şehir ve köy ahalilerine gerekli itinayı göster. Bedevilerden sakın. Zira onlar Müslümanların meclislerinde bulunmaz ve toplantılarına katılmazlar*” mesajı, Ebû Ubeyde b. Cerrah'ın erzak isteyen bir bedeviye, “*Allah'ın eli cemaatin üzerindedir*”²⁰⁹ hadisini gerekçe göstererek önceliği şehir halkına verdiğini söylemesi²¹⁰ İslam'ın birlikte hareket etme kültürünü öğretmeyi ve bir İslam cemaati kurmayı hedeflediğini²¹¹ anlatan örnekler olarak sunulur.

Cemaat, bütün bunları dikkate alarak İslam mensuplarının asıl olanı terk etmelerinin, birliklerini parçalayan küçük meselelere ve ferî ihtilaflara izin vermelerinin ve birbirlerine düşmanca davranmalarının haram olduğu sonucuna varmıştır²¹². Ayrıca İslam'ın ilkelerinden uzaklaşarak zayıflayan toplumun tekrar güçlenmesinin iman ile mümkün olacağını savunmuştur²¹³. “*Müminlere yardım*

²⁰⁵ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 45: 43. Muhammed Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslamiyye* 37 (1958): 32; Hasaneyn Muhammed Mahlûf, “mine'l-müfti-l ekber”, 14: 143; Muhammed Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u'l-Kur‘anî”, *Risâletü'l-İslam* 31 (1956): 251; Muhammed Yusuf Musa, “fi Sebili't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 296; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 31 (1956): 227, 228.

²⁰⁶ Ebu Hamîd Muhammed b. Muhammed el-Gazzalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Kitabu'l-âdâb, 2 (Beyrut: Daru'l-Marife, t.y.), 208.

²⁰⁷ Ebu Davud, Edeb, 50

²⁰⁸ Buhari, Fiten, 2

²⁰⁹ Nesâî, *Sünen-i Kübra*, (Beyrut: 2001), 8: 285.

²¹⁰ Ebi Ubeyd el-Kasım b. Selam, *Kitabu'l Emval*, çev. Cemaleddin Saylık (İstanbul: Yay Yayınları, 1981), 259; Yusuf Musa, “fi Sebili't-takrîb”, 295.

²¹¹ Yusuf Musa, “fi Sebili't-takrîb”, 296.

²¹² “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 42 (1959): 218.

²¹³ Muhammed el-Behiy, “el-İslam fi mâ yuharrimuhu ‘ale'l-insân”, *Risâletü'l-İslam* 46 (1960): 184.

etmek ise üzerimizde bir haktır” (Rum 30/47) ayetinde de vaad edildiği üzere Allah’ın yardımı ve desteğini kapsayan iman “kalplerin derinliklerinde kuvvetli bir akide, kalpleri bir araya getiren, safları birleştiren, insanlar arasında ülfeti ve muhabbeti yayan yüce bir ahlak” olarak tanımlamıştır.²¹⁴ Bu düşünceden hareketle Takrib Cemaati çalışanlarından Abdulmute‘âl es-Saîdî, bilinçli ya da bilinçsiz, Müslümanlar arasına tefrika sokarak Müslümanların zayıflamasına, onlara karşı düşmanlarının güçlenmesine sebep olan kişinin Müslüman olmadığına aksine kâfir olduğuna hükmetmiştir²¹⁵.

II. MEZHEPLER ARASI BİRLİK

A. Hedef

İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Cemaati, takrîb fikrini gündeme getirdiğinde takrîb ile neyin kast edildiği konusunda tartışmalar ortaya çıkmıştır. Fikre mesafeli yaklaşanlara göre takrîb, bütün mezhepleri birleştirip tek mezhep kurma hayali midir, bir mezhebin propagandası için bir örtü müdür, yoksa iddia edildiği gibi Müslümanı Müslüman yapan esaslarda ortak olduktan sonra fıkhi konularda ihtilafları normal karşılayarak bu ihtilafların İslam kardeşliğine zarar vermesini engellemeyi amaçlayan bir fikir midir? sorularını sormaktan geri durmamışlardır²¹⁶. Çalışmalarının fiilî olarak İslam ülkelerinde etkili olmasını isteyen Cemaat, bu amaçla takrîb hususunda zihinleri meşgul eden şüpheleri gidermek istemiş ve çalışmalarına ilk olarak takrîb hedefini açıklayarak başlamıştır.

1. Cemaatin Takrîb Hedefleri

Cemaat, “*Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşarlarsa aralarını düzeltin*” (Hucurat49/9) ayetini iki noktada değerlendirmektedir. İlk olarak ayette Müslümanların gruplara ayrılmasının değil de bu grupların birbirleri ile kavga etmelerinin eleştirilmesine dikkat ederek farklı grupları Kur’an’ın meşru

²¹⁴ Yasin Süveylem Taha, “el-Müslimûne beyne ‘avâmili’l-kuvve ve ‘avâmili’l-d-da‘f”, *Risâletü’l-İslam* 50 (1962): 197.

²¹⁵ Abdulmute‘âl es-Saîdî, “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetu’l-ilmi’t-tevhîd”, *Risâletü’l-İslam* (1951) 11: 311.

²¹⁶ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 147; Kummî, “li’l-ukûl lâ li’l-ma‘kûl”, 247.

gördüğünü söylemektedir²¹⁷. Buradan hareketle de vahdeti, herkesin aynı tarz düşünmesi olarak değil²¹⁸, farklı grupların ortak değerlerde ve hedeflerde birleşmeleri olarak tanımlamaktadır²¹⁹. Cemaat, ikinci olarak da ayetteki, birbirleri ile mücadele eden iki Müslüman grup arasında hakemlik yapma emrine dikkat çekmektedir²²⁰. Bu emir ile amel etmek isteyen bir grup alim tarafından kurulan Cemaat'ın takrib hedeflerini şu şekilde açıklamak mümkündür:

Cemaat, Müslümanlar arasındaki sorunu ihtilafları yok ederek değil, ihtilafları kin ve düşmanlık sebebi haline getiren taassubu yok etmeye çalışarak çözmek²²¹ istemektedir. Bunun için de Müslümanlar arasındaki ihtilafların sebeplerini ilmi araştırmalara dayanarak ortaya çıkartmak²²² için çalışmıştır. Böylece mezheplerin farklılığını koruyarak tek ümmet oluşturabilmeyi²²³ ve İslamî usullere göre ortaya konan her hüküm için yaşam alanı sunmayı hedeflemiştir²²⁴.

Takrib Cemaatı, öncelikle ihtilafı, araştırma sonucunda ortaya çıkan delile dayalı ihtilaf²²⁵ ile kalplerde düşmanlığı ve kini besleyen²²⁶, kendi görüşünü kabul ettirmek için her türlü yolu meşru gören taassuba dayalı ihtilaf²²⁷ olarak iki gruba ayırmıştır. Sonrasında da şer'i bir delile dayanarak araştırma yaptıkları müddetçe²²⁸

²¹⁷ Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 45: 41; Abdulmute'âl es-Saîdî, "Medâ el-vahde's-siyasiyye beyne'l-müslimîn", *Risâletü'l-İslam* 17 (1953): 74, 75.

²¹⁸ Ahmed Muhammed Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 44 (1959): 411; Muhammed Abdullah, "Me'âlimu't-takrib", 203, 204 ve 207; Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 45: 41.

²¹⁹ Mahmûd Feyyaz, "et-Takrib vacib İslamî", *Risâletü'l-İslam* 8 (1950): 413; Mahmûd Feyyaz, "Anâsıru vücûdi'l-ümmeti'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 5 (1950): 85; Muhammed Takî el-Kummî, "li yekûn şî'ârunâ: el-Medrese bi cânibi'l-mescid", *Risâletü'l-İslam* 31 (1956): 241; Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 45: 41.

²²⁰ Mahmûd Şeltût, "Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 14 (1952): 125.

²²¹ Muhammed Arafê, "Keyfe yeste'idu Müslimûne vahdetum ve tenâsurahum", *Risâletü'l-İslam* 33 (1957): 25; Kummî, "Nukad 'ale'l-hurûf", *Risâletü'l-İslam* 18: 147; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrib beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 207; Muhammed Tâki el-Kummî, "ez-Zaman fi cânibinâ", *Risâletü'l-İslam* 33 (1957): 21; Muhammed el-Hüseyin Kâşifu'l-Gıta, "Beyan li'l-Müslimîn", 269; "Savtu't-takrib", *Risâletü'l-İslam* 3: 318; Muhammed Ali Ulûbe, "el-Müslimûne ümmetün vâhide", *Risâletü'l-İslam* 1 (1949): 5 ve 7.

²²² "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrib beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 218.

²²³ Yusuf Musa, "fi Sebili't-takrib", 296.

²²⁴ Ahmed Muhammed Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 49 (1962): 29.

²²⁵ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 42: 217.

²²⁶ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 42: 217.

²²⁷ Şebîbî, "Sa'y kadîm fi tevhidî'l-mezâhib", 37, 38.

²²⁸ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 42: 217; "Savtu't-takrib", *Risâletü'l-İslam* 5 (1950): 110; Muhammed Muhammed el-Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30 (1956): 187; Gazâlî, "Sıdâm beyne's-sünne ve's-şîa fi Pakistan", 133.

ihtilafa düşmelerini Müslümanların hakları olarak görmüş hatta takrîbi engellememesi kaydıyla yeni ufukların açılmasına vesile olması durumunda ihtilafı savunmuş²²⁹, kolaylık ve rahmet olarak kabul etmiştir²³⁰.

Cemaat, mezhep mensuplarını, imamlarının görüşlerine taassupla bağlanarak onların savunculuğunu yapmaktan kurtarıp, delil esaslı hareket etmeye teşvik etmek için Müslümanlara İslam kültürünü öğretmek ve bütün grupları bu kültür etrafında bilinçlendirmek istemiştir.²³¹ Farklı görüşlere karşı nasıl bir duruş sergilenmesi gerektiğine dair bilinçlendirme faaliyetlerinin ilk basamağını, ashabın kendisine sunduğu iki farklı görüşten bazen ikisini de onaylayan böylece ihtilaf edilen meselelerde iki görüşü de kabule cevaz veren Nebi ile açıklamıştır²³².

Bilinçlendirme faaliyetlerinin ikinci basamağında ise aralarındaki ihtilafı ilmî sınırdan tutabilen, ihtilaflara rağmen birbirlerine saygı ile muamele eden, birbirleriyle fikir alışverişi yapan²³³ kendi mezheplerini hata ihtimali taşıyan doğru olarak görürken başka bir müçtehidin mezhebini de doğru ihtimali taşıyan yanlış olarak gören²³⁴ müçtehit âlimleri model olarak sunmuştur. Cemaat alimlerinden Mahmûd Şeltût, araştırmalarında taassuptan ve mezhepçi duygulardan uzaklaşan bu alimleri doğru mezhepçilik fikrini taşıyan âlimler olarak tanımlamıştır²³⁵. Doğru

²²⁹ Kummî, “li’l-ukûl lâ li’l-ma’kûl”, 247.

²³⁰ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 149; “Nedve fi’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 209, 210 ve 218; Kummî, “ez Zaman fi cânibinâ”, 22, 23; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 34: 216; Muhammed Sadık es-Sadr, “ilâ Cemaati’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 4 (1949): 360; Kummî, “li’l-ukûl lâ li’l-ma’kûl”, 250; Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 200; Kummî, “el-Kâfiletu teşîru”, 42; “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 1: 97; Muhammed Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 39 (1958): 246; Muhammed Abdullah, “Me’âlimu’t-takrîb”, 204; Ahmed Emin, “et-Tesamuhu’d-dinî fi’l-İslam”, *Risâletü’l-İslam* 3 (1949): 244, 245; Hasaneyn Muhammed Mahlûf, “mine’l-müfti’l-ekber”, 143; Cündî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 60: 4.

²³¹ Muhammed Takî el-Kummî, “Cevle beyne’l-ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 9 (1951): 39; “ile’l-mu’temerî’l-İslami’l-âlemî”, 140.

²³² Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, “Keyfe neş’e’l-ihtilaf”, *Risâletü’l-İslam* 15 (1952): 293, 294.

²³³ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 42: 218; Arafe, “Keyfe yeste’îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü’l-İslam* 33: 30; Cevad Muğniyye, “el-Hilaf lâ yemne’u mine’l-insâf”, 393; Şeltût, “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerim”, *Risâletü’l-İslam* 21: 21; Gazâlî, “Sıdâm beyne’s-sünne ve ş-Şîa fi Pakistan”, 133.

²³⁴ Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 195; Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 150; Abdülkerim b. Cüheyman, “Lâ Tenâbezû bi’l-elkâb”, *Risâletü’l-İslam* 3 (1949): 280; Medenî, “Esbâbu’l-ihtilaf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 30: 186.

²³⁵ Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 195; Abdülmecid Selim, “Havâtır mine’z-zâkire”, *Risâletü’l-İslam* 22 (1954): 136.

mezhepçilik fikrini ise müçtehit imamların “Benim delilimi bilmeyen kimsenin benim sözümle fetva vermesi doğru olmaz”²³⁶ sözleri ile açıklamıştır²³⁷.

Cemaat, şeriatın kesin hükümler koymadığı, araştırma ve tahkikin olduğu, dolayısıyla ihtilafın kaçınılmaz olduğu furuu fıkıh alanındaki ihtilafları tabii karşılamıştır²³⁸. Buradan hareketle hedefini de “fıkhi noktalarda değil de ortak noktalarda ittifakı temin etmek” olarak açıklayan²³⁹ Cemaat, fıkıh mezheplerini korunması gereken İslam kültürü olarak görmüştür. Bunun için bir konuda bir hükmü benimserken -kitap ve sünnetin çizgisinden ayrılmamak kaydıyla- Müslümanların maslahatına uygun hareket etmeyi ilke olarak benimsemiş ve bütün ictihadi görüşlerin doğruluk payını dikkate almış,²⁴⁰ mezhep imamlarının söylediği gibi “kim daha iyi bir şeyle gelirse o tabii olunmaya daha layıktır” anlayışını benimsemiştir²⁴¹. Bu imamlardan İbn Teymiye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyım’ın (ö. 751/1350) tek lafızla üç talak meselesinde Ehl-i Sünnetin bütün mezheplerine muhalefet etmesi ve İmamiyye mezhebinin ictihadını benimsemesi,²⁴² burundan akan kanın ve hacamatın abdesti bozacağına hükmeden İmam Ahmed b. Hanbel’in “burnundan kan akan birinin ardında namaza durabilir misin?” sorusuna karşılık

²³⁶ Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 196; Medenî, “Esbâbu’l-ihtilaf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 30: 187; Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 20: 382, 383; Muhammed Takî el-Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu’l-lüm‘atî’d-Dimeşkiyye”, *Risâletü’l-İslam* 40 (1958): 347.

²³⁷ Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 195; Abdulmecid Selim, “Havâtır mine’z-zâkire”, 136.

²³⁸ Hasaneyn Muhammed Mahlûf, “mine’l-müftî’l-ekber”, 14: 142; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 11 (1951): 230.

²³⁹ Kummî, “ez-Zaman fi cânibinâ”, 21; Muhammed el-Hüseyn Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 269;

Cemaat, İslam mezhepleri arasında yakınlaşmanın sağlanması için fıkhi alandaki ihtilafı kaldırmayı, fıkhi alanda tek görüş etrafında birlik oluşturmayı amaçlamadığını açıklamıştır. Ancak bununla beraber fıkhi noktadaki yakınlaşmayı siyasi yakınlaşma için bir önceki adım olarak kabul etmiş ve mezheplerin fıkhi alandaki ihtilaflarının tefrikaya sebep olmasını, bu ihtilaflara yaslanan Müslümanların birbirlerini reddetmelerini göz önüne alarak fıkhi yakınlaşmanın tesisini önelemiştir. Sadık es-Sadr, “ilâ Cemaati’t-takrîb”, 360. Şeyh Şeltût ve Sünnî âlimlerin ahval-i şahsiyyede üç talak ve muallak talak, kadının nafakası, varise vasiyet gibi bazı konularda Ehl-i Sünnet mezhebi dışında bir mezhebin görüşlerine müracaat etmeleri fikhî yakınlaşma isteklerini ifade etmesi bakımından önemlidir: “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 42: 220; Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, 39: 247, 248; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 41: 109; Sadık es-Sadr, “ilâ Cemaati’t-takrîb”, 360.

²⁴⁰ “Nedve fi’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 219, 220; Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 151.

²⁴¹ Kummî, “ez-Zaman fi cânibinâ”, 22, 23; Kummî, “li’l-ukûl lâ li’l-ma’kûl”, 247; Kummî, “Cevle beyne’l-‘arâ”, 37; “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 3: 317; Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 42; Arafe, “Keyfe yeste’îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü’l-İslam* 33: 30; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 42: 218.

²⁴² Medenî, “Esbâbu’l-ihtilaf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 30: 186.

“İmam Malik ve Said b. el-Müseyyeb’in arkasında nasıl namaz kılmam” demesi, Şafii’nin Ebû Hanife’nin kabrinin yakınında sabah namazını kımlarken kunutları okumaması,²⁴³ imamların “Ebû’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn’i (ö. 94/712) Medine halkının en fakihî olarak buldum”, “Cafer bin Muhammed es-Sadık’tan (ö. 148/765) daha fakihini görmedim”,²⁴⁴ “doğru cevapta İmam Malik’ten daha hızlısını görmedim”²⁴⁵ sözleri, Cemaat tarafından müçtehit imamların farklı sonuçlara ulaşmalarına rağmen taassupla hareket etmediklerini gösteren örnekler olarak sunulur.²⁴⁶

İmamların bu nezaketlerinin akabinde İmam Şafii’nin takipçilerinin Ebû Hanife’yi mevali olarak aşağılamaları, buna karşılık Hanefî mezhebi mensuplarının “yakın bir gelecekte ümmetimin içinden Ebû Hanife Numan diye anılan biri çıkacak, o, ümmetimin kandili olacaktır. Yakın bir gelecekte ümmetimin içinden kendisine Muhammed b. İdris denen biri çıkacak ve bu kimse ümmetime İblisten daha çok zararlı olacaktır”²⁴⁷ gibi rivayetleri²⁴⁸ ya da Maverâünnehir şehirlerinin birinde Hanefî valinin, Şafii mescidini kilise olarak isimlendirmesi ve bu mescidi kapattırması²⁴⁹ gibi olaylar müntesiplerin, imamların ihtilaf ahlakından uzak olduklarını göstermektedir. Bu noktada müçtehitler ile takipçileri arasındaki farkı

²⁴³ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 20: 383; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu’l-lüm‘atî’d-Dimeşkiyye”, 348; İmamiyye’nin Mutezile’nin takipçisi olduğu düşüncesine itiraz eden yazar iki mezhebin birbirlerinden farklı olduğunu savunmak isterken Cafer Sadık’tan takrîb anlayışına aykırı bir rivayete yer vermiştir: “Allah Mutezileye lanet etsin. Onlar tevhide tabii olmak istediler ancak mülhit oldular. Teşbihi kaldırmak istediler ancak onu artırdılar.” Kenzu’l- Fevaid, Muhammed b. Ali Osman el-Kerâcekî et-Trablusî, 1 (Beyrut: Daru’l-Edva’, 1405/1985), 126; Muhammed Cevad Muğniyye, “el-İmamiyye beyne’l-Eşariyye ve’l-Mutezile”, *Risâletü’l-İslam* 46 (1960): 144.

²⁴⁴ Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu’l-lüm‘atî’d-Dimeşkiyye”, 345; Sadık es-Sadr, “ilâ Cemaati’t-takrîb”, 361.

²⁴⁵ Muhammed Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 40 (1958): 354.

²⁴⁶ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 150; Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 20: 383; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu’l-lüm‘atî’d-Dimeşkiyye”, 348; Medenî, “Esbâbu’l-ihtilaf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 30: 186; Şeltût, “Mukaddime kıssati’t-takrîb”, 195; Abdülkerîm b. Cüheyman, “Lâ Tenâbezû bi’l-elkâb”, 280.

²⁴⁷ Muhammed Tahir b. Ali es-Sadîkî el-Hindî el-Fettenî, *Tezkiratu’l-mevdûât*, 1 (İdaretü’t-tibâ‘atî’l-müniriyye, 1343), 111.

²⁴⁸ Muhammed Arafê, “Keyfe yesteidu-l Müslimune vahdetehum ve tenasirahum”, *Risâletü’l-İslam* 28: 383.

²⁴⁹ Muhammed Arafê, “Keyfe yesteidu-l Müslimune vahdetehum ve tenasirahum”, *Risâletü’l-İslam* 28: 382.

ve bunun sonuçlarını gören Cemaat, bütün Müslümanlara, müçtehitlerin ihtilaf ahlakını kazandırmak için çalışmayı hedeflemiştir²⁵⁰.

Cemaatın bir diğer hedefi de dış düşmanların etkisiyle birbirlerine kötü zan besleyen ve düşmanca davranan ümmetin zarlardan ve düşmanlıklardan kurtulması için çalışmak olmuştur²⁵¹.

Gayri İslamî unsurlar, Şii Sünni yardımlaşmasını engellemek amacıyla fikhin fûruundaki ihtilafları kullanarak Müslümanlar arasında tefrika oluşturmaya çalışmıştır. Cemaat de bunu dikkate alarak Müslümanları bu unsurlardan uzaklaşmaya, aralarında hoşgörü, kardeşlik, yardımlaşma ve sevgi tohumlarını eken ilk kaynaklarına dönmeye davet etmiştir.²⁵²

2. Takrîbin Hedefi Olmayanlar

Dergi’de nakledilen anlayışa göre mezhepler, beşer aklının farklılıklarının, metinlerin çoğunun delaletinin kati olmamasının, dinin bazı hükümlerinin zamana ve mekâna bağılı olarak değişmesinin doğal bir sonucudur²⁵³. Mezheplere bakışta bu unsurları dikkate alan Cemaat, dayanağı kitap ve sünnet olan ve toplumsal kanunların gerektirdiği ictihadî çalışmaların sonunda ortaya çıkan görüş farklılıklarını, makul çerçevede kaldığı müddetçe reddetmemiş, bu şekilde hüküm elde eden bütün fikhî mezheplerin amaca ulaştıklarını kabul etmiş ve bu ihtilafları fikir hürriyetinin bir sonucu olarak görmüştür.²⁵⁴ Dolayısıyla Cemaat, aynı mezhep mensupları arasında da ihtilaf bulunan²⁵⁵ fûruu fikh alanında tek bir mezhep

²⁵⁰ Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 150; Abdülkerîm b. Cüheyman, “Lâ Tenâbezû bi’l-elkâb”, 280.

²⁵¹ “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 3: 318; Ulûbe, “el-Müslimûne ümmetün vâhide”, 5 ve 7; Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü’l-İslam* 44: 41; Muhammed Abdullah, “Me‘âlimu’t-takrîb”, 203, 204 ve 207.

²⁵² Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 11: 230; “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 1:97, 98.

²⁵³ Şebîbî, “Sa’y kadîmfî tevîdî’l-mezâhib”, 36; Muhammed Abdullah, “Me‘âlimu’t-takrîb”, 205.

²⁵⁴ Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 5: 4; Kummî, “Nukad ‘ale’l-hurûf”, *Risâletü’l-İslam* 18: 149; Muhammed Abdullah, “Me‘âlimu’t-takrîb”, 207; Kummî, “ez-Zaman fî cânibinâ”, 22, 23; Muhammed Takî el-Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne’bâhu”, *Risâletü’l-İslam* 37 (1958): 16.

²⁵⁵ “savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 5: 107; “Nedve fî’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 211 ve 219

etrafında birlik oluşturmayı²⁵⁶ve mezhepleri birbirleri içinde eritmeyi²⁵⁷ya da bir mezhebi diğerine tercih etmeyi, mezheplerin diğer mezheplerle birleşmek için bazı görüşlerinden feragat etmelerini hedeflememiştir²⁵⁸. Bununla birlikte tek düşünce etrafında birlik oluşturmanın fitrata aykırı olduğunu savunmuştur²⁵⁹. Böyle bir girişimin ihtilafları ve düşmanlıkları artıracığı²⁶⁰ dolayısıyla yakınlaşmaya değil gruplaşmaya götüreceği²⁶¹, akli araştırma ve fikri incelemeyi durduracağı düşüncesi ile hareket etmiştir²⁶².

Sonuç olarak vahdeti temin etme niyeti ile düşünmeyi ve düşünmenin doğal sonucu olan farklı fikirleri engellemenin Cemaat'in takrîb fikri ile uyumlu olmayacağını söylemek mümkündür.

B. İslam Alimlerinin Takrîbe Bakışları

İslam halkları arasında takrîbin uygulanabilirliğini tartışan alimleri takrîbin gerçekleşmesini imkansız görenler, mümkün görenler ve takrîbin zaten gerçekleştiğini savunanlar olarak alt başlıklar halinde ele alacağız.

1. Takribi İmkansız görenler ve Takrîbe Karşı Çıkanlar

Takrîb fikrine karşı çıkan alimleri iki grup olarak değerlendirmek mümkündür. Bu gruplardan ilkinde takrîb fikrine ilk andan itibaren karşı çıkan alimler vardır. Bu alimler, Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri gibi kelami meseleleri usul konusu olarak değerlendirmiş ve Müslümanlar arasındaki ihtilafın itikadî esaslarda

²⁵⁶ “Nedve fi'l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 213; Muhammed Cevad Muğniyye, “Min içtihadati's-Şiati'l-İmamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 16 (1952): 366. Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 49: 28 ve 30; Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu”, 18.

²⁵⁷ Kummî, “li'l-'ukûl la li'l-ma'kul”, 250; “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1: 97. “Nedve fi'l-Ezher ‘ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 218. Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 42. Kummî, “Nukad ‘ale'l-hurûf”, *Risâletü'l-İslam* 20: 378. “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 34: 216.

²⁵⁸ Kummî, “Nukad ‘ale'l-hurûf”, *Risâletü'l-İslam* 18: 149; Kummî, “ez-Zaman fi cânibinâ”, 22, 23; Sadık es-Sadr, “ilâ cemaati't-takrîb”, 360; Şeltût, “Mukaddime kıssati't-takrîb”, 200. “Nedve fi'l-Ezher ‘ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 209, 210; Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 39: 246; Muhammed Abdullah, “Me'âlimu't-takrîb”, 204; “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 34: 216.

²⁵⁹ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 19: 300. “Nedve fi'l-Ezher ‘ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye” 213.

²⁶⁰ Arafe, “Keyfe yeste'idu muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 33: 30.

²⁶¹ Kummî, “Nukad ‘ale'l-hurûf”, *Risâletü'l-İslam* 18: 149.

²⁶² Arafe, “Keyfe yeste'idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 33: 25.

olduğu düşüncesini benimsemişlerdir²⁶³. Dergi’de kelimî bir konu olan Allah’ın sıfatları meselesini Müslümanların birleşmesi yolunda ciddi bir engel olarak gören Şii alim el-Hac Abdülhüseyn Rüşdî (1292-1373)’nin görüşlerine kısaca yer verilmiştir²⁶⁴.

Ayrıca Dergi’de ismi geçmeyen Muhibbuddîn el-Hatib (1886-1969) başta olmak üzere bazı alimler de Şia’nın Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer başta olmak üzere ashaba kin beslediğini²⁶⁵, Şia ve Ehl-i Sünnetin kaynak kitaplarının²⁶⁶ ve kabul ettikleri hadislerin farklı olduğunu ayrıca iki mezhebin icma’ın delil kabul edilmesinde ihtilafa düştüklerini²⁶⁷ öne sürerek iki grup arasındaki ihtilafın itikad temelli olduğunu söylemişlerdir²⁶⁸.

Bu alimler, Şiileri Sünnileştirmek ya da Sünnileri Şiileştirmek istediği zannıyla takrîb çalışmalarına tepkisel yaklaşmışlar ve haktan kopmuş kimseler olarak gördükleri diğer tarafla tanışmanın faydasız, yakınlaşmanın tehlikeli olduğunu savunmuşlardır²⁶⁹. Özellikle de Ehl-i Sünnet mensubu alimler takrîb çalışmalarını, Müslümanlar arasında Rafiziliği yaymak ve Ehl-i Sünneti haklı söyleme konusunda susturmak için bir çalışma olarak tanımlamışlardır²⁷⁰. Bu düşüncelerine Şii alim el-Kummî’nin takrîb için merkez olarak Sünni Kahire’yi seçmesini²⁷¹, Cemaat’in, Şii ülkelerde Ehl-i Sünnet kitaplarını yayımlamazken Ehl-i Sünnet memleketinde Şia’nın kitaplarını yayımlamasını ve Şii merkezlerde Ehl-i Sünnet fikhını eğitim müfredatına almak için adım atmazken Ezher’de Şia’nın fikhının öğretilmesi için çalışmasını²⁷² delil olarak sunmuşlardır.

²⁶³ “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 5: 108, 109; Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne’bâhu”, 16.

²⁶⁴ Kelami bir konu olan Allah’ın sıfatları konusunu Müslümanların birleşmesi yolunda ciddi bir engel olarak gören Rüşdî’nin görüşleri için bk: “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 3: 320, 321.

²⁶⁵ Muhibbuddîn el-Hatib, “İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu”, çev. M. Hayri Kırbaşoğlu. (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1988), 312.

²⁶⁶ Hatib, İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu, 296-301.

²⁶⁷ Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 186.

²⁶⁸ Hatib, İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu, 293- 295, ve 312; Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 186.

²⁶⁹ Kummî, “Cevle beyne’l-’arâ”, 35, 36; “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 42: 219; Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 42.

²⁷⁰ Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 185, 186 ve 198.

²⁷¹ Hatib, İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu, 318; Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 294.

²⁷² Gaffârî, *Mes’eletü’t-takrîb*, 185, 186.

Takrîbi imkansız gören alimlerden ikinci grupta ise takrîb çalışmalarını ilk etapta destekleyen ancak sonradan çalışmalardan ayrılan alimler vardır. Bu alimler takrîbin Ehl-i Sünnet memleketinde Şia'nın yayılması anlamına geldiği düşüncesini süreç içerisinde kabul etmişlerdir. Abdüllatif Muhammed es-Subkî (ö.1969), Muhammed Arafe, Taha Muhammed es-Sâkit²⁷³ (1903-1983), Mustafa es-Sibâî (1915-1964), Muhammed el-Behiy (1905-1982) gibi isimler²⁷⁴ takrîb çalışmalarından ayrılan isimlerdir²⁷⁵.

*Dergi'*de bu alimlerin bahsi geçmemektedir. Bu sebeple bu alimlere el-Gaffari'den edindiğimiz bilgiler ışığında kısaca yer vereceğiz. Bu alimlerden Abdüllatîf es-Subkî, Ahmed Muğniyye'nin “el-Kummî'nin ya da başka birinin mercilerin onayı olmaksızın takrîb işinin benzerini dahi kurma hakkı yoktur” sözlerinin ardından takrîb projesinin iyi niyetli bir proje olmadığı yargısına ulaşmıştır. es-Subkî, ayrıca Cemaatin, üyelerinden maddi destek beklemeksizin büyük meblağlar harcamasını, finansmanının belli olmamasını da sorgulamıştır²⁷⁶.

el-Behiy de kuruluşunda desteklediği Takrîb Cemaati'nin, beklentilerini karşılamadığını söyleyerek Cemaat'ten ayrılmıştır. el-Behiy, Şii alimlerin, Ehl-i Sünnet mezhepleri ve Şii mezhepler arasındaki çekişmeleri “*Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin*” (en-Nisa 4/59) davetini dikkate alarak değil, Şia'nın fikhını, usulünü, tefsirini dikkate alarak çözmeye çalıştığını iddia etmiş ve bunu Şia'nın samimiyetsizliği olarak değerlendirmiştir²⁷⁷.

²⁷³ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 184.

²⁷⁴ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 184.

²⁷⁵ Hatîb, İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu, 293-295; Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 183; Bazı Şii alimler de takrîb ile asıl hedefin Şia'nın dışlanması ve Sünnî mezheplerin boyunduruğuna girmesi için çalışmak olduğunu iddia ederek takrîb çalışmalarından uzak durmuşlardır: Cafer Şehîdî, “Hutuvâtun nahve't-takrîb”, *Risâletü't-Takrîb Dergisi*, 1 (1413/1992): 52. Erişim 19.10.2018. <http://www.taghrib.org/ar/magazine/content/1/52>.

²⁷⁶ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 175, 176; Gaffârî, hicri 1353 senesinden itibaren Ebu Abdullah b. Nasrullah ez-Zencanî (h. 1309-1360), Abdülkerîm ez-Zencanî (h. 1304-1388), Muhammed Takî el-Kummî'nin Sünnî çevrelerde Şiiliği yaymak için çalışmakla görevlendirildiğini söylemiştir. Şiiliği yayma politikasını Takrîb Cemaatini kurarak kurumsallaştıran el-Kummî'nin vefatından sonra Cemaat'ın çalışmalarının durması üzerine görevlendirilen Talip er-Rufâî el-Hüseynî'nin de Ehl-i Sünnet alimlerinin bazıları tarafından tepki gören Takrîb Cemaati için çalışmadığını ancak aynı amaçla Cemiyetü Ehli Beyt/Daru Ehli Beyt'i kurduğunu belirtmiştir: Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 176 ve 185.

²⁷⁷ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 183.

es-Sibâ de *el-Müracaat* isimli eserinde sahabe hakkında olumsuz ifadeler kullanan Şii alim Abdülhüseyn b. Şerefüddin el-Mûsevî'yi²⁷⁸ “dili ile takrîb davetçisi, kalemi ve ilmi ile ayrılık davetçisi” olarak tanımlanmıştır²⁷⁹. Aynı şekilde,

Ehl-i Sünnet'in mezhepleri ile ittifak halindeyiz, birlik sağlandı. Biz ilk hükmümüz olan takıyyeye döndük ve dedik ki: Muaviye'ye sebbetmiyoruz çünkü o sahabîdir ve müminlerin dayısıdır. Bağışlanmayan kötülöklere de sebep olsa, öldürse de fitne de çıkarsa Aişe'yi hep hayırla anıyoruz. Kardeşlerimizle ittifak etmek bizim için daha hayırlıdır

diyen Ayetullah Uzma Muhammed el-Hâlisî'nin²⁸⁰ (1888-1963) bu ifadeleri de Sünni alimlerin takrîb çalışmalarından uzaklaşmalarına sebep olmuştur.

Takrîbe gerek en baştan karşı çıkan alimler ve gerek takripten süreç içerisinde uzaklaşan alimler doğru ve gerçekleştirilebilir takrîbin, ashabı ve Ehl-i Beyti bir değer olarak kabul eden Ehl-i Sünnet'in adım atması ile değil ancak Şia'nın, Hz. Ebû Bekir ve Ömer başta olmak üzere sahabeye küfretmeyi ve Ehl-i Beyte insanüstü anlam yüklemeyi bırakması ile gerçekleşeceğine inandıklarını söylemişlerdir²⁸¹. (buraya getirecek Şii örnek yok mu: aydın hoca)

2. Takrîbi Mümkün Görenler ve Destekleyenler

Mezhepler arasında yakınlaşmayı mümkün gören alimler, bu düşüncelerinde mezhepler arasında itikadî konulardaki ortaklığı esas almışlardır.²⁸² Dergi'de görüşlerine yer verilen Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî (908/1502) ve Şeyh Muhammed Zekerîyya Berdisî (1914-1976) Allah'ın zatı ve sıfatları konusunda Allah'ı, kendisinin ve Nebisinin vafsettiği ve nefyettiği şekilde keyfiyetten ve teşbihden uzak vasıflandıran selefin yolundan gitmişler ve kelâmî araştırmaları iman ve küfrü gerektiren usul konusu olarak kabul etmemişlerdir. Dolayısıyla kelâmî konulardaki görüş farklılıklarını

²⁷⁸ Abdülhüseyn b. Şerefüddin el-Mûsevî, *el-Mürâcaât*, çev. Sabahattin Sonay (Adana: Velayet yayıncılık, ty), 244-247, 260-263.

²⁷⁹ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 211.

²⁸⁰ Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 209, 210.

²⁸¹ Hatîb, İslam Mezheb ve Fırkalarının Birbirine Yaklaştırılması Konusu, 294 ve 318; Gaffârî, *Mes'eletü't-takrîb*, 186.

²⁸² Şebîbî, “Sa'y kadîmfi tevhidî'l-mezâhib”, 35; Kummî, “Cevle beyne'l-ârâ”, 36.

mezhepler arası vahdete engel olarak görmemişlerdir²⁸³. Cafer Kâşifu'l-Gıta da (h.1156-1228);

İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahitlik ederim sözü ile veya herhangi bir dilde buna denk bir sözle gerçekleşir. Bu sözü kim söylerse onun Müslüman olduğuna hükmedilir. Kişiye subuti veya selbi sıfatlar hakkında bir şey sorulmaz. Tevhidin veya risaletin delilleri hakkında bir şey sorulmaz

sözü ile kelamî meselelerin usul konuları arasında değerlendirilemeyeceğini savunan alimlerin düşüncelerini desteklemiştir²⁸⁴. Takrîb Cemaati alimlerinin de içinde bulunduğu bu gruptaki alimler, takrîbin, ihtilaflar sebebiyle yaşanan çekişmeleri terk etmekle ve kardeşlik esasına dayanmakla mümkün olacağını,²⁸⁵ ihtilafın, iki mezhep arasındaki ilişkiyi etkilememesi gerektiğini savunmuşlardır. Cemaat'ın, davet çalışmalarında²⁸⁶ da benimsediği bu anlayış,

İslam'ın usulü tektir. Her Müslüman Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve nebilere iman eder. Bütün Müslümanlar Kur'an'ın hak olduğuna, Muhammed (sav)'in risaletinin hak olduğuna inanır. Bir şeyde anlaşmazlığa düştüklerinde Allah'a ve resulüne başvurmaları gerektiğini bilirler. Kibleleri, namazları birdir, İslam'ın kurduğu esaslarda ortaklırlar²⁸⁷

cümlesi ile ifade bulmuştur. Bu düşünceyi savunan Cemaat alimleri, mezheplerin bu ortaklıkları fark etmeleri için ise birbirlerini tanımaları gerektiğini savunmuşlar ve çalışma programlarını tanışma esası üzerine kurmuşlardır²⁸⁸.

3. Takribi Gereksiz Görenler

Dergi, isim vermeksizin çoğunluğunu iktisat ve siyâset adamlarının oluşturduğunu söylediği bu grubun Ehl-i Sünnet ve Şia'nın birbirlerinden

²⁸³ Müslim el Hüseyini el-Hillî, “el-İslam dinu'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 4 (1949): 431-436; “Savtu't-takrîb”, 3: 319-325; “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 5: 108, 109; Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu”, 16.

²⁸⁴ Cevad Muğniyye, “Min usulî's-Şiati'l-İmamiyye”, 165, 166; İmam Muhammed Bakır'ın İslam tanımı da İmamiyye'nin bu konudaki düşüncesini yansıtmaktadır: “Ebu Cafer, İmam Muhammed Bakır'dan nakletti: İslam on parça üzerine kuruldu: Allah'tan başka ilah olmadığına şahadet etmek, bu dindir. Namaz, o farzdır. Oruç, o, cennettir. Zekat, o, temizliktir. Hac, o, şeriattir. Cihat, o, şereftir. Emri bi'l-maruf, o vefadır. Nehyi ani'l-münker, o, hüccettir. Cemaat, ülfettir. İsmet, taattir...”: “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 38: 218.

²⁸⁵ Muhammed Takî el-Kummî, “Rahimellahu imraen arafe kadr nefseh”, *Risâletü'l-İslam* 49 (1962): 22; Ulûbe, “el-Müslimüne ümmetün vâhide”, 7; “Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 212.

²⁸⁶ Abdulte'âl es-Saîdî, “er-Râbitatü'l-vataniyye ve'r râbitatü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 24 (1954): 382.

²⁸⁷ Ulûbe, “el-Müslimüne ümmetün vâhide”, 7.

²⁸⁸ Kummî, “Cevle beyne'l-'arâ”, 38. “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 42: 219, 220.

uzaklaşmadıklarını söyleyerek takrîbi gerçekleşmiş kabul ettiklerinden bahsetmiştir. Ancak takrîb taraftarı alimler, bu düşünce sahiplerinin İslam ülkelerinin durumlarından ve mezhebi ihtilaflardan habersiz olduklarını söyleyerek onları eleştirmiştir²⁸⁹. Ayrıca bu düşünceyi savunan herhangi bir alim ismi paylaşılmamıştır.

III. MEZHEPLERİN ORTAK NOKTALARI

Sünnî âlim Abdullah el-Kalkîlî (1899-1969),

Ehl-i Sünnet, Ehl-i Beyt'e hürmette, onları ta'zim etmede, onların hakkını bilmede Şia'dır. Namazlarında onlara dua ederler. Onların rızasını isterler, onları en güzel şekilde överler. Şia da söz ve amel olarak Resul'den kaynaklanan şeyi alma noktasında Sünnî'dir. Onlar namazlarında, zekâtlarında, oruçlarında, haclarında Sünnî'dirler. İki fırkanın da mescitleri tektir, onlardan biri diğerinin mescidinde namaz kılmayı batıl olarak görmez²⁹⁰

sözleri ile Şii ve Sünnî Müslümanların ortak değerlere sahip olduklarını ve aralarındaki farkın isimlendirmeden kaynaklandığını vurgulamaktadır²⁹¹. Bu değerlendirmeyi göz önünde bulunduran *Dergi*, İslam mezhepleri arasındaki ortak noktaları, ortak Allah inancı olan tevhid, kitap birliği, peygamber birliği, temel ibadetlerde beraberlik, ortak kültür ile din dili birliği olarak ortaya koymaktadır. Burada *Dergi*'ye göre İslam mezheplerini bir araya getiren değerleri başlıklar altında ele almaya çalışacağız.

A. İtikadi Esaslarda Birlik

İslam'da iman esasları ibadetlerde Allah'a yönelmek, Hz. Muhammed (sav)'in risaletine ve ahirete iman etmektir. Takrîb çalışmalarına dahil edilen Ehl-i Sünnet mezhepleri, İmamiyye Şia'sı ve Zeydiyye Şia'sı arasında bu esaslar üzerinde ittifak vardır²⁹² ve bu mezhepler İslam mezhebi olarak isimlendirilirler²⁹³.

²⁸⁹ Kummî, "Cevle beyne'l-'arâ", 35, 36

²⁹⁰ "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 23 (1954): 332, 333.

²⁹¹ Kummî, "Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkiyye", 341.

²⁹² Kummî, "Hediyye min tecârubinâ", 366; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 212; Ulûbe, "el-Müslimûne ümmetün vâhîde", 7; Mahmûd Şeltût, "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 47-48 (1960): 239; Muhammed Muhammed el-Medenî, "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 226; "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 21 (1954): 102, 103; Muhammed Cevad Muğniyye, "eş-Şia ve yevmun aşûra", *Risâletü'l-İslam* 43 (1959): 265.

²⁹³ Gazâlî, "alâ evâili't-tarîk", 414.

B. Dinin Kaynağında Birlik

1. Kitap: Müslümanlar dinin birinci kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim'i kabul ve onunla amel etmede ittifak ederler²⁹⁴.

2. Sahih Sünnet: Kitapta şartları ve rükünleri belirlenmeksizin ve açıklanmaksızın “*Namazı kılın, oruç sizin üzerinize farz kılındı, Beyt-i haccedin*” şeklinde emredilen ibadetlerin şartları ve rükünleri sünnette belirlenmiştir²⁹⁵. Cemaat, hangi mezhebe mensup olursa olsun Müslümanların bu şart ve rükünleri öğrenecekleri sünnetin hüccetliğinde²⁹⁶ ve hadisin sıhhatini teyit ettikten sonra bu hadisle amel etme gerekliliğinde ittifak halinde olduklarını söylemiştir²⁹⁷. Bu noktada İmam Şafii'nin “Kendisine Peygamber'in sünneti açık olan kişinin onu herhangi bir insanın sözü gibi kabul etmesi doğru değildir” sözündeki mananın bütün İslam mezhepleri tarafından kabul edildiğini de belirtmiştir²⁹⁸.

C. İbadetlerde Birlik

Müslümanlar namazın, orucun, haccın vakitlerinde, ibadetleri eda ettikleri dilde ve yüzlerini döndükleri yönde İslam mensubu olarak ortak hareket ederler²⁹⁹.

D. Kültür Birliği

İslam kültür ve medeniyeti, Belh, Buhara, Taberistan, Semerkant, Irak, Şam, Hicaz, Mısır, Endülüs ve diğer İslam şehirlerindeki Müslüman halkların, milliyetlerini bir kenara bırakıp birlikte oluşturdukları ortak bir değerdir³⁰⁰.

²⁹⁴ Kummî, “li'l-'ukûl lâ li'l-ma'kul”, 247; Kummî, “Hediyye min tecârubinâ”, 366 ve 368; Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 15: 226; Abdulhalim Muhammed, “fî ilmi'l-keîâm ve fî mâ verâ'u't-tabîa”, *Risâletü'l-İslam* 4 (1949): 377, 378; Muhammed el-Hüseyn Kâşifu'l-Gıta, “Beyan li'l-Müslimîn”, 269; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkîyye”, 341.

²⁹⁵ Kummî, “li'l-'ukûl lâ li'l-ma'kul”, 249, 250.

²⁹⁶ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 226; Kummî, “Hediyye min tecârubinâ”, 368; Abdulhalim Muhammed, “fî ilmi'l-keîâm ve fî mâ verâ'u't-tabîa”, 377, 378; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkîyye”, 341.

²⁹⁷ “Enbâ' ve ârâ'”, *Risâletü'l-İslam* 50: 218, 219; Kummî, “li'l-'ukûl lâ li'l-ma'kul”, 248.

²⁹⁸ Hasaneyn Muhammed Mahlûf, “mine'l-müftî'l-ekber”, 142.

²⁹⁹ Kummî, “li'l-'ukûl lâ li'l-ma'kul”, 249; Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 49: 29; Hasaneyn Muhammed Mahlûf, “mine'l-müftî'l-ekber”, 142.

³⁰⁰ Kummî, “Vahdetü'l-müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye”, 36, 37.

IV. MEZHEPLERİN FARKLI NOKTALARI

Cemaat, Ehl-i Sünnet ve Şia arasındaki ihtilafların benzerlerinin Ehl-i Sünnet ve Şii mezheplerin kendi aralarında dahi olduğunu söylemiş ve bu ihtilafların ağırlıklı olarak kişisel yetkinliğe bağlı öznel görüşlerde ortaya çıktığını savunmuştur³⁰¹.

Cemaatin bu kategoride değerlendirdiği ihtilaf konuları şunlardır:

1-Kelami Konular: Kelam ilmi Allah'ın zat ve sıfatları, risalet, ölümden sonraki hayat ve dini akideleri ispat etmede kullanılacak olan delilleri konu edinir. İslam alimleri bu alandaki ilk ihtilafı bilgi kaynakları olarak kabul edilen duyular, akıl ve dini naslarla bilgiye ulaşma noktasında yaşamışlardır. Buna göre bir grup alim aklın sınırlarının olduğunu savunup³⁰² dini nasların çizdiği genel çerçeve³⁰³ ile yetinirken bir grup da aklın sınırlarını reddedip kıyâs, mantık gibi akli ilimlerden ve metotlardan istifade ederek gaybi konularda daha fazla bilgi sahibi olmak istemişlerdir³⁰⁴. İyiyi ve kötüyü aklın belirleyeceğini savunan Mutezile ve İmamiyye ile şeriatın belirleyeceğini savunan Eş'ari arasında ihtilaf³⁰⁵ bu tür ihtilaflara örnektir. Aynı şekilde subuti sıfatları Allah'ın zatının ne aynı ne de gayrı olarak kabul eden Ehl-i Sünnet³⁰⁶ ile bu konuda Ehl-i Sünneti kadim olanı çoğalttığı gerekçesiyle eleştiren ve subuti sıfatları onun zatının aynı olarak kabul eden Mutezile ve İmamiyye arasındaki ihtilaf³⁰⁷ bu ihtilaflardandır.

³⁰¹ Abdulhalim Muhammed, “fi ilmi'l-kelâm ve fi mâ verâu't-tabîa”, 378.

³⁰² Abdulhalim Muhammed, “fi ilmi'l-kelâm ve fi mâ verâu't-tabîa”, 378.

³⁰³ Âli İmran 3/7.

³⁰⁴ Abdulhalim Muhammed, “fi ilmi'l-kelâm ve fi mâ verâu't-tabîa”, 376, 377; Arafe, “Keyfe yeste'idu Müslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risaletü'l-İslam* 33: 28; Dergi, bilginin kaynakları hususundaki farklılığın alimler arasında tefrikaya sebep olduğunu hatırlatmış ve bilgi kaynağı olarak naslarla yetinen bir grup alimin kıyâs ve mantık ilmi ile ilgilenen alimler tarafından sert bir şekilde eleştirildiği sözleri paylaşmıştır. Buna örnek olarak da Mutezili olan Amr b. Ubeyd'in Mutezile fırkasının lideri Vasil b. Ata'dan naklettiği “Dikkatli dinleyin! Hasan ve İbn Sirin'in sözü atılmış hayız bezinden başka bir şey değildir” sözünü ve kelam ilmini fıkıhtan üstün gören bazı alimlerin “Şafi'nin ve Ebi Hanife'nin ilminin çoğu kadın şalvarından çıkmadır” sözünü paylaşmıştır. Arafe, “Keyfe yeste'idu Müslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risaletü'l-İslam* 33: 28.

³⁰⁵ Kâşifu'l-Gıta, *Caferi Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdülhakî Gölpınarlı (İstanbul: Zaman Yayınları, 1979), 57, 58.

³⁰⁶ Şerafeddin Gölcük- Süleyman Toprak, *Kelâm* (Konya: Tekin Kitapevi, 2001), 218-220.

³⁰⁷ Kâşifu'l-Gıta, *Caferi Mezhebi*, 47; Gölcük-Toprak, *Kelam*, 215-218.

2-Şeri hükümlerin delili: İslam mezhepleri Kur'an ayetlerinin tefsirinde,³⁰⁸ hadislerin ravilerinde, senedinde,³⁰⁹ kitap ve sünnette özel ya da genel bir nas bulamadıkları için terkinde ya da ifasında ve şer'i hükümlerin delillerinde ihtilafa düşmüşlerdir³¹⁰.

3-İctihat kapısı: Ehl-i Sünnet mezhepleri içtihat kapısının kapandığını savunurken, Şia, içtihat kapısının her dönemde açık olduğunu savunmaktadır³¹¹.

4-Hilafet/İmamet: Ehl-i Sünnet mezhepleri ve Şia imamın nasla mı yoksa seçimle mi belirleneceği hususunda ihtilafa düşmektedir³¹². Şia, bu hususta Ali b. Ebi Talib ve onun neslinden gelen 12 imama olan itikadı ile Ehl-i Sünnet'ten ayrılmaktadır³¹³.

5-Fürû Fıkıh: Allah'ın kitabına ve Resulü'nün sünnetine iman ederek dinin asılları üzerinde ittifak eden Ehl-i Sünnet ve Şia, fıkıhın fûruunda ve teşride ayrılmaktadır³¹⁴. Bu alan ihtilafların kaçınılmaz olduğu alandır. Şia'nın mut'a evliliklerini kabul etmesine karşılık Ehl-i Sünnetin etmemesi, Şia'nın üç talakın ancak tek talaka denk geldiğine inanması,³¹⁵ abdestte tertip şartı gibi meselelerin

³⁰⁸ Kummî, "li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl", 247.

³⁰⁹ "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye" 204; Yusuf Musa, "fi Sebili't-takrîb", 298, 299.

³¹⁰ Muhammed Cevad Muğniyye, "el-Kıyâs 'inde ibn Hazm ve's-Şîati'l-İmamiyye", *Risâletü'l-İslam* 47-48 (1960): 257-261.

³¹¹ "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 203.

³¹² Kummî, "Hediyye min tecârubinâ", 368.

³¹³ "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 204; *Dergi*, Ehl-i sünnet ile Şia arasında ihtilafların dinin fûruundan olduğu iddiasına ters düşmemek adına imametın Şia'da dinin değil mezhebin esaslarından olduğunu muhtelif yerlerde vurgulamıştır. Ancak, Şii kaynaklarda dinin esasları beştir. Bunlar tevhid, nübüvvet, adalet, maad ve imamettir. Derginin imamet düşüncesinde İmamienin görüşlerini imami kaynaklardan farklı aktarmasında takrip hedefininin gerçekleştirilebilir olmasına gölge düşürmeme çabasının olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İmâmiyye kaynaklarına baktığımız zaman Hz. Ali'den önceki halifeler, onun hakkını gasp etmiş kişiler olarak sunulmaktadır. Mesela Şeyh Mufid'e göre, Hz. Peygamber'den sonra onun makamına oturup Hz. Ali'yi bundan geriye bırakanlar, dalâlette olan fasıklar ve asi zalimlerdir. Bu zulümleriyle cehennemde ebedidirler. Bu konuda İmâmiyye görüş birliği içindedir: Şeyh Mufid, *Evâilu'l-makâlât fi'l-mezâhibi ve'l-muhtârât*, nşr. İbrahim el-Ensârî (Silsiletü müellefâtı's-şeyh el-Mufid içinde), (Beyrut, 1993), 4: 41-42. Geniş bilgi için bk. Ahmet İshak Demir, *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmamiyye Şiası Örneği)*, Rize: STS, 2011, 159-166.

³¹⁴ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 34: 218, 219; Yahya el-Haşşâb, "Rihle ilâ İran", *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 314.

³¹⁵ "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 204.

konusulduğu bu alanda münakaşa ve müzakereye müsait ictihadî meseleler yer almaktadır³¹⁶.

V. İHTİLAF SEBEPLERİ

Cemaatin, açıklaması doğrultusunda İslam mezhepleri arasında ihtilaf sebeplerini yetmiş üç fırka hadisi, siyâset, ictihad, imamet, taassup, ırkçılık, Müslümanların birbirlerini tanımamaları ve gayri Müslim unsurların etkisi başlıkları ile ele almaya çalışacağız.

A. 73 Fırka Hadisi

İslam ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını haber veren ve yetmiş üç fırka hadisi olarak bilinen rivayet, *Risâletü'l-İslam* yazarları tarafından mezhepler arası ayrılığı besleyen ve pekiştiren bir unsur olarak kabul edilmiştir. Dergide bu rivayet hakkında ilk olarak İslam alimlerinin görüşlerine yer verilmiş, sonrasında da takrîb anlayışı kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır.

Dergide yer verilen İslam alimlerinin görüşleri şöylece özetlenebilir:

Eş'arî kelam alimi Abdulkâhîr el-Bağdadî, (ö. 429/1037-38) bu hadisin sıhhatinde kusur görmemiş³¹⁷ ve bu rivayete göre kaleme aldığı *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserinde cennetlik tek fırka olarak Ehl-i Sünnet'i takdim etmiş, diğer 72 fırkayı da cehennemlik olarak gruplandırmıştır.

İbn Vezîr (ö. 840/1436), *el-'Avâsım ve'l-Kavâsım* isimli kitabında hadisteki “Sadece biri hariç hepsi cehennemliktir” ziyadesinin geçersiz olduğunu ve sonradan eklendiğini söylemiştir³¹⁸.

³¹⁶ “Nedve fi'l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 205, 206.

³¹⁷ Bağdadî, bu hadisin üç tarikini de *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserinde vermiştir

1-“Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldı. Hıristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.”

2-“Benî İsrail'e gelen şey benim ümmetime de gelecek. Benî İsrail 72 millete ayrıldı. Benim ümmetim de onlardan bir fazla olarak 73 millete ayrılacak. Bir millet hariç hepsi de cehennemdedir. Dediler ki: ‘Ya Rasulallah hangi millet kurtulacak?’ Hz. Peygamber: benim ve ashabımın yolunda olan fırka buyurdu”

3-“İsrail oğulları 71 fırkaya ayrıldı. Benim ümmetim 72 fırkaya ayrılacak. Onlardan biri hariç hepsi cehennemdedir. Kurtulan ise cemaattir”

Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fırlı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 5, 6; Abdülmute‘âl es-Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10 (1951): 180, 181.

³¹⁸ İbnu'l-Vezîr, *el-Avasım ve'l-Kavasım* 3 (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992), 170-172. Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10: 182

Müsnedü'l-Firdevs sahibi Deylemi (558/1163) de bu hadisi “Biri hariç hepsi cehennemliktir” ziyadesini çıkartarak “Benim ümmetim 70 küsur fırkaya ayrılacak. Zındıklar hariç onların hepsi cennettedir” şeklinde vermiştir³¹⁹.

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö. 390/1000 civarı), *Ahsenu't-Tekasım* kitabında “72’si cehennemde ve biri kurtulmuştur” şeklindeki rivayeti en meşhur olarak, “72’si cennette ve biri cehennemdedir” şeklinde olanı da isnat açısından daha doğru olarak tanımlamıştır³²⁰.

Ehl-i Sünnet içerisinde Salih b. Mehdi el-Mukbilî (ö.1108) gibi bazı âlimler ümmetin 73 fırkaya ayrılması rivayetlerinin çokluğu sebebiyle bu haberin manasının gerçekliğinde şüphe duymadıklarını söylemişlerdir. Sayının kesret ya da doğrudan bir sayı anlamı taşımasını önemsememişler ve Müslümanlar arasındaki ayrılığın sadece bakışta değil hedefte, düşüncede ve duygularda olmasının hadisin gerçekleştiği anlamına geldiğini belirtmişlerdir³²¹.

Hadisteki iki farklı eklenti arasını uzlaştırmak isteyenler de olmuştur. Buna göre “72’si cehennemde biri kurtulmuştur”, cümlesi başlangıç itibariyle doğrudur, çünkü asiler cehenneme girip cezalarını çekeceklerdir. “72’si cennette biri cehennemdedir” cümlesi de sonuç itibariyle doğrudur çünkü asiler cezalarını çektikten sonra oradan çıkıp cennete gireceklerdir³²².

İbn Hazm (ö. 456/1064), *el-Fasl* isimli eserinde bir sünni olarak diğer sünni alimlerin aksine 73 fırka hadisinin isnad bakımından sahih olmadığını belirtmiştir³²³.

Dergi bu görüşleri paylaştıktan sonra, yetmiş üç fırka hadisini Müslüman grupların birbirlerini ötekileştirmelerine neden olan bir unsur ve muhalif düşünceyi tekfir edenlerin tutunduğu bir dal olarak değerlendirmiştir. Yetmiş iki fırkanın

³¹⁹ 73 fırka hadisi için bk: Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *Firdevsü'l-ahbâr bi-mesûri'l-hitâb* 2 (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-ilmîyye, 1986), 63, 64; Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10: 182

³²⁰ Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenu't-Tekâsım* (Leiden: Berîl, 1906), 39; Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10: 182.

³²¹ Mukbilî’nin görüşleri için bk: Salih b. Mehdi el-Mukbilî, *Alemu's-şamih*, (Mısır, 1328), 414; Muhammed Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 38 (1958): 138, 139.

³²² Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10: 183.

³²³ İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, nşr. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra 3 (Beyrut: Dau'l-Cil, 1996), 292; Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî'l-vahde”, *Risâletü'l-İslam* 10: 182.

cehennemlik olduğunu kabul etmenin hür düşüncüyü engellemeye çalışanlara bir dayanak olduğunu söylemiş ve rivayeti, İslam’a uygunluk açısından, bu rivayeti kabul eden İslam alimlerini de senedin sıhhatini araştırmaksızın kabul etmeleri sebebiyle eleştirmiştir³²⁴.

B. Siyâset ve İmamet

Hız. Peygamber’in vefatının ardından Müslümanlar arasında tefrikaya sebep olan ve etkileri tarih boyu devam eden temel ihtilaf, Müslümanların işlerini kimin yöneteceği hususunda yaşanmıştır³²⁵. Bu ilk ihtilafta yönetimde hak sahibi kabul edilen ensar, muhacir ve Hız. Ali grubu üç taraf olarak ortaya çıkmıştır³²⁶.

Halife seçimi için Medine’de Beni Sakife’de yapılan toplantıda ensarın adayı Sa’d b. Ubâde, İslam’ın, ensarın çabaları ile güçlendiğini, yayıldığını vurgulayarak liderliği, kendilerinin hak ettiğini söylemiştir. Hız. Ebû Bekir de liderliğin muhacirlerin hakkı olduğunu, ensarın ise³²⁷ kendilerine vezir olduklarını söyleyerek yönetimin muhacirde olması gerektiğini savunmuştur³²⁸.

Ensar-Muhacir arasındaki karşılıklı konuşmalar sonrasında Sa’d b. Ubâde’nin oğlu Kays’ın şu sözleri üzerine Ensar, hilafet davasından geri çekilmiştir:

İnsanları minnet altında bırakmak ve dünya mal ve mevkilerine kavuşmak için çabalamak bize yakışmaz. Allah bizim velinimetimizdir; bu konuda O, bizi minnet altında bırakmıştır. Muhammed Kureys’tendir ve onun kabilesinden olanlar onun mirasını daha çok hak ediyor. Allah, hükümet konusunda onlara muhalefet etmeyi bana göstermesin. O hâlde siz de Allah’tan korkun ve onlara muhalefet etmeye kalkışmayın. Hükümet konusunda onlarla kavga etmeyin³²⁹.

Ensar ve muhacirden orada bulunanlar, mağara arkadaşı, ikinin ikincisi, Hız. Peygamber’in namazla görevlendirdiği imam olarak hilafetin Hız. Ebû Bekir’in

³²⁴ Saîdî, “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetu’l-ilmi’l-vahde”, *Risâletü’l-İslam* 10: 179, 180; ayrıntılı bilgi için bk: Kadir Gömbeyaz, “73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi”, *UÜİFD* 14/2 (2005): 147-160; Ahmet Keleş, “73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme”, *Marife Dergisi* 5/3 (2005): 25-45; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016).

³²⁵ Mahmûd Feyyaz, “et-Tarih ve’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 3 (1949): 287, 288; Mahmûd el-Bâbeydî, “Nizâmü’l-İslâmî es-siyasî”, *Risâletü’l-İslam* 16 (1952): 383; Muhyiddin el-Kuleybî, “Tarihu’l-mezâhibi’l-İslamiyye fî şimâl Afrika”, *Risâletü’l-İslam* 14 (1952): 198.

³²⁶ Saîdî, “Medâ el-vahde’s-siyasiyye beyne’l-müslimîn”, 77.

³²⁷ Bâbeydî, “Nizâmü’l-İslâmî es-siyasî”, 383, 384.

³²⁸ Bâbeydî, “Nizâmü’l-İslâmî es-siyasî”, 384 ve 386.

³²⁹ Bâbeydî, “Nizâmü’l-İslâmî es-siyasî”, 387

hakkı olduğunda mutabakat sağlamışlar ve böylece Ebû Bekir'e biat gerçekleşmiştir³³⁰.

Hilafet tartışmalarının bir diğer kolu olan Hz. Ali ise ilk halifenin seçimi için Ensarın ve Muhacirin Beni Sakife'de yaptığı görüşmelere katılamamıştır.³³¹ Kendisi, hilafeti onun hakkı olarak gören Haşimoğulları ve ashtan Zübeyr b. Avvam, Mikdad b. el-Esved, Selman-ı Farisi, Ebû Zer el-Gifari, Ammar b. Yasir, Bera b. Azib, Ebû Kab gibi isimler Ebû Bekir'e biatı geciktirmişlerdir³³². Ancak Müslümanlar arasında siyasi birliğin parçalanması tehlikesine karşı Hz. Ali'nin biat etmesi neticesinde bu isimler de Ebû Bekir'e biat etmişlerdir.³³³

Dergi, ilk etapta Rasulüllah'ın vefatı ile ortaya çıkan siyasi yönetim boşluğunu kimin dolduracağı hususunda yaşanan bu tartışmanın sonradan bir grubun hilafet dinden bir cüz müdür, dinin rükünlerinden bir rükün müdür, Müslümanlara özel bir yönetim midir, dine göre mi değerlendirilmelidir soruları ile dinî bir hüviyet kazandığını belirtmiştir³³⁴. Takrîb çalışmaları kapsamında olan Ehl-i Sünnet mezheplerinin ve Şii mezheplerin bu konudaki görüşlerine yer vermiştir. Buna göre;

1-Ehl-i Sünnet, imameti dinin usul ve furuu olarak değil, siyasi bir hüküm olarak kabul eder. Ümmetin işlerinin idaresinde bir temsilci olarak gördüğü imamın ümmetin seçimi ile belirleneceğini savunur³³⁵.

2-Şia, hilafeti dünyevi liderlik, imameti ise dini bir kurum olarak kabul eder³³⁶. Tevhid ve nübüvvetin tamamlayıcısı olarak kabul ettiği imameti dinin

³³⁰ Bâbeydî, “Nizâmü'l-İslâmî es-siyâsî”, 385; Ebu Bekir'in, Hz. Peygamber tarafından namaz ile görevlendirilmesi üzerine Sahabe ve kıyâs ehli Ebi Bekr'in hilafetinde icma etmiştir. İbn Hazm ise kadının kadına imametini cevaz verilirken kadının hilafette imametini cevaz verilmemesinden hareketle namazda hilafeti geçerli olan herkesin hilafette imameti geçerli değildir diyerek ümmetin bu icmasını kabul etmemiştir. İbn Hazm, *İbtâlû'l-kıyâs ve'r-re'yi ve'l-istihsan ve't-taklîdi ve't-ta'lîl* (Şam: Matbaatu Camiati Dimeşk, 1960), 35; Cevad Muğniyye, “el-Kıyâs 'inde ibn Hazm ve's-Şiati'l-İmamiyye”, 259.

³³¹ Hz. Ali, Beni Sakife'de yapılan toplantıya Hz. Peygamber'in teçhiz ve tekfin işleri ile meşgul olduğu için katılamamıştır: Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 26.

³³² Abdulkaki Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, (İstanbul: Der Yayınları, 1987), 65-70; Abdulmute'âl es-Saîdî, “Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib”, *Risâletü'l-İslam* 12 (1951): 435, 436.

³³³ Gölpınarlı, *İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 69-70.

³³⁴ Feyyaz, “et-Tarih ve't-takrîb”, 288; Kuleybî, “Tarihu'l-mezâhibi'l-İslamiyye fî şimâl Afrika”, 198; Muhammed el-Behiy, “el-İslam ve'd-dirâsetu'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 23 (1954): 283, “Nedve fî'l-Ezher 'anı't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 215.

³³⁵ Muhammed el-Hüseyn Kâşifu'l-Gıta, “Beyan li'l-Müslimîn”, 270

³³⁶ Medenî, “Raccetü'l-ba's fî külliyyeti's-şeriati”, 386.

usulünden bir esas olarak görür ve buna bağlı olarak imamın nas ile tayin edildiğine inanır³³⁷.

Dergi yazarları bu konunun iki mezhep arasındaki ihtilafın derinleşmesinde etkili olma sebebini de Ehl-i Sünnet ve Şia'nın kendi görüşlerini savunurken nasları delil getirmeleri³³⁸, buna dayanarak muamelat, ibadat esaslarını ve akidelerini oluşturmaları³³⁹ ve bu konu etrafındaki ihtilaflarını akide haline getirmeleri olarak açıklamışlardır³⁴⁰.

C. İctihad

“Şer’î amelî hükümleri mufassal delillerden çıkarabilmek için çaba harcamak” olarak tanımlanan icthad³⁴¹, bu çaba içinde olanların farklı sonuçlara varmaları neticesinde Dergi’de, Müslümanlar arası bir ihtilaf sebebi olarak sunulmaktadır. Dergi’nin bu hususta üzerinde durduğu konuları icthadın doğuşu ve gelişmesi, icthadın tabiiliği ve kapsamı, icthadda farklı sonuçlara varma nedenleri başlıkları altında ele alacağız.

1. İctihadın Doğuşu ve Gelişmesi

İctihad çalışmaları Hz. Peygamber ile başlayan bir süreçtir. İlk dönemde Allah’ın kitabını ve Resul’ün sünnetini anlama hususunda ihtilafa düşen sahabe çözüm için Hz. Peygamber’e gitti. Peygamber de ashabın görüşlerinden ya birini ya ikisini onayladı ya da ikisini de reddetti ve kendi görüşünü ortaya koymak suretiyle icthad etti³⁴².

İkinci dönem olan sahabe döneminde ise Hz. Peygamber devrinde görülmeeyen yeni durumlarla karşılaşıldı. İlim ehli, Müslümanların maslahatını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak bu yeni durumlar için farklı hükümler ortaya koydu³⁴³.

³³⁷ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 270.

³³⁸ Behiy, “el-İslam ve’l-dirâsetü’l-İslamiyye”, 282.

³³⁹ Kuleybî, “Tarihu’l-mezâhibi’l-İslamiyye fî şimâl Afrika”, 198.

³⁴⁰ “Nedve fi’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 215.

³⁴¹ Mehmet Erdoğan, “İctihâd”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 226.

³⁴² Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, “Keyfe neş’etü’l-ihtilaf”, 292- 294.

³⁴³ Abdulvahhab Hallâf, “Keyfe yüsayirü’l-fikhü’l-İslâmî tedavvura’l-Müslimîn”, *Risâletü’l-İslam* 2 (1949): 146.

Hicri ikinci asrın başlarında sahabe dönemi bitti ve müçtehit imamların dönemi başladı. İctihadi çalışmalar bu dönemde önceki dönemlerden farklı olarak Fars, Rum başta olmak üzere başka milletlerin İslam'a girmesiyle farklı kültürlerden etkilendi³⁴⁴.

Hicri dördüncü asırda müçtehit imamlar dönemi de bitti. Yeni dönemde mezhep alimleri kitap ve sünnetten hüküm elde etmekten ve önceki müçtehitlere muhalif hüküm vermekten kaçındılar ve Ehl-i Sünnet mezhepleri içtihat kapısının kapandığını söylediler. Asrın ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla ortaya konan yeni hükümler ise içtihat olarak değil mukayyed içtihat olarak, alimler de müçtehit olarak değil mezhep müçtehidi olarak isimlendirildiler. Ancak Ehl-i Sünnet mezheplerinin nazarında zamanla mukayyet ictihadın da kapısı kapandı³⁴⁵.

Bu dönem Sünnî İslam fıkında kendi mezhebinden başka mezhebi kabul etmeyen, gücü yettiği nispette mensup olduğu mezhebi savunan, diğerlerinin görüşlerinin iptali için çalışan bir grup, mezhepçi anlayışı geliştirdi³⁴⁶. Bu grubun yaşadığı dönemi İzzettin b. Abdüsselam şu sözlerle anlatmaktadır:

Acayip bir durumdur ki mukallit fakihlerden biri takip ettiği imamın görüşlerinde hata buluyor ve bu zayıflığı giderecek bir dayanak bulamıyor. Buna rağmen onu taklit etmeye devam ediyor. Bu mukallit başka bir mezhebin kitap ve sünnete göre doğru hükmü verdiği inansa da bu mezhebin takipçisini eleştirerek kitap ve sünneti tevil edebiliyor. Oysa bu mezhepler ve mukallit takipçileri ortaya çıkıncaya kadar insanlar bir mezhebin bağlayıcılığı olmaksızın âlimlere meseleleri soruyorlardı ve kimse de bu durumu yadırgamıyordu. Mukallitler, imamın delillerini dikkate almadan imama tabii olur ve sanki imam bir peygambermiş gibi ona bağlanır. Bu hareket haktan kopuştur, doğrudan uzaklaşmaktır. Akıl sahibi hiç kimse bu kişiden razı olmaz³⁴⁷.

Ehl-i Sünnet'in içtihat kapısının kapandığı düşüncesinin yanında Şia, bu fikri reddetti ve her dönemde bu kapının açık olduğunu savundu³⁴⁸.

³⁴⁴ Hallâf, "Keyfe yüsayirü'l-fikhü'l-İslâmî tedavvura'l-Müslimîn", 146.

³⁴⁵ Hallâf, "Keyfe yüsayirü'l-fikhü'l-İslâmî tedavvura'l-Müslimîn", 148.

³⁴⁶ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 184.

³⁴⁷ Muhammed Abdüllatîf Dirâz, "el-İslam-el-Ezher-et-Takrîb", *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 236; Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 185; yazarın dipnotu için bk: Mahmûd Şeltût- M. Ali Sayis, *Muhakeyeli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek (İstanbul: İlim Yayınları, ty), 11.

³⁴⁸ "Nedve fi'l-Ezher 'anî't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 203.

2. İctihadın Kapsamı ve Tabiiliği

Dergi, İslam dininin kat'i ve zannî delillere dayalı hükümler üzerine kurulduğunu söylemiş ve bu hükümleri şu şekilde gruplandırarak açıklamıştır:

Kat'i delillere dayalı hükümler

Anlamlarında herhangi bir kapalılık olmayan, insanların aklına ve zanlarına, zaman ve mekâna bağlı olarak değişime uğramayan inanç esasları, dinin kaynakları, ibadetin hakikatleri ve şekillerinden oluşan³⁴⁹ bu hükümler ihtilaf olmaksızın iman edilen sabit hükümlerdir. Müslüman grupların hepsi ittifakla bu hükümlere tabii olurlar³⁵⁰.

Kati delillere dayanan hükümler şu üç grupta ele alınabilir:

a. Yakîn delilin varlığından dolayı imanın gerektiği kat'i hükümler: Sübutunda ve delaletinde kesinlik olan bu hükümler Müslümanla gayrimüslim arasını ayıran bir çizgidir. Tevhid, resullerin gönderilmesi, kitapların indirilmesi, Hz. Muhammed(sav)'in son peygamber olması, ölümden sonra dirilme, cennet-cehennem, Allah Teâlâ'nın noksanlıklardan münezze olması gibi hususlar buraya dâhildir³⁵¹.

b. Ameli hükümler: Namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak, yoluna güç yetirebilenin beyti haccetmesi, haksız yere adam öldürmenin ve zinanın haram olması gibi şeriattın kesin ve açık yollarla getirdiği hükümlerdir³⁵².

c. Açık bir nasla şeriattan alınan külli kaideler:³⁵³ “Zarar vermek de zarara zararlar karşılık vermek de yoktur”, “Yasak sabit olana kadar muameleler serbesttir”, “Şüphe varsa hadler kaldırılır” gibi kaideler³⁵⁴, muamelatın maslahata

³⁴⁹ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 175.

³⁵⁰ Abdulmecid Selim, “Beyan li'l-Müslimîn”, 9, 10; Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 172; Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî't-tevhîd”, *Risâletü'l-İslam* 11: 311; Mahmûd Feyyaz, “Hâcetunâ ilâ kudvetin hasenetin”, *Risâletü'l-İslam* 13 (1952): 76; Yasin Süveylem Taha, “el-Müslimûne beyne 'avamili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f”, *Risâletü'l-İslam* 49 (1962): 89; “ile'l-mu'temeri'l-İslami'l-âlemî”, 139; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dımeşkîyye”, 342; İsa Menun, “Metâ yecûzu'l-ictihad ve metâ lâ yecûzu”, *Risâletü'l-İslam* 27 (1955): 259, 260; Abdulmecid Selim, “Havâtır mine'z-zâkire”, 134, 135.

³⁵¹ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 173.

³⁵² Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 173; Abdulmecid Selim, “Havâtır mine'z-zâkire”, 135; Menun, “Metâ yecûzu'l-ictihad ve metâ lâ yecûzu”, 260.

³⁵³ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 173.

³⁵⁴ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 174; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dımeşkîyye”, 343.

riayet üzerine kurulması, mal, nefis, ırz, akıl ve dinin korunmasının gerekliliği gibi kaideler bunlardandır³⁵⁵.

Zanni hükümler

İnsanların akıllarına ve zanlarına, zamana, duruma, tercihe, maslahata, örfe ve rivayetlerin farklılığına bağlı olarak değişen ictihadi hükümlerdir³⁵⁶.

Zanni olan hükümler de şu üç grupta ele alınabilir:

a. Kelamî konular: Kaza-kader meselesi, yüz, el, göz sıfatlarının tevil edilip edilmemesi, Müslümanların Allah'ı görmesi konusunda ortaya çıkan ihtilaflar bu alandadır³⁵⁷.

b. Fıkhi hükümler: Evlilik ilişkisinin yasak olması için emzirmenin miktarı, zorla adam öldürme kisası, nikâhın sıhhati, velisiz nikâhlanan kadının akdinin geçerliliği gibi hükümler bu alandadır³⁵⁸.

c. Hükümlerin çıkarıldığı fikhî ve usulî kaideler: Kur'an'da nesh konusu, kıyâs ile amel, akılla amelde ahad haberin alınması veya kıyâs üzerine sahabe sözlerinin alınması gibi hususlar bu alandadır³⁵⁹.

Cemaat, kelamî ve fikhî meselelerin katiyyat gibi algılanmasının³⁶⁰ İslam mezhepleri arasında diyalog yollarının kapanmasına sebep olduğu³⁶¹ düşüncesiyle zanniyat ve katiyyat meselelerinin doğru bir şekilde kategorize edilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Zanni meselelerde zamana, mekâna ve maslahata göre hüküm verme sonucunda ihtilafların kaçınılmaz olduğunu savunmuştur. Zanniyat alanındaki farklılıkların aynı mezhep içinde de olabildiğine ve bunların düşmanlık doğurmadığına dikkat çekerek bu tür ihtilafların mezhepler arasında bulunmasının

³⁵⁵ Kummî, "Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkiyye", 343.

³⁵⁶ Abdulmecid Selim, "Beyan li'l-Müslimîn", 9, 10; Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 174; Yasin Süveylem Taha, "el-Müslimûne beyne 'avâmili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f", *Risâletü'l-İslam* 49: 89.

³⁵⁷ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 174.

³⁵⁸ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 174; Abdulmecid Selim, "Havâtır mine'z-zâkire", 135; "Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye", 204 ve 206; Cevad Muğniyye, "el-Ezher ve fikhu's-Şîa", 34-36; Abdülhüseyin b. Şerefüddin el-Müsevi, "el-Cem' beyne's Salâteyn", *Risâletü'l-İslam* 26 (1955): 148-154.

³⁵⁹ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 174, 175.

³⁶⁰ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 172.

³⁶¹ Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 172, 175; Şeltût, "Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerîm", *Risâletü'l-İslam* 14: 132, 133.

da tabii görülmesi gerektiği ve mezheplerin birbirlerini ötekileştirme sebebi olmaması gerektiği anlayışını yaymaya çalışmıştır. Bu alandaki ihtilafları Allah'ın rahmeti ve hikmeti olarak kabul etmiş ve Allah'ın, bu hikmeti ile akıllara çalışma imkânı verdiğini söylemiştir. Bu alanda farklı görüşlere müsaade edilmemesinin ise her zaman ve zeminde yaşanılabilir olan İslam şeriatının durmasına sebep olacağını belirtmiştir³⁶².

3. İctihadda Farklı Sonuçlara Varma Nedenleri

İctihadî konularda Müslümanlar arasında ihtilaf, bir çok sebebe bağlı olarak yaşanmaktadır. Dergi'de zikredilen bu sebepler şu şekilde sıralanabilir:

a. Kur'an'ın anlaşılmasına bağlı olan sebepler:³⁶³

Kur'an ayetlerinin anlaşılmasında aklî ve naklî delil ile kesinliği sabit olmayan müteşabihat,³⁶⁴ lügavi ve örfî mana arasında tereddüt, iddetin temizlik mi yoksa hayız dönemi mi olduğu gibi lafzî ortaklık, “elbiseni temiz tut” ayetinde olduğu gibi hakikat ve mecaz arasındaki tereddüt, şeriatta erkeğe hitabın kadına genellenmesi gibi umum ve husus ihtilafları neden olmaktadır³⁶⁵.

b. Sünnete bağlı sebepler³⁶⁶

Bir âlimin itimat ettiği raviye diğerinin itimat etmemesi, bir âlime ulaşan rivayetin diğerine ulaşmaması, bir müçtehidin katında sabit olan hadisi başka bir müçtehidin kabul etmemesi,³⁶⁷ haberlerin çoğunun delaleti ve metni zannî olan

³⁶² Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 175; Abdussemi' el-Battal, “Yüsrü'l-İslam ve Semâhatuhu”, *Risâletü'l-İslam* 59 (1969): 148; Muhammed Ali Nâsır, “Masadîru'l-ahkami'l-ictihadiyye 'inde'l-İmamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 14 (1952): 169; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkiyye”, 343, 344; Menun, “Metâ yecûzu'l-ictihad ve metâ lâ yecûzu”, 261.

³⁶³ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Esbâbu'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye” *Risâletü'l-İslam* 31 (1956): 288.

³⁶⁴ Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî't-tevhîd”, *Risâletü'l-İslam* 11: 309; Dergi'de kaza ve kader konusundaki ihtilaf da bu alandaki ihtilafa örnek olarak verilmiştir. Bunun için bk: Medenî, “Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 30: 176, 177; Menun, “Metâ yecûzu'l-ictihad ve metâ lâ yecûzu”, 261.

³⁶⁵ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 31: 287; Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu”, 17.

³⁶⁶ Medenî, “Esbâbu'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 31: 288.

³⁶⁷ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Esbâbu'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 32 (1956): 408, 409; “Nedve fi'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 204; Kummî, “Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkiyye”, 342

ahad haber olması³⁶⁸ gibi durumlar İslam alimlerinin sünnet üzerinde ihtilafa düşmelerine sebep olmaktadır.

Mirasta kızın payı konusu, “Feraizi ehline veriniz. Kalan şey de erkeğin asabesine aittir”³⁶⁹ hadisinin Ehl-i Sünnet alimleri tarafından sahih kabul edilmesi, Şii alimler tarafından ise ravisinin güvenilirliğinin eleştirilmesi neticesinde iki mezhep arasında sünnetin sıhhatine bağlı olarak yaşanan ihtilaflı konulardan biridir³⁷⁰.

c. Usul ve fıkıh kaidelerine dayanan sebepler:³⁷¹

Anlamı açık olmayan bir cümlede bulunan istisnanın bütün cümle için mi yoksa sadece sonraki cümle için mi geçerli olduğu hususunda ihtilaf, usul kaidelerine dayalı ihtilaflara örnektir. “*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fâsık kimselerdir. Ancak tövbe edip bundan sonra ıslah olanlar müstesna. Çünkü Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.*” (Nur 24/4, 5) ayetinde istisnanın bütün cümleyi kapsadığını söyleyen Şafiiler, Malikiler ve Hanbeliler tevbe ettikten sonra kişinin şahadetinin kabul edileceğini ve fasık olarak tanımlanmayacağını savunurlar. İstisnanın sadece sonrası için geçerli olduğunu savunan Hanefiler ise tevbe ettikten sonra kişinin fasık olarak tanımlanmayacağını ancak haddin gereği olarak şahadetinin iptal edileceğini savunurlar³⁷².

d. Zaman ve mekânın değişmesine bağlı ihtilaflar.

İslam, değişmeyen hükümler koymakla beraber çeşitli zaman ve mekânlarda bulunan insanların maslahatları için hükümde ve kanunda esneklik sağlar. Bunun için de ümmetin âlimlerine cüz’iyâtta³⁷³ içtihat imkanı verir³⁷⁴.

³⁶⁸ Şebîbî, “Sa’y kadîmfi tevhîdîl-mezâhib”, 36.

³⁶⁹ Buharî, “Feraiz”, 5.

³⁷⁰ Muhammed Cevad Muğniyye, “Mîrasu’l-ünsâ beyne’s-sünne ve’s-şîa”, *Risâletü’l-İslam* 50 (1962): 138- 141; Cevad Muğniyye, “el-Hilâf lâ yemne’u mine’l-insâf”, 20: 394.

³⁷¹ Medenî, “Esbâbu’l-ihtilâf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 31: 288.

³⁷² Medenî, “Esbâbu’l-ihtilaf beyne eimmeti’l-mezâhibi’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 30: 182, 183

³⁷³ “Genel kuralların altına giren fer’i meseleler” olarak tanımlanan cüz’iyyât-ı fıkhiyye, cenazeye katılanlar cenazenin önünde mi arkasından mı yürüyeceği, abdestin belirli bir tertip ile mi olmasının gerekliliği gibi meselelerdir: Erdoğan, “cüz’iyyât-ı fıkhiyye”, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 82.

³⁷⁴ Muhammed Cevad Muğniyye, “el-İçtihâd fî nazari’l-İslam”, *Risâletü’l-İslam* 13 (1952): 28; Feyyaz, “Hâcetunâ ilâ kudvetin hasenetin”, 75.

e. Örfün ve adetlerin değişmesine bağlı ihtilaflar.

Örfün ve adetin zamanla değişmesi ya da mekana göre değişiklik göstermesi aynı konuda farklı hükümlerin verilmesi için bir sebeptir. Cafer Sadık, kendi döneminde kadının, kocasının evine mehri tamamen aldıktan sonra girmesi örfünü dikkate almış ve buna bağlı olarak kadın, kocasının evine girdiğinde mehri almadığını, adam da mehri verdiğini iddia ederse kocanın üzerine düşenin yemin olduğunu, kadının üzerine düşenin de delil getirmek olduğunu söylemiştir. Ancak örfün değişmesiyle beraber İmamiyye Şia'sı alimleri aksi bir fetva vermişler ve kocaya delili, kadına yemini vacip görmüşlerdir.³⁷⁵

D. Taassub

Taassub, Takrîb Cemaati tarafından doğruluğunu ve yanlışlığını önemsemeksizin kendi fikrini savunmaya ve farklı düşünceyi reddetmeye sebep olan, ayet ve hadisleri bu doğrultuda tevil etmeye sevk eden olumsuz bir duygu olarak tanımlanmaktadır.³⁷⁶ İslam halkları arasında ihtilafın ve hatta tefrikanın bir sebebi olan taassub konusunu alt başlıklar altında vermeye çalışacağız.

1. İslam Toplumunda Taassubun Ortaya Çıkışı

Cemaat'e göre İslam toplumu taassub konusunda iki dönem yaşamıştır. Buna göre Hz. Peygamber'in risalet görevini alması ile oluşmaya başlayan İslam toplumunda bireyler birbirlerine karşı sevgi ile yaklaşmışlar ve muamelelerinde adaleti esas almışlardır³⁷⁷. Hz. Peygamber'in hayatta olduğu dönemde aralarındaki ihtilafları ona danışarak çözmüşlerdir. Peygamber'den sonraki ihtilaflarında ise birbirlerinin delillerine bakmışlar ve işi kişiselleştirmeksizin ikna oldukları delili kabul etmişlerdir.³⁷⁸ Ancak bir dönem sonra siyasilerin ilmî alana müdahalesi toplumdaki bu durumun değişmesine ve aralarındaki ilişkide taassubun etkin olmasına neden olmuştur. Siyasiler, bu müdahalelerde bazen Ebû Cafer Mansur'un *el-Muvatta* örneğinde olduğu gibi kendi görüşlerine delilsizce bağlanılmasını

³⁷⁵ Cevad Muğniyye, "el-İçtiḥād fî nazari'l-İslam", 28, 29.

³⁷⁶ Yusuf Musa, "fî Sebîli't-takrîb", 298.

³⁷⁷ Muhammed Ebû Zehra, "el-Müctemî'u'l-Kur'anî", *Risâletü'l-İslam* 30 (1956): 131; Ebû Zehra, "el-Müctemî'u'l-Kur'anî", *Risâletü'l-İslam* 31: 247; "Min fadîleti'l-üstâd el-ekber şeyh el-camî'i'l-Ezher", *Risâletü'l-İslam* 9 (1951): 23.

³⁷⁸ "Savtu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 1: 88.

istemeyen müçtehit imamların engellemesi ile karşılaşmış³⁷⁹, bazen de Halife el-Memun'un Mutezilî düşünceye taassupla bağlanmasında olduğu gibi siyasi yönetime yaslanarak güçlenmek isteyen alimlerin desteğini almışlardır³⁸⁰. Cemaat, ilmî alana müdahalelerinde başarılı olan siyasilerin ve onları takip eden alimlerin etkisi neticesinde bu dönem itibariyle Müslümanların³⁸¹, ortak sözleri “La ilahe illallah” olmasına rağmen ortak amacı olmayan mezheplere bölündüklerini söylemiştir³⁸².

2. Müslümanlar Arası Taassup Örnekleri

İslam mezheplerinin taassubun etkisi altında kalarak birbirlerini İslam mezhebi olarak kabul etmede tereddüt ettikleri ya da İslam mezhebi olarak kabul etmedikleri bir çok örnek olay, fetva vardır. Hicri on üçüncü asrın sonunda Trablusşam'da Hanefî alimlerin “Ben inşallah Müslümanım” denilmesini caiz gördüğü için Şafîî bir kadınla evlenmenin haram olduğuna veya Şafîî kadını zımmilere kıyâs ederek bu kadınla evlenilmesinin caiz olduğuna hükmetmeleri bu örnek olaylardandır.³⁸³

Kişilerin muhalif mezheb mensubunu İslam dairesinde kabul etmemeleri, bu sebeple mezheplerine muhalif olan imamın arkasında namaz kılmanın,³⁸⁴ muhaliflerin kestiği eti yemenin ve onlarla evlilik yolu ile bağ kurmanın caiz olmadığına hükmetmeleri³⁸⁵ taassubun etkisi ile verilen hükümlere örnektir.

³⁷⁹ “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1: 89.

³⁸⁰ Mutezili alimlerin hepsini bu konuda zan altında bırakmaz doğru olmaz. Ancak Ahmed b. Ebi Duad gibi siyasi olarak güçlenmek isteyen bazı Mutezili alimlerin baskıyı desteklediğini söylemek mümkündür. geniş bilgi için bk: Ramazan Yıldırım, “Halku'l-Kur'an Meselesinin Politik İstismarı”, *Milel ve Nihal Dergisi* 8/1 (2011): 49-69.

³⁸¹ “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1: 89, 90. Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u'l-Kur‘anî”, *Risâletü'l-İslam* 31: 250.

³⁸² Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 18: 171; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 42 (1959): 115.

³⁸³ Abdussemin el-Battal, “Yüsrü'l-İslam ve Semâhatuhu”, 150 151.

³⁸⁴ Abdussemin el-Battal, “Yüsrü'l-İslam ve Semâhatuhu”, 150; “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1: 90.

³⁸⁵ “Savtu't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 1: 90 ve 92.

3. Taassuba Sebep Olan Unsurlar

Cemaat'e göre temelinde cehaletin bulunduğu taassubun³⁸⁶ topluma hakim olmasında etkili olan unsurları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a- İslamdan uzaklaşmak: Kur'an-ı Kerim “birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider” (Enfal 8/46) “Allah'ın ipine hep birlikte sınıksız sarılın” (Âli İmran 3/103) gibi ayetleri ile Hz. Peygamber, “Benden sonra dinden dönerek birbirinizin boynunu vurmayın”³⁸⁷ gibi sözleri ile Müslümanları birlik olmaya ve dağılmamaya davet etmektedir. Müslümanların bu emirleri dikkate almayarak İslam'ın ruhundan uzaklaşmaları toplumda taassubun etkisinin yayılmasına sebep olmuştur³⁸⁸.

b- Siyasi yönetimler: Siyasiler, iktidarlarını güçlendirmek amacıyla kendi mezhep seçimlerini, ilme bakışlarını toplumun kabul etmesi için çalışmak suretiyle taassubun yayılmasına etki etmişlerdir³⁸⁹. Kuzey Afrika'da hüküm süren Murabıtlar devletinin ikinci hükümdarı olan Ali b. Yusuf b. Taşfîn'in (1084-1143)³⁹⁰ Maliki fukahânın etkisi³⁹¹ ile mantık ve hikmeti yasaklaması, akabinde de aldığı fetva ile Gazzali'nin *İhyau Ulumi'd-din* isimli eserini yakması siyasilerin bu tür çalışmalarına örnek olarak verilebilir³⁹².

c- Alimler: Alimlerin toplumda taassubu artıran bir unsur haline gelmeleri iki şekilde olmuştur. Bunlardan ilki Maliki ulema ile Ali b. Taşfîn'in arasında olduğu gibi³⁹³ alimlerin siyasi yönetimi etkileri altına almaları, ikincisi de siyasi yönetimin etkisinde kalmalarıdır. Dergi, siyasilerin alimler üzerinde etkin olduğu dönemlerde bazı alimlerin siyasilerin mezhebini desteklemek suretiyle maddi

³⁸⁶ Muhammed b. İsmail el-'Umrânî, “ez-Zeydiyye bi'l-Yemen”, *Risâletü'l-İslam* 8 (1950): 402

³⁸⁷ *Buhâri*, “İlim”, 43.

³⁸⁸ Feyyaz, “el-Kavmiyyetü'l-İslamiyye”, 390; Mahmûd Şeltût, “Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim”, *Risâletü'l-İslam* 10 (1951): 129.

³⁸⁹ Yasin Süveylem Taha, “el-Müslimûne beyne 'avâmili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f", *Risâletü'l-İslam* 50: 193; Kummî, “ez-Zaman fî cânibinâ”, 21; Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 351; “Nedve fî'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 205.

³⁹⁰ Erdoğan Merçil, “Ali b. Yusuf. Taşfîn” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1989), 2: 458-459.

³⁹¹ Birgül Bozkurt, “Endülüs'te Gazali Algısı”, *Beytü'l hikme an International Journal of Philosophy*, 7/1 (2017): 251. Erişim 21 Ekim 2018, [http://www.beytulhikme.org/makaleler/311400482_12_Bozkurt_\(245-309\).pdf](http://www.beytulhikme.org/makaleler/311400482_12_Bozkurt_(245-309).pdf).

³⁹² Muhammed Salih el-Hâirî el-Mâzenderânî, “ilâ İhvâninâ el-Müslimîn”, *Risâletü'l-İslam* 12 (1951): 406.

³⁹³ Bozkurt, “Endülüs'te Gazali Algısı”, 245-309.

kazanç elde etmek istediklerine dikkat çekmiştir. Bu düşünce ile siyasilere yaklaşan alimlerin muhalif mezhepte olmayan şeyleri ihtiyaca ve ücretin bolluğuna göre rivayet ettiklerini söylemiştir. Bu tür çalışmalar yapan zümrenin kelam, fıkıh, usul, nahiv ve belagat gibi alanlarda ilim sahibi olduğunu kabul etmekle birlikte toplumun vahdetine engel olmalarının ilmin değil cehaletin bir sonucu olduğunu vurgulamış ve onları alim değil cahil olarak tanımlamıştır. Dergi, ücret karşılığında rivayetlerde bulunan alimler olarak da İbn Teymiye (ö.728/1328) ve Sıbt ibnu'l-Cevzi'yi (ö. 654/1256) örnek vermiştir.³⁹⁴

³⁹⁴ Dergi, İbn Teymiye'nin bu rivayetleri için delil olarak Minhâcû's-sünne isimli eserinin ikinci cildi 133. sayfasını referans olarak göstermiş ancak eserin yayın yılını belirtmemiş ve iddiasını delillendirmek için herhangi bir rivayete de yer vermemiştir. Bu sebeple yazarın İbn Teymiye'nin hangi rivayeti için bu değerlendirmeyi yaptığını bilmiyoruz. Ancak yazarın işaret ettiği yerde İbn Teymiye, İbn Mutaḥhar el-Hillî'nin *Minhâcû'l-Kerâme* isimli eserinde geçen bir hadis metnini eleştirmektedir. İbnü'l-Cevzi'nin İbn Ömer'e isnad ederek rivayet ettiği bu hadis metni şu şekildedir: "Ahir zamanda benim soyumdan bir adam çıkacak. Onun ismi benim ismim gibi, künyesi benim künyem gibi olacak. Zulümle dolan yeryüzünü adaletle dolduracak. O, mehdidir". İbn Teymiye Muhammed b. Cerir et-Taberî ve Abdülbaki b. Nafi'yi referans göstererek Hasan b. Ali el-Askerî'nin nesli olmadığını, oğlu olduğuna dair iddiaların ise sadece İmamiyye'ye ait olduğunu söylemektedir. Aynı zamanda İmamiyye'nin Mehdi'nin bazılarını göre iki bazılarını göre ise üç-beş yaşlarında Semerra'da serdaba (bodrum) girdiğini iddia ettiğini belirtmektedir. İmamiyye adına paylaştığı bu bilginin ardından ise bunların akla uygun olmadığı yönünde açıklamalar yapmaktadır. Buna göre, bu yaşta bir çocuğun bakımının annesi ya da başkası tarafından yapılması gerektiğini ve malının velisi tarafından korunması gerektiğini söylemekte ve şu ayeti hatırlatmaktadır: "*Yetimleri deneyin. Evlenme çağına (buluğa) erdiklerinde, eğer reşid olduklarını görürseniz, mallarını kendilerine verin. Büyüyecekler (ve mallarını geri alacaklar) diye israf ederek ve aceleyle getirerek mallarını yemeyin*". Sonrasında da "bedenine bakamayan dolayısıyla birinin kendisiyle ilgilenmesine muhtaç olan ve malına sahip çıkamayan biri nasıl olur da Müslümanlara imam olur" sözleri ile İmamiyye'yi eleştirmektedir. Sünnî kaynaklarda daha farklı şekilde yer alan bu hadiste Abdullah b. Mesud'un rivayetini paylaşmaktadır: "Dünyada tek bir gün kalsa o günde benden veya benim ehl-i beytimden ismi benim ismime, babasının ismi babamın ismine uygun bir zatı gönderinceye kadar Allah o günü uzatır. Yeryüzü zulümle doldurulduğu gibi adaletle de doldurulacak". Buna göre Şia'da Mehdi'nin babasının ismi Abdullah değildir. ancak Sünnî kaynaklarda Muhammed b. Abdullah'tır. İbn Teymiye, hadisi rivayet eden isimlerden İbnü'l-Cevzi Eba'l-Ferec'in bu hadisi bu şekilde rivayet etmediğini, Yusuf b. Kızıoğlu'nun ise güvenilir olmadığını, onun Şiilerin uygun gördüklerini Şiiler için rivayet ettiğini, Hanefî sultanın yanındaiken rivayetlerinde Hanefîliği dikkate aldığını bu sebeple bazılarının onu Hanefî zannettiğini söylemektedir. Ayrıca Yusuf b. Kızıoğlu'na hangi mezhebe mensup olduğu sorulduğunda onun hangi şehirdeyiz diye cevap vermek suretiyle yere ve zamana göre rivayetlerini değiştirdiğini de güvenilir olmadığının delili olarak bildirmektedir: İbn Teymiyye, *Minhacu's-Sünne*, 2 (y.y., 1986), 131-133.

Yazar, diğer taraftan İbn Cevzi hakkındaki iddiasına karşılık bir bilgi paylaşmamıştır. Dolayısıyla yazarın neye dayanarak İbnü'l-Cevzi hakkında bu iddiayı ortaya attığı açık değildir: Feyyaz, "et-Takrîb vacib İslamî", 418, 419.

4. Taassubun Zararları

Taassub, her fırkanın diğerinde farklı olan konuları inat olarak değerlendirmesine neden olmakta³⁹⁵ buna bağlı olarak da toplumda bir takım sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların temelinde muhalif düşünceye uygulanan baskı vardır. Bu baskı, el-Memun dönemi halku'l-Kur'an meselesinde yaşandığı gibi toplumda ihtilafın hiddetini artırmakta dolayısıyla tefrikanın güçlenmesine neden olmaktadır³⁹⁶. Bu baskı neticesinde toplumda güvenin sarsılmasını kaçınılmaz bulan Şii yazar Cevâd el-Muğniyye, Şia'nın bu baskılar karşısında bir çıkış olarak takıyye inancına sarılmasını da bu güvensizliğin bir yansıması olarak kabul etmektedir³⁹⁷. Muğniyye "Bizi takıyyeye muhtaç edene Allah lanet etsin. Sen şimdi Şia'nın olduğu şehirlerden dilediğine git, onların katında takıyyeyi bulamazsın"³⁹⁸ sözü ile de Şia'nın takıyye inancına sarılmasında mutaassıpların oluşturduğu korku ve güvensizlik atmosferinin etkili olduğunu anlatmaktadır.

Cemaat, taassub ile hareket eden alimlerin, ilmi sadece mensup oldukları mezhebin birikimi ile sınırladıklarını, İslam'ın zengin ilmî birikiminden uzaklaştıklarını³⁹⁹ ve böylece ilmin ilerlemesine engel olduklarını vurgulamaktadır⁴⁰⁰. Ayrıca taassubun etkisi altındaki alimlerin verdikleri hükümlerin, İslam halklarının birbirlerini tanımlarını engellediğini ve toplumda tekfir faaliyetlerinin artmasına neden olduğunu belirtmektedir⁴⁰¹.

³⁹⁵ Şebîbî, "Sa'y kadîm fî tevhîdî'l-mezâhib", 38.

³⁹⁶ Şebîbî, "Sa'y kadîm fî tevhîdî'l-mezâhib", 38; Medenî, "Esbâbu'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 187; Ulûbe, "el-Müslimûne ümmetün vâhide", 1: 6; Abdussemi' el-Battal, "Yüsrü'l-İslam ve semâhatuhu", 149.

³⁹⁷ Muhammed Cevad Muğniyye, "Takıyye beyne's-sünne ve's-şîa", *Risâletü'l-İslam* 53-54 (1963): 39; İmamiye mezhebi Takıyyenin bir bidat olmadığını ya da İslam'a aykırı olmadığını anlatmak için "Firavun ailesinden imanını gizlemekte olan mü'min bir adam şöyle dedi.." (Mümin 40/28), "...Kendi kendinizi tehlikeye atmayın" (el-Bakara 2/195) ayetlerini delil olarak getirir. Sahabe içerisinden Yasir b. Ammar olayını örnek olarak verir. Ayrıca takıyye'nin sadece Şia tarafından meşru görülmediğini açıklamak için İmam Gazzali'nin "Müslümanların kanını korumak vaciptir. Müslümanın kanının dökülmesi kastedildiğinde zalimden gizlenir. Bu durumda yalan vaciptir" (Gazzâlî, *İhyau ulûmi'd-dîn*, 3: 137.) sözünü delil getirir: Cevad Muğniyye, "Takıyye beyne's-sünne ve's-şîa", 40, 41.

³⁹⁸ Cevad Muğniyye, "Takıyye beyne's-sünne ve's-şîa", 43; Muğniyye bu sözü 1960 senesinde Mısır'da Gazali için düzenlenen bir programda Şia'nın takıyyeyi savunmasını eleştiren bazı felsefecilere karşı söylemiştir.

³⁹⁹ Yusuf Musa, "fî Sebîli't-takrîb", 298.

⁴⁰⁰ "Savtu't-takrîb", *Risâletü'l-İslam* 1: 89, 90; Ebû Zehra, "el-Müctemi'u'l-Kur'anî", *Risâletü'l-İslam* 31: 250.

⁴⁰¹ "Nedve fî'l-Ezher 'ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye", 212.

5. Taassubun Kaldırılması İçin Gerekenler

Takrîb Cemaati, taassupla hareket eden yöneticilerin, alimlerin ve İslam halklarının durumunu “*Sen kabirde bulunanlara işittirecek değilsin*” (Fâtır 35/22) ayetinde bahsedilen kabirde bulunanlara denk tuttuğunu söylemiştir⁴⁰². Toplumun bu durumdan kurtulması ve “*inkârcılara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler*” (el-Fetih 48/29) bilinci ile hareket etmesi⁴⁰³ için de bir takım öneriler sunmuştur.

Bu önerilerin ilki, İslam toplumunun “*Allah ve Resûlü bir iş hakkında hüküm verdikleri zaman, hiçbir mü'min erkek ve hiçbir mü'min kadın için kendi işleri konusunda tercih kullanma hakları yoktur*” (el-Ahzab 33/36) ayetine dayanarak kardeşliği emreden ayetler ve hadisler ışığında amel etmesidir⁴⁰⁴.

İkinci öneri ise alimin ıslahına yöneliktir. Cemaat, alimin kendi çıkarları için siyasilere hizmet etmeyi bırakıp takva ile hareket ettiğinde taassup ve mezhepçiliğin etkisinden kurtulacağını, vahdet için çalışacağını ve halkı vahdete yönlendireceğini belirtmiştir. Bunun için topluma önderlik edecek alimlerin Allah’a takva ile yaklaşan kimseler olmasını önemsemiştir⁴⁰⁵.

Cemaat, son olarak bugünün ve yarının şekillenmesinde tarihin rolüne dikkat çekerek vahdetin sağlandığı, ihtilafın tefrikaya sebep olduğu tarihi süreci ve İslam düşmanlarının bu sürece etkisini öğrenmeyi tavsiye etmiştir⁴⁰⁶.

E. Birbirini Tanımama

İslam mezheplerinin birbirlerini tanımamalarının neden tefrika için bir sebep haline geldiğini Eflatun’un “Neden cahil, âlime kin güder de âlim, cahile kin gütmmez?” sorusuna verdiği cevapla açıklayabiliriz. Şöyle ki Eflatun bu soruya

Cahil, kendinde noksanlık hisseder ve âlimin kendisini küçümsediğini zanneder. Âlimde ise noksanlık yoktur ve o, cahilin kendisini küçümsediği zannına kapılmaz. Dolayısıyla âlimin cahile kin duymak için bir sebebi yoktur⁴⁰⁷

⁴⁰² Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 34 (1957): 115.

⁴⁰³ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u'l-Kur‘anî”, *Risâletü'l-İslam* 31: 247.

⁴⁰⁴ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u'l-Kur‘anî”, *Risâletü'l-İslam* 31: 247.

⁴⁰⁵ Şeltût, “Mukaddime kıssatî’t-takrîb”, 195.

⁴⁰⁶ Muhyiddin el-Kuleybî, “Edebu’d-da‘veti ile’l-hak”, *Risâletü'l-İslam* 17 (1953): 89.

⁴⁰⁷ Ali el-Cündî, “Min semerâti’l-ma‘kul ve’l-menkûl”, *Risâletü'l-İslam* 57 (1964): 26.

şeklinde cevap vermiştir. Eflatun'un bu cevabından hareketle İslam mezheplerinin birbirlerini tanımamalarının ya da yanlış tanımlarının ve bunun neticesinde birbirlerine su-i zan beslemelerinin tefrikaya sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bu hususta *Dergi*'de yer verilen konuları İslam mezheplerinin birbirlerini tanımamalarının nedenleri, sonuçları ve probleme karşı çözüm önerileri başlıkları altında ele alacağız.

1. Tanışmamanın Nedenleri

Dergi'de Müslümanların birbirlerini tanımamalarında ya da yanlış tanımlarında etkili olan üç faktörden bahsedilmektedir. Bu faktörlerin ilki, mutaassıp araştırmacılar ve onların eserleridir. Bu araştırmacılar, muhalif mezhep hakkında verdikleri bilgilerde mezhebin asıl kaynaklarına değil muhaliflerine ait yanlış kitaplardan edindikleri bilgilere dayanmışlardır. Mezhep alimlerinin sahiplenmediği görüşleri mezhebe isnad eden ya da mezhep içinde kabul görmemiş kişisel görüşleri bütün mezhebe genelleyerek isnad eden bu kitaplar⁴⁰⁸ mezhep mensuplarının birbirlerini yanlış tanımlarına sebep olmuştur⁴⁰⁹.

Müslümanların birbirlerini doğru tanımamalarında ikinci faktör, emperyalistlerin siyâsetleridir. Bölünmüş İslam coğrafyasının kendi çıkarlarına hizmet edeceğini iyi bilen emperyalistler, Müslüman halklar ile fikrî miraslarının ve tarihlerinin arasını açmak için çalışmışlardır⁴¹⁰. Bu amaçla İslam coğrafyasındaki eğitim programını edebiyat, ahlak ve bazı ibadet ilkeleri ile sınırlamışlar ve eğitim metotlarını değiştirmişlerdir⁴¹¹. Yürüttükleri müfredat ve uyguladıkları metot ile de İslam halklarının gençleri nezdinde eski alimleri itibarsızlaştırmışlardır. Dergide, Ezher'in dahi bu emperyalist siyâsetin etkisinde kalarak eski alimlerin eserlerinden yüz çevirdiği, doğuyu ve Müslümanları küçümseyen yabancı kültürleri kabul ettiği ifade edilmiştir⁴¹². Emperyalistler bu tür

⁴⁰⁸ “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 55-56: 344-346.

⁴⁰⁹ Kummi, “Kıssatu't-takrib”, 350, 351; Kummi, “Hediye min tecârubinâ”, 369; ‘Umrânî, “ez-Zeydiyye bi'l-Yemen”, 398; Kummi, “el-Kâfiletu tesîru”, 41; Arafe, “Keyfe yeste'îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 33: 30.

⁴¹⁰ Dirâz, “el-Ezher ve vizâratü'l-me'ârif beyne't-tecrîd ve'l-cumûd”, 359, 360.

⁴¹¹ Dirâz, “el-Ezher ve vizâratü'l-me'ârif beyne't-tecrîd ve'l-cumûd”, 360.

⁴¹² Takrib Cemaati Kültür Komisyonu, “lev lâ el-kudemâ”, *Risâletü'l-İslam* 6 (1950): 186- 189; Cemaat, toplumun ıslahında sorumluluk verdiği alimleri din adamı olarak tanımlamamaktadır. Alimleri, kul ile Allah arasında aracılık yapan ruhban anlayışından uzak turmaktadır. Bununla

çalışmalarını Müslümanların birbirlerini tanımamalarından istifade eden müsteşriklerin faaliyetleri ile de desteklemişlerdir⁴¹³. Müsteşrikler hilafet konusu başta olmak üzere İslam mezhepleri arasında tartışmalı olan meseleler üzerinde özellikle durmuşlardır⁴¹⁴

Müslümanların birbirlerini doğru tanımamalarında etkili olan üçüncü faktör ise, İslam ülkeleri arasında iletişim problemidir. Sömürgeciler tarafından bölünen İslam ülkelerinin birbirlerine giriş için pasaport şartı koymaları, ticari mallar üzerine ağır gümrük vergileri sosyal ve ticari ilişkilerin, kültürel dayanışmanın zayıflamasına ve dolayısıyla İslam halklarının birbirlerini tanımamalarına neden olmuştur⁴¹⁵.

2. Tanışmamanın Sonucu

Dergi yazarlarına göre *el-Milel ve'n-Nihal* başta olmak üzere mutaassıp mezhep alimlerinin ve müsteşriklerin yazdığı kitaplardan elde edilen zanni bilgiler hakikat olarak kabul edilmiştir.⁴¹⁶ Bu bilgilerle hareket eden mezhep alimleri de kendilerinin hak, diğerlerinin batıl olduğuna hükmetmişlerdir⁴¹⁷. Bu durum da fırkaların birbirlerinden uzaklaşmalarına, birbirlerini reddetmelerine ve aralarında düşmanlıkların artmasına,⁴¹⁸ nesillerin İslam'ın inşa ettiği kardeşlikten uzak yetişmesine sebep olmuştur⁴¹⁹.

beraber “İslamda din adamı yoktur” argümanı ile beraber İslam toplumu üzerinde alimlerin etkisini silmek isteyen müsteşriklere de karşı çıkmaktadır. Çünkü müsteşrikler alimin, toplumun ıslahında alması gereken pozisyonu inkar ederek alimi etkisiz hale getirmek istemektedir: Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 38: 142, 143.

⁴¹³ Medenî, “Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şerîatî”, 385-387; Kummî, “Vahdetü'l-Müslimin havle's-sekâfeti'l-İslamiyye”, 39.

⁴¹⁴ Medenî, “Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şerîatî”, 385.

⁴¹⁵ Abdulhalîm Kâşifu'l-Gıta, “Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye”, 45; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 2 (1949): 107.

⁴¹⁶ Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 349, 350; Kummî, “li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl”, 245; Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 41.

⁴¹⁷ Dirâz, “el-İslam-el-Ezher-et-Takrîb”, 235; “mine's-Sübûli'l-ameliyye li't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 16 (1952): 433.

⁴¹⁸ Gazâlî, “Sıdâm beyne's-sünne ve's-şîa fi Pakistan”, 132; Muhammed Hüseyin el-Kâşifu'l-Gıta, “et-Tesebbüt kable'l-hükm” *Risâletü'l-İslam* 1 (1949): 23; Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 38: 145; Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 350; Medenî, “Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şerîatî”, 385-387; “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 55-56: 344.

⁴¹⁹ Gazâlî, “alâ evâili't-tarîk”, 416.

Yanlış tanımayaya dayanan bu düşmanlık sebebiyle mezhepler birbirlerini olumsuz sıfatlarla isimlendirmişlerdir⁴²⁰. Şia, Ehl-i Sünnet Allah'ın, kendisine verdiği kemal sıfatlarla yetindiği ve Allah'ın kendisini nefyettiği noksanlıklardan onu nefyettiği halde Ehl-i Sünnet'i mücessime, müşebbihe ve haşeviyye olmakla eleştirmiş,⁴²¹ onların Nevasıp olduklarını ve Ehl-i Beyt'ten hoşlanmadıklarını iddia etmiştir⁴²². Ehl-i Sünnet ise Caferiler de dahil olmak üzere bütün Şia'yı Rafizi⁴²³ olarak isimlendirmiştir⁴²⁴. Burada Hz. Ömer'in, "Kardeşinin kalbinde sana sevgi kazandıran üç şey vardır: Karşılaştığında kendisine selam vermen, mecliste ona yer açman, ona en güzel isimlerle seslenmen"⁴²⁵ tavsiyesine rağmen ötekini tanımamaktan kaynaklanan olumsuz isimlendirmelerin mevcut düşmanlığı daha da artırdığını söyleyebiliriz.

3. Tanışma İçin Öneriler

Zan, sağlıklı bir iletişimin önünde ciddi bir engeldir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara zandan sakınmalarını öğütlemektedir. Buradan hareketle İslam mezhepleri arasında sağlıklı iletişime dayalı bir tanışmanın gerekliliğine inanan Takrib Cemaati farklı mezhep mensuplarının birbirleri hakkında doğru bilgiyi doğru kaynaklardan öğrenmeleri gerektiğini savunmaktadır. Birbirlerine

⁴²⁰ Abdülkerîm b. Cüheyman, "Lâ tenâbezû bi'l-elkâb", 279; Medenî, "Esbâbu'l-ihtilaf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 30: 172 ve 175; Şeltût, "Tefsîru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 14: 132, 133.

Mezheplerin birbirlerini tanımamalarından kaynaklanan isimlendirmeler, Dergide şu şiir ile eleştirilmektedir:

Arşına istivanın kabulü tecsim ise
Öyleyse ben mücessimeyim.
Sıfatını kabul teşbihse
Ben teşbihten uzak değilim.

Ey süvari Mina'da taşlamada dur
Duran ve hareket edenlere duyur
Eğer âli Muhammed sevgisi rafizilik ise
İnsanlar ve cinler şahit olsun ki ben Rafizi'yim.

Abdülkerîm b. Cüheyman, "Lâ tenâbezû bi'l-elkâb", 279.

⁴²¹ Abdülkerîm b. Cüheyman, "Lâ tenâbezû bi'l-elkâb", 279.

⁴²² Kummi, "li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl", 246.

⁴²³ Râfıza: ilk olarak Zeyd b. Ali'nin mücadelesinde Zeyd'e yardım etmeyenler için kullanılan bu kavram daha sonra bütün Şii fırkalara verilen bir isim olmuştur: Mustafa Öz, "Râfıza", *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, 448.

⁴²⁴ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 37 (1958): 110.

⁴²⁵ Ali el-Cündî, "Min semerâti'l-ma'kûl ve'l-menkûl". *Risâletü'l-İslam* 42 (1952): 180.

karşı zanna sahip olabilecekleri her türlü kaynağa karşı uyanık olmalarını “*Ey iman edenler! Size bir fasık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınızdan pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın*” (el-Hucurat 49/6) ayetini hatırlatarak tavsiye etmektedir. Doğru kaynağı ise muhalif mezhebin kendi asli kaynakları olarak açıklamaktadır⁴²⁶. Bu temel tavsiyeye uyan araştırmacılara ikinci aşamada ise ihtilafı kaldırmanın mümkün olmadığı durumlarda bu ihtilafların asıldan değil füru’dan olduğuna dikkat etmelerini tavsiye etmekte ve kardeşlik bağının esas olduğunu hatırlatmaktadır⁴²⁷.

F. Irkçılık

Takrîb Cemaati, ırkçılık anlamında kullandığı asabiyeti, haklı ya da haksız olmayı önemsemeksizin sadece kendi tarafını savunmaya ve karşı tarafı yok etmek için çalışmaya sevk eden bir duygu olarak tanımlamıştır⁴²⁸. Bu duygu karşısında toplumun genel olarak Hz. Peygamber’den sonraki dönemine yer veren Cemaat, raşid halifeler döneminde kabileciğin topluma hakim olduğunu söylemiştir⁴²⁹. Ancak belirtmek gerekir ki bu duygu Hz. Peygamber döneminde de muhtelif zamanlarda canlanmıştır⁴³⁰. İki dönem arasındaki farkı ise Rasulullah’ın toplum üzerinde sakinleştirici etki bırakması ve ondan sonra kimsenin toplumu sakinleştirici etkiye sahip olamaması şeklinde açıklayabiliriz.

⁴²⁶ Hüseyin el-Kâşifu’l-Gıta, “et-Tesebbüt kable’l-hüküm”, 23, 24; Yusuf Musa, “mine’s-sübülü’l-ilmiyye li’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 9: 64. Bir adam Cafer b. Süleyman’ın yanına geliyor ve “o, Mutezili’dir, Haruri’dir, Cebri’dir, Râfizi’dir. Ali b. Hattab’a, Ömer b. Ebî Kuhafe’ye, Osman b. Ebî Talib’e, Ebu Bekr b. Affan’a küfrediyor. Kufe’yi yıkan, Kataif günü (Taffi günü veya Taif günü demek istiyor) Hüseyin b. Muaviye ile savaşan Haccac b. Ebi Süfyan’a küfrediyor” sözleri ile başkasının küfrüne hükmediyor. Cafer b. Süleyman da isimleri birbirine karıştıran bu adama “Allah seni kahretsin. Senin çekememezliğin nedir, senin nesepler, dinler, görüşler hakkında ilmin nedir?” diyerek tepki gösteriyor: Hüseyin el-Kâşifu’l-Gıta, “et-Tesebbüt kable’l-hüküm”, 25.

⁴²⁷ Yusuf Musa, “mine’s-sübülü’l-ilmiyye li’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 9: 64.

⁴²⁸ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u’l-Kur’ânî”, *Risâletü’l-İslam* 31: 246 ve 248; Irkçılık için bk: ırkçılık kelimesi için bk: Recep Şentürk-Kadir Canatan, “Irkçılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19: 124-131.

⁴²⁹ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u’l-Kur’ânî”, *Risâletü’l-İslam* 31: 250.

⁴³⁰ Hz. Peygamber hayatta iken ashab arasında ırkçılığı canlandıran olaylardan biri olarak ifk hadisesi örnek verilebilir. Hz. Peygamber Evs ve Hazrec kabilesi liderlerinin olduğu bir ortamda ifk hadisesine sebep olan kişiye karşı ashabından yardım istemiştir. Evs lideri Sa’d b. Muaz da bu kişinin Evslı olması halinde hemen boyunun vurulacağını, Hazreclı ise de yine gerekenin yapılacağını söylemiştir. Ancak Evslı birinin Hazrec kabilesine mensup birini öldürmesinden razı olmayan Hazrec lideri Sa’d b. Ubade’nin bu kişinin öldürülmesine asla müsaade etmeyeceğini söylemesi üzerine taraflar birbirlerine kılıç çekilmiştir. Kabileler ancak araya Hz. Peygamberin girmesi ile sakinleşmiştir: Adam Apak, *Asabiye ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*, (İstanbul: Düşünce Yayınları, 2004), 93.

Cemaat, bu duygunun, Endülüs örneğinde olduğu gibi⁴³¹ İslam topraklarının dışa karşı savunmasız kalmasına, İslam düşmanlarının güçlenmesine, Müslümanların siyasî açıdan gerilemesine ve bölünmesine neden olduğunu belirtmiştir⁴³². Bunların neticesi olarak İslam ümmetinin, sadece milliyet sınırlarını dikkate alarak birbirleriyle bağları olmayan küçük devletlere bölündüğünü açıklamıştır⁴³³. Bunun karşısında asıl tehlikeyi ise milliyetçi düşünce, sömürge ve yabancı nüfuzunun da etkisi ile oluşan İslam devletleri arasında iletişimin kopması ve böylece İslam birliğinin oluşmasının engellenmesi olarak tespit etmiştir⁴³⁴.

İrkçılığa Karşı Öneriler

Dergi’de ırkçılık duyusunun, gerek Kur’an’dan gerekse tarihten örneklerle, İslam’da yeri olmadığını aksine onun yerine din kardeşliğinin konulmuş olduğunu vurgulayan bir söylem mevcuttur. Buna göre Cemaat, İslam’ın ilk döneminde Hz. Peygamber’in ilk olarak kendi kavmi tarafından reddedilmesini, kendi ailesi içinde Ebû Leheb gibi düşmanlarının olmasını, İslam’ın devletleşmesi yolunda kendisine ilk yardım edenlerin Medineliler olmasını İslam’ın ırkçılık üzerine bina edilmediğine, İslam’ın ilk zaferinin asabiyet ile kazanılmadığına delil olarak sunmaktadır⁴³⁵. Cemaat, bu dönemde “*muḥakkak sizin ümmetiniz tek ümmettir, ben sizin rabbinizim. Onun için sadece bana kulluk edin*” (el-Enbiya 21/92) ayetinin kazandırmaya çalıştığı İslam milleti olma şuuruna dikkat çekmektedir⁴³⁶. Bu şuurun, asabiyete sürükleyen bütün olumsuzluklara karşı İslam’ın ilk dönemini anlamakla mümkün olacağını söylemektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamberin “ırkçılığa çağıran kimse, asabiyet adına öldüren ve ölen

⁴³¹ Muhammed Arafé, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü’l-İslam* 31 (1956): 254. Ebû Bekir b. Ammar’ın şiirinde dile getirdiği gerçek de budur:

Beni Endülüs topraklarından ayıran şey
Mutezit ve Mutemit’in isimleridir.
Endülüs dışındaki krallıkların isimleri
Aslanın saldırısını övünerek anlatan kedi gibidir.

Arafé, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü’l-İslam* 31: 254.

⁴³² Ulûbe, “el-Müslimune ümmetün vahide”, 6

⁴³³ “Savtu’t-takrîb”, *Risâletü’l-İslam* 1: 90; Abdulhalîm Kâşifu’l-Gıta, “Takrîbü’l-aktâri’l-İslamiyye”, 47; Muhammed Takî el-Kummî, “el-Hayat ve küllühâ hicra”, *Risâletü’l-İslam* 8 (1950): 377.

⁴³⁴ Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 37: 32, 33.

⁴³⁵ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u’l-Kur’anî”, *Risâletü’l-İslam* 31: 249.

⁴³⁶ Ebû Zehra, “el-Müctemi‘u’l-Kur’anî”, *Risâletü’l-İslam* 31: 246.

kimse bizden değildir”⁴³⁷ uyarısını hatırlatmakta ve kitabın “*Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’an’a) sımsıkı sarılın*”(Ali İmran 3/103) “*Birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider*”(el-Enfal 8/46) “*Mü’minler ancak kardeşler*”(el-Hucurat 49/10) emirlerine uymayı tavsiye etmektedir⁴³⁸.

G. Gayri İslami Unsurlar

Takrîb Cemaati, İslam ümmetinin içten sağlam olması halinde harici unsurlardan etkilenmeyeceğini savunmaktadır. Bu sebeple gayrimüslimleri, Müslümanlar arası tefrikada temel unsur olarak değil ayrılığı artırmada ve destekleme de yardımcı unsur olarak kabul etmektedir⁴³⁹. Derginin bu husustaki paylaşımlarını gayrimüslimlerin İslam dünyasındaki çalışmaları ve etkileri, onların etkilerinin azaltılması için öneriler başlıkları altında vermeye çalışacağız.

1. Gayrimüslimlerin İslam Dünyasındaki Çalışmaları ve Etkileri

Dergi, gayrimüslimleri İslam’ın ilk döneminden itibaren Müslümanlar arasındaki birliği yıkmaya çalışan aktif güç olarak görmüştür. Dergi’ye göre gayrimüslimler bu çalışmalarında İslam ülkelerinin siyasi işlerini, ordularını, ekonomilerini kendi ellerinde tutmayı böylece bu bölgedeki iktidarlarını güçlendirmeyi hedeflemişlerdir⁴⁴⁰. Bunun için de ilk adımı Müslümanları, güçlerinin sırrı, prestijlerinin kaynağı olan dinlerinden uzaklaştırmak,⁴⁴¹ Müslümanların birbirlerine karşı güvenlerini yıkıp vatanlarını parçalamak⁴⁴² için atmışlardır.

Takrib yazarları, İslam tarihinde Müslümanların birliğine karşı ilk gayrimüslim çalışması olarak Yahudi Şa’s b. Kays’ın çalışmasını ele almışlardır. Bu çalışmada Şa’s, İslamla birlikte aralarında vahdetin sağlandığı Evs ve Hazrec kabilelerine eski düşmanlıklarını hatırlatmak suretiyle Müslüman iki kabile

⁴³⁷ *Ebü Davud*, “Edeb”, 112.

⁴³⁸ Ebü Zehra, “el-Müctemi’u’l-Kur’anî”, *Risâletü’l-İslam* 31: 246.

⁴³⁹ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü’l-İslam* 49: 31.

⁴⁴⁰ Muhammed Hilmi İsa, “Hakku’ş-şu’ûbi’l-İslamiyye ‘alâ nefsihâ”, *Risâletü’l-İslam* 6 (1950): 134.

⁴⁴¹ Abdülmecid Selim, “Ekîmû saraha’l-ıslah ‘alâ esâsi mine’l-ilm”, *Risâletü’l-İslam* 6 (1950): 130, 131; Dirâz, “el-İslam-el-Ezher-et-Takrîb”, 234; Abdüllatîf Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü’l-İslam* 12 (1951): 372.

⁴⁴² Ulûbe, “el-Müslimûne ümmetün vâhide”, 6.

arasında tefrika oluşturmak istemiştir⁴⁴³. Bu tür çalışmaların tarih boyunca devam ettiği muhakkaktır. Ancak her dönemde belirli bir İslam bölgesini hedef alan ve bir bölge ile sınırlı kalan bütün çalışmalardan bahsedilmesi mümkün değildir. Bu sebeple olacak ki Dergi, Avrupa tarafından bütün İslam coğrafyasına yönelik yürütülen haçlı savaşlarına yer vermekle yetinmiştir⁴⁴⁴. Ancak Batının bu savaşlarla hedefine ulaşamadığını, bunun için de savaş metodunu değiştirip savaşa siyasi arenada devam ettiğini⁴⁴⁵ vurgulayan *Dergi*'ye göre Batının bu alanda yaptığı çalışmaların ilki, itikadî esaslarının farklılığına rağmen iktisadî ve siyasi anlaşmalarla Hristiyanlar arası birliğin tesisi için çalışmak olmuştur⁴⁴⁶. *Dergi*, merkezi Cenevre olan Uluslararası Kilise Meclisi'nin İslam'a karşı ortak hareket etmek amacıyla mezhebî farklılıkları gözetmeksizin Protestanlar, Anglikanlar, Ortodokslar, Katoliklerle 18 Kasım-6 Aralık 1961 arasında Yeni Delhi'de toplanması⁴⁴⁷, Uluslararası Kilise Meclisinin, Uluslararası Misyonerlik Meclisi ile birleşmesi, Uluslararası Kilise Meclisi üyeliği için Ortodoks Rusya Kilisesi'nin

⁴⁴³ Ebû Zehra, “el-Müctemî‘u'l-Kur‘anî”, *Risâletü'l-İslam* 30: 131; Mahmûd Şeltût, “Tefsîru'l-Kur‘anî'l-Kerim”, *Risâletü'l-İslam* 9 (1951): 10; Abdülmüteal es-Saîdî, “Ra‘yün fî âyetin min âyâtî'l-kıtâl”, *Risâletü'l-İslam* 35 (1957): 306.

⁴⁴⁴ Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 10: 141-145; Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 12: 369 ve 372; Sultan Abdülhamid, “Kuşkusuz Avrupa bizimle haçlı savaşlarını siyasi olarak yapıyor” sözü ile savaşın farklı metodlarla devam ettiğini izah etmektedir: Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 10: 143.

⁴⁴⁵ Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 10: 141-145; Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, 12: 369 ve 372; Sultan Abdülhamid, “Kuşkusuz Avrupa bizimle haçlı savaşlarını siyasi olarak yapıyor” sözü ile savaşın farklı metodlarla devam ettiğini izah etmektedir: Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 10: 143

⁴⁴⁶ “Dürüs min gayrinâ”, *Risâletü'l-İslam* 53-54 (1963): 151; Gazâlî, “Sıdâm beyne’s-sünne ve’s-şîa fî Pakistan”, 133; Muhammed Rıza eş-Şebîbî, “Kanunu’t tevazun beyne’s-şark ve’l-garb”, *Risâletü'l-İslam* 5 (1950): 22, 23; Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 419, 420

Batılı ülkeler, güçlü ya da zayıf olmasını önemsemeksizin dünyanın neresinde olursa olsun bütün Hristiyan devletleri kurdukları birliğin içine dahil etmişlerdir. Afrika ülkelerini kendi aralarında paylaştırıp sömürgeleri haline getirdikten sonra yine bir Afrika ülkesi olan Hristiyan Habeşistan’ın Mussolini tarafından sömürge haline getirilmesine tepki göstermeleri ve İtalya’ya karşı yaptırım kararı almaları da bunu açıklamaktadır: Dirâz, “el-Hurubu’s-sâlibiyye fî şeklin cedîd”, *Risâletü'l-İslam* 10: 143, 144. Diğer taraftan Fransa, sömürge haline getirmek istediği Cezayir’in direnişini İslami ırkçılık yolunda savaş olarak değerlendirmiş ve Cezayir’e karşı baskısını artırmıştır. Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 31: 339.

⁴⁴⁷ “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 49: 107, 108; Yeni Delhi’de toplanma tarihi 1962 olarak da verilmiştir: “Nedve fî'l-Ezher ‘anî’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 214. Dergide Müslümanların Daru’t-Takrîb çalışmalarının Hristiyanların birleşme çalışmalarından daha önce olduğu söylenmektedir. İslam birliğinin Hristiyan birliğinin gerisinde kalması ise Ahmet eş-Şerkâvî’nin, “Biz de Kahire’de bunun gibi bir kere toplantı yapsaydık veya metotsal esaslar üzerine takrîb kurulana kadar defalarca toplantı yapsaydık ne güzel olurdu” sözleri ile açıklanmaktadır: “Dürüs min gayrinâ”, 151.

adaylığına karar verilmesi, cemiyete önceden Katoliklerden resmi gözlemci katılmamasına rağmen Vatikan sekreterliğinin belirlediği beş resmi Katolik gözlemcinin Yeni Delhi cemiyetine katılması Hristiyan ümmetinin birliği için yapılan çalışmalar olarak zikretmiştir⁴⁴⁸.

Dergi'ye göre Batının yaptığı çalışmaların ikinci turunda ise, -Mısır'da yapılan takrîb çalışmaları ile İslam dünyasında bazı şeylerin değiştiğini fark edip- Müslümanların bulunduğu bölgelere misyonerler tayin etmeleri vardır. Bu misyonerlerin başkanı Samuel Zwemer (ö.1952), Eylül 1911 de İslam birliği ve ona nasıl karşı konulacağını görüşmek üzere bir toplantı düzenlemiştir⁴⁴⁹. Bu toplantıda kiliseler, Müslümanlara karşı savaşılmaya ve misyonerlik faaliyetlerini artırmaya davet edilmiştir⁴⁵⁰.

Sünnilerle Şiiler arasında düşmanlığı artırmak amacıyla mutaassıp mezhep alimlerinin yazdıkları eski kitapları yayınlamak⁴⁵¹, İslam coğrafyasını kontrol altında tutmak, Müslümanları cihaddan uzaklaştırmak ve yabancı yönetime itaati sağlamak için İslam mizacı taşıyan yeni mezheplerin kurulması yürütülen misyonerlik faaliyetleridir. Dergi, Hindistan'da İngiliz emperyalizminin gölgesinde İslam mezhebi olarak kurulan Kadıyaniliği bu misyonerlik çalışmalarının bir ürünü olarak kabul etmiştir⁴⁵². Ayrıca ilim alanında müsteşrik isminin arkasına gizlenip araştırmalar yayınlarak ve bölücü yayınları cesaretlendirerek Müslümanlar arasında tefrikayı canlı tutmaya çalışmayı⁴⁵³ da misyonerlik faaliyetleri içerisine almıştır. Bu anlamda İslam mezhepleri arasında tefrikanın büyümesine sebep olan İbn Sebe'ye tarihte geniş bir yer verilmesini müsteşriklerin bir çalışması olarak değerlendirmiştir⁴⁵⁴.

⁴⁴⁸ “Enbâ’ ve ârâ’”, *Risâletü'l-İslam* 49: 108, 109.

⁴⁴⁹ Ahmed Emin, “el-Câmi‘atu'l-İslamiyye”, 27, 28; İslam birliğine karşı çalışmalar yapmak amacıyla “Zwemer” in başkanlığında gerçekleşen bu toplantıya 54 misyonerlik cemiyetinden 168 üye ve 113 davetçi katılmıştır: Ahmed Emin, “el-Câmi‘atu'l-İslamiyye”, 27.

⁴⁵⁰ Ahmed Emin, “el-Câmi‘atu'l-İslamiyye”, 29.

⁴⁵¹ Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu”, 20.

⁴⁵² Behiy, “el-İslam ve'd-dirâsetu'l-İslamiyye”, 291.

⁴⁵³ Kummî, “li yekûn şî'ârûnâ: el-Medrese bi cânibi'l-mescid”, 244; Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 351. Kummî, “Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye”, 39; “Nedve fi'l-Ezher ‘ani't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-islamiyye”, 211; Gazâlî, “Sıdâm beyne's-sünne ve's-şîa fi Pakistan”, 132, 133; “ile'l-mu'temeri'l-İslami'l-âlemi”, 139; Kuleybî, “Edebu'd-da'veti ile'l-hak”, 89.

⁴⁵⁴ Kummî, “Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu”, 19. İslam mezhepleri arasındaki tefrikayı artıran bir unsur olarak görülen İbn Sebe'nin varlığı ya da tarihteki rolü tartışılır bir konudur. Geniş bilgi için bk: Murtaza'l-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalı*, çev. Abdalbâkî gölpınarlı (İstanbul: Baha

Bu çalışmalarla İslam ilimlerine, tarihine kendi çıkarlarına uygun olarak yön veren gayrimüslimlerin aynı zamanda Müslümanların eğitimi üzerindeki etkilerini de görmezden gelmemek gerekir. Güçlenmek için bağımsızlığın gerekliliğini kabul eden Dergi, bu problemi çözmek için öncelikle problemi duru bir şekilde tespit ve ifade etmiştir. Derginin bu tespitine göre İslam ülkelerindeki eğitim, düşünme ve üretim üzerine değil, diploma alma ve memuriyet kazanma üzerine kurulmuştur⁴⁵⁵. Bu eğitim sisteminde yetişen Müslümanlar, iktisat ve ticaret alanlarında girişimci olamamışlar ve sürekli bağımlı yaşayarak gerilemişlerdir⁴⁵⁶. Aynı zamanda birbirleriyle savaşmışlar⁴⁵⁷ ve gayrimüslimlere yazdıklarından daha çok birbirlerine reddiye yazacak kadar birbirlerinden uzaklaşmışlardır⁴⁵⁸.

2. Etkileri Azaltmak ve Ortadan Kaldırmak İçin Öneriler

Takrîb Cemaati, gayrimüslim unsurların İslam coğrafyasındaki kışkırtıcı etkisini azaltma hususunda Şa's b. Kays olayını örnek olay olarak almış ve çözüm önerisini de bu olaydan hareketle sunmuştur. Buna göre Evs ve Hazrec kabileleri Şa's'ın fitnesi sonucu birbirlerine kılıç çekince Hz. Peygamber, yanlarına gitmiş ve "Ben sizin aranızdayken, Allah size İslam'la ikramda bulunmuşken ve sizin kalplerinizi birbirine yakınlaştırmış, onlar arasında dostluk kurmuşken siz cahiliye hallerine mi dönüyorsunuz" sözleri ile onları sakinleştirmiştir⁴⁵⁹. Buradan hareketle Cemaat, Peygamber'den sonraki süreçte de yaşanan bütün ayrılıklarda, savaşlarda Allah'ın kitabı ve Peygamber'in sünnetinin arada hakem olması gerektiğini belirtmiştir.

Matbaası, 1974); Fığlalı, *İtikadî Mezhepler*, 295-306; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, 91-97.

⁴⁵⁵ Muhammed Hilmi İsa, "Hakku's-şu'ûbi'l-İslamiyye 'alâ nefsihâ", 135; Abdülmecid Selim, "Ekîmû saraha'l-ıslah 'alâ esâsi mine'l-ilm", 132.

⁴⁵⁶ Ebû Zehra, "el-Vahdetü'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 37: 29.

⁴⁵⁷ Şeltût, "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 10: 129; "Enbâ' ve ârâ", *Risâletü'l-İslam* 20 (1953): 436.

⁴⁵⁸ Arafe, "Keyfe yeste'îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum", *Risâletü'l-İslam* 29: 44- 46; Şeltût, "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 21: 21.

⁴⁵⁹ Mahmûd Şeltût, "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 9: 11; Arafe, "Keyfe yeste'îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum", *Risâletü'l-İslam* 30: 144; Saîdî, "Ra'yün fi âyetin min âyâtî'l-kıtâl", 305, 306.

VI. BİRLİĞİN TESİSİNDE SORULULUĞU OLANLAR VE CEMAATİN ELEŞTİRİLERİ

Risâletü'l-İslam dergisi, öncelikle alimleri ve yöneticileri sonrasında da İslam halkına dahil olan her bireyi vahdetin tesis edilmesinde sorumlu kabul ettiğini belirtmiştir. Biz de bu başlık altında alimlerin, yöneticilerin ve ümmetin İslam toplumunun tefrikaya düşmesindeki etkilerini ve toplumda birliği kurmak için yerine getirmeleri gereken sorumluluklarını ele almaya çalışacağız.

Birlik konusunda kurumsal sorumluluk sahiplerinden önce insanın ilk eğitimcisi olan anneleri özel olarak belirtmek istiyoruz. Hiç kuşkusuz kişinin dînî davranış gerçekleştirmesinde amaçlı ve planlı din öğretiminin yapıldığı kurumlarla birlikte belirli bir programa dahil olmayan yaygın eğitim faaliyetleri de etkilidir. Yaygın din eğitiminde en etkin öğreticinin anne olduğunu söyleyen⁴⁶⁰ Muhammed el-Behiy, annenin her yemekte besmele çekerek çocuğunu Allah'a yönlendirmede olduğu gibi bireye dinini, dilini öğretmede, bireyin tarihi ile bağ kurmasında ve bunlara bağlı olarak bireye, İslam milletine ait olduğunu hissettirmede etkin bir davetçi—olduğunu da vurgulamıştır⁴⁶¹. Anneye yüklenen bu etkin davetçi misyonundan hareketle bireyin, kendisini İslam milletine, kültürüne ait hissetmesinde ve bu aidiyetle birlikte oluşacak olan vahdette Dergi'ye göre ilk sorumlunun anne olduğunu söyleyebiliriz.

A. Alimler

Cemaat, ümmetin vahdet gereğince hareket etmesinde ilk kurumsal sorumlunun alimler olduğunu söylemiştir⁴⁶². Bu başlık altında öncelikle görevlerini ihmal ettikleri için ümmetin tefrikaya düşmesinde etkin rol oynayan alimlere yönelik Dergi yazarlarının eleştirilerine yer vereceğiz. Sonrasında da vahdetin tesisinde ümmete karşı sorumluluklarını nasıl yerine getirebileceklerini açıklayacağız.

⁴⁶⁰ Muhammed el-Behiy, “et-Ta’biatu’r-rûhiyye”, *Risâletü'l-İslam* 34 (1957): 169.

⁴⁶¹ Behiy, “et-Ta’biatu’r-rûhiyye”, 170.

⁴⁶² Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 38; Arafe, “Keyfe yeste’îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 28: 383; Feyyaz, “Anâsıru vücûdi'l-ümmeti'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 5: 85; Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 413, 414; Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 2: 110.

1. Vahdetin Bozulmasından Alimlerin Sorumlu Olması

Dergi, alimleri, görevlerini yerine getirmedikleri gerekçesiyle ümmetin tefrikaya düşmesinin ve parçalanmasının sorumlusu olarak kabul etmiştir. Alimlerin tefrikadaki sorumluluklarını Dergi'yi dikkate alarak şu şekilde ifade etmek mümkündür;

Siyasiler yönetimlerini güçlendirmek amacıyla alimlerin desteğini almak için ilmî araştırmalara müdahale etmişlerdir⁴⁶³. Araştırmaları ile siyâsete yön vermesi gereken alimlerin siyâsetin çizdiği yolda yürümesi dinin, fikir ve kanaat yolunda Müslümanın inandığı akide olmaktan çıkıp taklide ve mirasa dönmesine sebep olmuştur. Böylece Kur'an'ın belirlediği fikir hürriyetinin yerine mezhebî taassub, İslam kardeşliğinin yerine ırkçılık ümmete hakim olmuş ve ümmet parçalanmıştır⁴⁶⁴.

Alimler ayrıca hakim oldukları İslam ülkelerinde kendilerinden bağımsız olarak İslamî araştırmalar ile uğraşan vakıfların kurulmasına izin vermeyen emperyalist siyâsetin etkisinde kalmışlardır. Şöyle ki enstitülerde çalışırken maddi destek aldıkları hükümetin siyâsetinden bağımsız hareket edememişler ve çalışmalarında bu yönetimleri razı etmeyi öncelemişlerdir. Dolayısıyla da İslam dünyasının problemlerine çözüm sunmaktan aciz kalmışlardır⁴⁶⁵.

Siyasilerin ve emperyalistlerin etkisinde kaldıkları dönemlerde alimler, iyiliği emredip kötülükten nehyetme sorumluluklarını ihmal etmişlerdir ve bu da din ile milletin arasının açılmasına sebep olmuştur⁴⁶⁶. Cemaat, bu alimleri Kur'an ilk indiğinde ona karşı çıkıp, *“Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisindedir. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır”* (el-Fussilet 41/5) ayeti ile muhattab olanlara benzetmiştir⁴⁶⁷. Onları belirli bir mezhebe bağlanıp ondan başka bir şeye bakmayarak dini ve dinin fikrî servetini sınırlandırdıkları için eleştirmiştir⁴⁶⁸.

⁴⁶³ Gazâlî, “alâ evâilî't-tarîk”, 415. Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 39; Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 414.

⁴⁶⁴ Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 414.

⁴⁶⁵ Behiy, “et-Ta'biatu'r-rûhiyye”, 168.

⁴⁶⁶ Feyyaz, “et-Takrîb Vacib İslamî”, 414.

⁴⁶⁷ Kummî, “Kıssatu't-takrîb”, 358.

⁴⁶⁸ Kummî, “Cevle beyne'l-ârâ”, 35.

2. Alimlerin Vahdetin Tesisinde Sorumlulukları

Cemaat, “müminlerin hepsinin toptan sefere çıkması doğru değildir. Onların her kesiminde bir grup dinde geniş bilgi elde etmek ve kavimleri döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır” (et-Tevbe 9/122) ayetine dayanarak toplumu ıslah edici eğitici güç olarak alimleri seçmiştir⁴⁶⁹. Cemaat, alimlerin, üzerlerine farz olan bu görevi yerine getirmek için yapmaları gereken işlerin başında bir mezhebi taassupla taklit etmeksizin ictihad ortaya koymalarının⁴⁷⁰ ve her ictihadı, ictihad çalışmalarında hata edene bir, isabet edene iki sevap verileceğinin bilinci ile değerlendirmelerinin geldiğini söylemiştir. Bunun için de öncelikli olarak siyasilerin etkisinden ve yönetime yakın durma çabasından kurtulmaları gerektiği, sonrasında da farklı gruplardan olan alimlerle daha çok bir araya gelmeleri gerektiği üzerinde durmuştur. Bu noktada alimlerden beklenen çalışmayı ümmetin ortak alanı olan camileri ve medreseleri vahdeti tesis etmek için görüştükleri merkezler haline getirmeleri olarak açıklamıştır⁴⁷¹.

B. Tarih Yazarları

Dergi, İslam halkları arasında var olan yabancılaşmanın sorumlusu olan ve ayrıca toplumda vahdetin tesis edilmesinde sorumluluğu olan bir diğer unsur olarak da İslam tarihi yazarlarını zikretmiştir⁴⁷².

1. Tefrikada Tarih Yazarlarının Etkileri

Dergi, tarih yazarlarının tefrikadaki etkisini açıklarken ilk dönem tarih yazarları ile yeni dönem tarih yazarlarını ayrı değerlendirmiştir.

İlk dönem tarih yazarlarını kıssacıların maddi kazanç sağlamak amacıyla Kufe ve Basra’da fitneyi ateşleyen anlatımlarının⁴⁷³, grupların kendi görüşlerini teyit etmek, muhalifin küfrünü, fiskını ispat etmek için uydurdukları haberlerin, hadislerin⁴⁷⁴ etkisinde kaldıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Dergi’ye göre, bu

⁴⁶⁹ Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risâletü’l-İslam* 38: 143.

⁴⁷⁰ Behiy, “el-İslam ve’l-dirâsetü’l-İslamiyye”, 293.

⁴⁷¹ Medenî, “Kelimetü’t-tahrîr”, *Risâletü’l-İslam* 2: 110; Cemaleddin Afganî-Muhammed Abduh, *Urvetu’l-Vuska*, çev. İbrahim Aydın (İstanbul: Bir yayıncılık, 1987), 117, 118.

⁴⁷² Feyyaz, “et-Tarih ve’t-takrîb”, 286.

⁴⁷³ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 19 (1953): 322.

⁴⁷⁴ “Enbâ’ ve ârâ”, *Risâletü’l-İslam* 19: 322.

dönem tarihçilerinin ensar ve muhacirin Hz. Ebû Bekir'in hilafetinde ittifak etmelerinde değil de kıssacıların ve cedelcilerin haberleri ile hareket edip hilafeti kimin hak ettiği konusunda yoğunlaşarak⁴⁷⁵ tefrikayı besleyen tarih anlayışının oluşmasına zemin hazırladıkları söylenebilir.

Dergi'de yeni dönem tarih yazarlarının eleştirildikleri hususları ise üç noktada özetleyebiliriz. Bu hususlardan ilki, hilafet üzerine yaşanan ihtilafı “Ensardan ahrar grubu kendilerini demokrasiye adadılar”, “Kureyş, aristokrasi grubudur”, “Birleşmiş Haşimi grubu aristokrasiye sahip çıktı” ve “Haşimiler yönetimi kendi önderleri için ilahi bir hak olarak gördüler” gibi çağdaş kelimelerle ifade etmeleridir. Bu ifadeler, yeni neslin, ihtilafın temel ilkelerde olduğu kanaatini edinmesine ve dolayısıyla tefrikanın etkili olduğu zaman diliminin uzamasına neden olacağı için eleştirilmiştir⁴⁷⁶.

Yeni dönem tarih yazarlarının eleştirildiği ikinci husus tarihe taassupla bakmaları olarak açıklanmıştır. Buna göre tarih yazarları Bağdat'ta Abbasi hilafetinin, Endülüs'te Emevi hilafetinin, Mağrib ve Mısır'da Fatımi hilafetinin⁴⁷⁷ etkisinde kalmışlar ve bu emirliklerin başarısı için tarihi saptırmak suretiyle tefrikanın artmasına neden olmuşlardır⁴⁷⁸.

Üçüncü husus ise tarihteki bazı olayları zamanla tefrika sebebi haline getirmeleridir. Bu konuda İbn Sebe'yi örnek veren Dergi, İbn Sebe'nin varlığını kabul etmiştir. Ancak onun, tarihçilerin Hz. Osman'ın döneminde ve Ali'nin hilafetinin ilk senesinde anlattıkları gibi tehlikeli olmadığını belirtmiş, İbn Sebe olayının Şia'nın hasımları tarafından Şia'ya karşı kullanılan bir proje olduğunu savunmuştur⁴⁷⁹.

⁴⁷⁵ Feyyaz, “et-Tarih ve't-takrib”, 287

⁴⁷⁶ Feyyaz, “et-Tarih ve't-takrib”, 289.

⁴⁷⁷ Nüreddin Şüreybe, “Min a'lâmi'l-islam: Ebû Abdurrahman es-Selma”, *Risâletü'l-İslam* 19 (1953): 313, 314.

⁴⁷⁸ Feyyaz, “et-Tarih ve't-takrib”, 289; Muhammed Ferid Vecdî, “la hilâf fi'd-dîni'l-hak”, *Risâlatü'l-İslam* 1 (1949): 49.

⁴⁷⁹ “Enbâ' ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 19: 318-323.

2. Tarih Yazarlarının Görevleri

Dergi, tarih eğitiminin taassub metodu üzerine kurulduğu müddetçe İslam milletleri arasında tefrikanın devam edeceğini ifade etmiştir⁴⁸⁰. Bunun için de atılması gereken öncelikli adımın İslam tarihi eğitiminin şaibelerden ve taassuptan uzaklaşıp, mezhepler arası takrîbe teminat veren yeni esaslar üzerine kurulması⁴⁸¹ ve tarih müfredatının onarılması olduğunu söylemiştir⁴⁸².

Dergi, bundan sonra tarih yazarlarına düşenin eski kaynaklardan aldıkları bilgilerle yetinmemek ve farklı grupların kütüphanelerine müracaat etmek olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte diğer mezhebin kitaplarından edindikleri her bilgiden muaf olduklarını da vurgulamıştır. Bu düşüncesini Şii tarihçi Ebû'l-Hasan en-Nevbahti'nin Şii fırkaları küfürle itham ettiği *Fıraku 'ş-Şia* isimli kitabına bakarak Şia hakkında fikir sahibi olan Sünnî tarihçinin mazur olduğunu söyleyerek örneklendirmiştir⁴⁸³. Dergi'de tarih yazarlarının ayrıca İbn Sebe örneğinde olduğu gibi ihtilaflı konularda rivayette bulunacakları zaman sadece sahih rivayetlere dayanmakla ve aradaki yalan haberlerle ihtilafı büyütmemekle de sorumlu oldukları belirtilmiştir⁴⁸⁴.

C. Ümmet

İslam'ın ilkeleri sadece belirli bir zümre için değil, İslam'ın bütün mensupları için anlaşıldır. Bunun için Cemaat, yöneticilerin ve alimlerin vahdeti tesis etme hususunda yetersizliklerinin, ümmetin fertlerini dayanışma ve işbirliği sorumluluğundan kurtarmayacağını söyler.⁴⁸⁵ Muhammed el-Medenî'nin “Keşke benim milletim, halklar uyuduğunda hükümetlerin hiçbir şey yapamadıklarını bilse”⁴⁸⁶ sözleri de toplumun ıslahının ancak ıslaha taraftar ümmet tarafından gerçekleştirileceğini anlatmaktadır⁴⁸⁷.

⁴⁸⁰ Feyyaz, “et-Tarih ve t-takrîb”, 292.

⁴⁸¹ Feyyaz, “et-Tarih ve t-takrîb”, 286 ve 292; Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 420.

⁴⁸² Feyyaz, “et-Tarih ve t-takrîb”, 292.

⁴⁸³ Feyyaz, “et-Tarih ve t-takrîb”, 290.

⁴⁸⁴ “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 19: 318 ve 321.

⁴⁸⁵ Muhammed Abdullah, “Me'âlimü't-takrîb”, 205; Yasin Süveylem Taha, “el-Müslimûne beyne 'avâmili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f", *Risâletü'l-İslam* 49: 88, 89.

⁴⁸⁶ Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 220.

⁴⁸⁷ Muhammed Ferid Vecdî, “eş-Şahsiyyetü'l-Muhammediyye”, *Risâletü'l-İslam* 8 (1950): 371.

Dergi yazarları vahdetten sorumlu olma hususunda hassa olarak tanımladıkları alimlerle amme olarak tanımladıkları halkı mukayese etmişler ve sorumluluğun amme de mi yoksa hassa da mı olduğu noktasında üç farklı görüş savunmuşlardır. İlk görüş sorumluluğun hassaya ait olduğu şeklindedir. Çünkü hassa, mezhepler arası farkın fûrûda olduğunun bilincindedir ve buna bağlı olarak bir mezhebe taassupla bağlanmaz⁴⁸⁸. Amme ise ilmî manası ile mezhep mensubu değildir, miras aldığı düşünceye iman eder ve bu düşünceyi miras bırakır⁴⁸⁹. Dolayısıyla amme mezhebî taassub üzerine kurduğu bu tutumu ile vahdeti zedeler⁴⁹⁰.

İkinci görüş, sorumluluğun ammeye ait olduğu şeklindedir. Buna göre hassa, vahdetin gerekliliğini ilmî olarak anlar, bilir⁴⁹¹. Ancak amme uygulama hususunda hassadan daha iyidir⁴⁹². Bu görüşü savunan alimlerden Şeyh Ebû Vefa eş-Şerkavi, Mısır'ın Said bölgesinde Şafii, Maliki ve Hanefî halkın mezhebî farklılıkları önemsemeksizin bir arada yaşıyor olmalarına rağmen Ezher ve ders halkalarının bölgede etkin olmasıyla mezhebî ihtilaflara dayalı tefrikanın güçlendiğini söyleyerek bu düşüncesini delillendirmiştir. Şerkavî, “Şayet âlimler ammenin yanında öğrencilik yaparsa bu onlar için daha hayırlı olur” sözü ile de ammenin vahdet hususunda hassadan ilerde olduğunu savunmuştur⁴⁹³.

Üçüncü görüş, ammenin ve hassanın sorumlulukta ortak olduğudur. Buna göre İslam milletini vahdete davet etmek hem amme hem de hassa için farz-ı ayndır⁴⁹⁴. Bu görüşü savunanlar düşüncelerini muhkem bir farz olan emri bi'l-

⁴⁸⁸ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 22: 165; Abdülaziz Muhammed İsa, “İktirâh ‘ale'l-Ezher”, *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 283.

⁴⁸⁹ Abdülaziz Muhammed İsa, “İktirâh ‘ale'l-Ezher”, 283, 284.

⁴⁹⁰ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 22: 165; ‘Umrânî, “ez-Zeydiyye bi'l-Yemen”, 402

⁴⁹¹ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 22: 165.

⁴⁹² Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 22: 166.

⁴⁹³ Berberî, “Kâle Şeyhî”, *Risâletü'l-İslam* 49: 25.

⁴⁹⁴ Mahmûd Şeltût, “Tefsiru'l Kur'ani'l-Kerim”, *Risâletü'l-İslam* 25 (1955): 22; Mahmûd Feyyâz, “en-Nizâmü'l-İslamî esmâ en-nüzum”, *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 329; Dergi, takrîbe davet eden alimlerin sadece bir davetçi olduklarını söylemekte ve onları, davetleri süresince yargılayıcı üsluptan kaçınmaları gerektiği hususunda uyarmaktadır. Takrîb davetçilerinin sınırlarını da Abdullah b. Ömer'in, kendisine gelip “ey Eba Abdurrahman! Altı kişi var ki hepsi de hızlı Kur'an okudular, hepsi de düşünmeden ictihad ettiler. Hepsi birbirlerinin aleyhinde şîrk konusunda şahitlik yapıyorlar” diyerek şikayette bulunan bir adama verdiği cevapla açıklamaktadır. İbn Ömer, bu adama “yazıklar olsun sana! Belki de onlar gibi öldürmeyi emredeceğimi bekliyorsun. Sen onlara va'z et ve onları yaptıklarından nehyet. Eğer sana başkaldırırlarsa sen kendine bak. Muhakkak Allah da “siz hidayet üzere olursanız dalalettteki

maruf ve nehyi ani'l-münkeri terk eden İsrailoğullarının hassa ve amme ayrımı olmaksızın İsa'nın ve Davud'un dilinden lanetlenmelerini esas alarak temellendirmişlerdir⁴⁹⁵.

D. Yöneticiler

Yöneticiler, iktidarlarını güçlendirmek ve halkın nezdinde meşruiyet kazanmak için zaman zaman alimlerin desteğini almak ya da dini liderliği ellerinde bulundurmak suretiyle bir takım çalışmalar yapmışlardır. Halife el-Mansur'un Hicazlılarla iyi geçinemeyen Emevi iktidarına muhalif olarak Medine imamı Malik'in *el-Muvatta'sını* tek kitap kabul ettirme planı⁴⁹⁶, Mansur'un halku'l-Kur'an meselesinde Mutezileye dayanarak muhalif düşünceye baskı kurması, Osmanlı imparatorluğunun Nadir Şah'ın yakınlaşma programını Osmanlı halifesini gölgede bırakacağı düşüncesi ile reddetmesi⁴⁹⁷ siyasîlerin toplumda tefrikayı besleyen unsurlardan biri olduklarını gösteren örneklerdir.

Yöneticilerin Görevleri

Yönetimler, idareleri altındaki halkı iç ve dış tehlikelere karşı korumakla ve toplumun huzurunu sağlamakla yükümlüdürler. Cemaat, hedef kitle olarak belirlediği yöneticilere öncelikli olarak ayrılıklara yol açan siyâseti bırakıp toplumu ıslah etme siyâsetini benimsemek suretiyle iktidarlarını güçlendirmelerini tavsiye etmiştir⁴⁹⁸. Ayrıca ayrılıkçı siyâsetlerin İslam toplumuna verdiği zararlardan beşeriyeti kurtaracak olan faal güç olarak dini, bunun sorumlusu olarak da din adamlarını kabul etmiş ve yöneticilerin bu noktada atacakları temel adımı halk ile dinî değerlerin arasını yakınlaştırmak olarak açıklamıştır. Bunun gerçekleşmesi için de hakimiyetleri altındaki yerlerde okulları mescitlerin yanına inşa etmelerini

kimse size zarar veremez" buyuruyor, sözleri ile cevap vermiştir: Mahmûd Şeltût, "Tefsiru'l Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 25: 21-23.

⁴⁹⁵ Şeltût, "Tefsiru'l Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 25: 20.

⁴⁹⁶ Kummî, "Nukad 'ale'l-hurûf", *Risâletü'l-İslam* 20: 378; Kummî, "Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'atî'd-Dimeşkiyye", 346.

⁴⁹⁷ Ateş, "Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri", 137.

⁴⁹⁸ Mahmûd Feyyaz, "Menhecü'l-kıyâdeti'r-reşîde", *Risâletü'l-İslam* 9 (1951): 75; Süveylem Taha, "el-Müslimûne beyne 'avâmili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f", *Risâletü'l-İslam* 50: 196.

gerekli görmüştür⁴⁹⁹. Cemaate göre burada yöneticilerin temel sorumluluğunun esasında din adamlarının önünü açmak olduğunu söyleyebiliriz.

VII. BİRLİK İÇİN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Dergi, bir önceki başlıkta da yer verdiğimiz gibi birlikten sorumlu tuttuğu grupları eleştirdikten sonra vahdetin tesis edilmesinde ne yapmaları gerektiğine dair bir takım öneriler sunmuştur. Ancak toplumda birliğin gerçekleşmesi için sunduğu çözüm önerileri bunlarla sınırlı kalmamıştır. Bunlar dışında da bir takım önerileri olmuştur. Bu önerileri İslam halklarının birbirleriyle tanışması, kültür birliği, her mezhebi kendi kaynaklarından öğrenme, tarih, İmamet ve Hilafet, tevhid ilmi, siyasi birlik ve iktisad başlıkları altında toplayarak ele alacağız. Dergi’de ayrıca önerilerin gerçekleştirilebilir olduğunu anlatmak adına tarihten örnekler de verilmiştir. Bu örneklere de tarihteki birlik örnekleri başlığı altında yer vereceğiz.

A. Tanışma

İslam halkları arasında yakınlaşmanın gerçekleşmesi için halkların birbirlerini tanımalarını gerekli gören dergide yer alan tanışma vesilelerini okul, gezi, hac ve dil başlıkları altında ele alacağız.

1. Okullar

Dergi’ye göre İslam devletlerinde eğitim kurumlarının hedeflerinden biri de Müslümanlara İslam coğrafyasını tanıtmak olmalıdır. Çünkü Dergi, Müslümanların bu coğrafyaya bir değer olarak bakmaları ancak onu tanımaları ile mümkün görmektedir⁵⁰⁰. Bu amaca ulaşmak için okullarda dinî eğitimin dil ve tarih eğitiminin verilmesinin kaçınılmaz olduğunu söyleyen Dergi, Milli Eğitim Bakanlıklarının, ilkokul ve lise müfredatını çocuklarda İslam kültürüne, milletine aidiyet duygusunu oluşturmak üzere belirlemeleri gerektiğini vurgulamaktadır⁵⁰¹. Bununla birlikte üniversitelerin tarih ve coğrafya bölümlerinde İslam ülkelerinin tarihinin, coğrafyasının öğretilmesini, dil bölümlerinde Arapça, Farsça, Türkçe,

⁴⁹⁹ Kummî, “li yekûn şî‘ârûnâ: el-Medrese bi cânibi’l-mescid”, 241-244; “Nedve fi’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”, 210.

⁵⁰⁰ Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risaletü’l-İslam* 40: 353.

⁵⁰¹ Dirâz, “el-Ezher ve vizâratü’l-me‘ârif beyne’t-tecrîd ve’l-cumûd”, 360, 361; Ebû Zehra, “el-Vahdetü’l-İslamiyye”, *Risaletü’l-İslam* 40: 353.

Urduca başta olmak üzere İslam ülkelerindeki dillerin öğretilmesini gerekli görmektedir⁵⁰².

2. Geziler

Cemaat, Müslümanların tanışması için gezilerin fonksiyonunu açıklarken tarihte ulaşımın zor ve masraflı olduğu ancak ilim adamlarının Hindistan, Mağrib, Mısır, İran, Çin gibi yerlere seyahat ettiği Emevi, Abbasi, Büveyhi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden hareket etmiştir. O dönemlerde bu seyahatlerin Müslümanların tanışmalarında ve kendilerini İslam kültürünün bir parçası olarak hissetmelerinde etkili olduğunu gören Cemaat⁵⁰³, bugün İslam ülkelerinin düzenledikleri, İslam alimlerini anma gibi eğitsel programlara katılmayı tanımak için bir seçenek olarak sunmuştur⁵⁰⁴. Bu tavsiyesinin gerçekleştirilebilir olması için de İslam ülkeleri arasında ulaşımın iyileştirilmesinin, vizelerin kaldırılmasının gerekliliği belirtilmiştir⁵⁰⁵.

3. Hac

Cemaat, haccın ilk dönemlerde dinî eğitimler, siyasî, içtimaî ve iktisadî incelemeler için, hadis alıp vermek için, fikhî meseleleri müzakere etmek için fırsat olarak değerlendirildiğini ve bu çalışmaların Müslümanların tanışmalarına vesile olduğunu hatırlatmıştır. Dün olduğu gibi bugün de haccın bu fonksiyonunun yerine getirilmesi için haccın tanzimi ile ilgilenen hükümetin alimler arasında ilmî sempozyumlar düzenlemesi, fakihleri fikhın mütalaa edildiği sempozyumlarda, ekonomistleri İslam ekonomisinin büyümesinin görüşüldüğü sempozyumlarda bir araya getirmesini önermiştir⁵⁰⁶.

⁵⁰² Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 353; Abdulhalim Kâşifu'l-Gıta, “Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye”, 48.

⁵⁰³ Abdulhalim Kâşifu'l-Gıta, “Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye”, 45-47.

⁵⁰⁴ Muhammed Takî el-Kummî, “İbn Sinâ beyne'l-Fars ve'l-Arabi's-şer'iyeti'l-İslamiyye, *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 258, 259.

⁵⁰⁵ Abdulhalim Kâşifu'l-Gıta, “Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye”, 47; Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 353.

⁵⁰⁶ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 354.

4. Kùltür Birliği

Dergi, tarihten bugüne farklı ırklarına rağmen Müslümanların ortak inşa ettikleri kùltür olarak gördüğü İslam kùltürünü İslam halklarının tanışması için etkili bir unsur olarak kabul etmiştir⁵⁰⁷. İslam toplumunun bu kùltüre bakışı hususunda verilen bilgilerden hareketle İslam kùltürünü iki döneme ayırmamız mümkündür. Dergi'ye göre ilk dönem, bu kùltürün Müslümanlar arasında ortak olduğu bilinci ile hareket edilen ve buna bağlı olarak bu kùltür içerisindeki ilim adamlarının, alimlerin, onların görüşlerinin ve eserlerinin bütün Müslümanlara ait kabul edildiği dönemdir. İkinci dönem ise Müslümanların tefrikaya düşmeleri sebebiyle İslam kùltürünün dar mezhepçiliğe dönüştüğü dönemdir. Bu dönemde Müslümanlar, milliyetlerine, dillerine, mezheplerine göre ayrılmışlar ve farklı olanı reddetmişlerdir⁵⁰⁸.

Takrîb Cemaatı, İslam kùltüründe esas olanın ilk dönem olduğu düşüncesi ile hareket etmiş ve bu kùltürü Müslümanların birleşmesinde teminat olarak görmüştür.⁵⁰⁹ 14. asırda vefat eden Hafız eş-Şirazi'yi (1390), 20. asırda vefat eden Hafız İbrahim el-Mısıri'yi (1932) ve ondan sonra vefat eden Hintli Müslüman Muhammed İkbâl'i (1938) dönemlerinin ve şehirlerinin farklılığına rağmen bir araya getiren⁵¹⁰ bu kùltürün Sünnî ve Şii yakınlaşmasında da birleştirici bir role sahip olacağını belirtmiştir⁵¹¹. Bunun için yapılması gerekeni ise Müslümanların bu kùltürü öğrenmeleri olarak açıklamıştır⁵¹². Şöyle ki, Müslümanlar İslam kùltürünü öğrendiklerinde onun bir mezhebin, bir milliyetin ya da bir kişinin mülkü olmadığını anlayarak gayrimüslimlerin yıkıcı etkisinden kurtulacaklardır⁵¹³. Böylece birbirlerini tanımak için fırsatları olacak⁵¹⁴ ve çekişmeler, ihtilaflar durması gerektiği sınırdadır⁵¹⁵.

⁵⁰⁷ Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", 36, 37.

⁵⁰⁸ Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", 38

⁵⁰⁹ Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", 39

⁵¹⁰ Muhammed Takî el-Kummî, "Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide", *Risâletü'l-İslam* 3 (1949): 262.

⁵¹¹ Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", 39

⁵¹² Kummî, Kummî, "Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide", 262

⁵¹³ Kummî, "Vahdetü'l-Müslimîn havle's-sekâfeti'l-İslamiyye", 39

⁵¹⁴ Kummî, "Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide", 262.

⁵¹⁵ Kummî, "Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide", 258.

5. Dil Birliği

Cemaat, farklı İslam ÷lkelerinde bir araya gelen Müslümanların birbirleri ile genel olarak İngilizce başta olmak üzere herhangi bir Avrupa dili ile iletişim kurmalarını Müslümanların kendilerini ortak bir kültürün üyeleri olarak hissetmeleri önünde bir engel olarak görmekte ve birbirlerini tanıma ihtiyacı hissetmemelerinin de bir nedeni olarak kabul etmektedir. İslam gruplarının bu olumsuz hissiyattan kurtulmaları için de aralarında ortak bir dilin olmasını gerekli görmektedir⁵¹⁶.

Risâletü'l-İslam dergisi dil birliğinin tesis edilmesini, Arapların kendi aralarında fasih Arapça ile dil birliği oluşturmaları ve bütün İslam halkları arasında Arapça ile dil birliği oluşturmak üzere iki basamaklı olarak belirlemiştir.

Kur'an Arapçasının bırakılıp Hicaz, Necid, Mısır, Irak lehçelerinin yaygınlaşmasını İslam vahdetine karşı kurulan bir tuzak olarak değerlendiren Dergi⁵¹⁷ ilk basamakta "Arap birliği ve İslam birliği başlangıç ve sonuç mesabesinde", tezi ile hareket etmiştir. Buna bağlı olarak çözüm için dilbirliğinin öncelikle Araplar arasında sağlanması gerektiği,⁵¹⁸ bunun da fasih olmayan ile değil Kur'an dili olan fasih Arapça ile sağlanabileceği üzerinde durmuştur⁵¹⁹. Fasih Arapça'nın lehçelere üstün tutulmasının ise sistemli eğitimin yayılması ve telaffuz birliği ile mümkün olacağını söylemiştir⁵²⁰.

Dergi dilbirliğinin ikinci basamağında ise bütün İslam halkları arasında dil birliğini gerekli görmüştür. Dergi yazarları bu konuda Müslümanlar arasında birleştirci dil, Kuran ve sünnetin dili olan ve İslam mirasının oluşturulduğu dil olan

⁵¹⁶ Ebü Zehra, "el-Müctemi'u'l-Kur'anî", *Risâletü'l-İslam* 31: 250; Ortak değerlere sahip olan İslam halklarının aralarındaki tefrikayı gidermede öncelikli olarak ortak dile ihtiyaçlarının olduğu Mesnevi'de yer alan bir hikaye ile açıklanmaktadır. Hikayeye göre, Rum, Fars, Arap, Türk olmak üzere dört fakir yolda oturmaktadır. Ellerine bir miktar para geçer ve Rum, bu para ile istafil almak istediğini, Fars angur istediğini, Arap inab istediğini, Türk de üzüm almak istediğini söyler. Bu durum dördü arasında düşmanlığa neden olur. Ancak dördünün de dilini bilen bir adam araya girer, dördünü de dinler ve ellerindeki para ile istedikleri şeyi satın alıp onlara teslim eder. İstedini elde eden dört kişi de memnun olurlar: Kummî, "Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide", 259.

⁵¹⁷ Ahmed Muhammed Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 41 (1958): 74; Ahmed Muhammed Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 24 (1954): 394.

⁵¹⁸ Ahmed Muhammed Berberî, "Kâle Şeyhî", *Risâletü'l-İslam* 50 (1962): 172.

⁵¹⁹ Muhammed Rıza eş-Şebîbî, "Tevhîdü'l-lehcât", *Risâletü'l-İslam* 37 (1958): 25.

⁵²⁰ Şebîbî, "Tevhîdü'l-lehcât", 26.

Arapça olmalıdır, fikrindedirler⁵²¹. Bunun uygulanabilir olduğunu anlatmak için de ilk dönemlerde bir taraftan millî dillerini koruyabilen bir taraftan da ilim dili olarak Arapçayı kullanan ve bu sayede farklı ülkelerde aralarında Arapça ile iletişim kurabilen İslam ümmetini model olarak sunmaktadırlar⁵²².

B. Her Mezhebi Kendi Kaynaklarından Tanıma

Risâletü'l-İslam dergisi bir kişi ya da bir grup hakkında hüküm vermeden önce o kişiyi ya da grubu kendi kaynaklarından tanımanın tefrikaya sebep olmayacağını söylemekte ve araştırmacılara, bu hususta İmam Gazali'nin şu sözlerini ilke olarak benimsemelerini önermektedir.⁵²³

Şimdi sen benden, filozofların tutarsızlığını, görüşlerindeki çelişkiyi, şaşkınlık ve aldatmacalarının gizli noktalarını ortaya koymak için açıklayıcı bir söz istedin. Ancak onların mezhebini sana tanıtmadan, inançlarını öğretmeden, sana yardım etme umudu yoktur. Çünkü algılama biçimlerini iyice kavramadan görüşlerin bozukluğu üzerinde durmak imkansızdır ve bu bilgisizliğe, yanlışlığa atlamaktır. Bu sebeple onların tutarsızlığını açıklamadan önce filozofların, tabiat, mantık bilimleri ve metafizik bilimlerindeki amaçlarını kapsayan tutarsızlıklarını öz ve kısa bir şekilde aralarında hak-batıl ayırımı yapmaksızın sunmayı uygun buldum. Burada maksadım yalnızca hedeflerini anlatmaktır.⁵²⁴

Bu sözleri ilke olarak benimseyen ve bir mezhebin hakikati üzerine bilgi verme ideali ile kurulan Takrîb Cemaati, Müslümanların, birbirleriyle sağlıklı bir şekilde tanışmaları için, hüküm verilen mezhep hakkında eski ile yetinmemeleri, mezhepte değişeni ya da değişmeden kalanı yakinen tanımaları gerektiğini söylemektedir.⁵²⁵

⁵²¹ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 40: 355, 356; Muhammed Ali Ulûbe, “Unşurû fi'l-Müslimîn lûgate'l-Kur'ân”, *Risâletü'l-İslam* 13 (1952): 20; Ebû Zehra, “el-Müctemî'u'l-Kur'anî”, *Risâletü'l-İslam* 31: 250; Kummî, “İbn Sînâ beyne'l-Fars ve'l-Arabî's-şer'iyeti'l-İslamiyye”, 256, 257; İmamların çoğu, Müslümanların yaşadıkları coğrafyaya göre dilleri değişse de ibadetlerini ortak dille eda etmeleri sebebiyle Arapça öğrenmeyi mükellefe vacip olarak görürler. İmam Şafii Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şehadet edecek, Allah'ın kitabını okuyacak, üzerine farz olan tekbiri getirecek, tesbihi, teşehhüdü, emrolunduğu başka şeyleri yerine getirecek kadar Arapça öğrenmenin her Müslümana farz olduğu söylemektedir: Muhammed Hilmi İsa, “İnneme'l-Mü'minûne ihve”, *Risâletü'l-İslam* 15 (1952): 250, 251; Ulûbe, “Unşurû fi'l-Müslimîn lûgate'l-Kur'ân”, *Risâletü'l-İslam* 20.

⁵²² Kummî, “Ümmetün vahide ve's-sekâfetün vahide”, 261.

⁵²³ Yusuf Musa, “mine's-sübülü'l-ilmiyye li't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 9: 64.

⁵²⁴ Yusuf Musa, “mine's-sübülü'l-ilmiyye li't-takrîb”, *Risâletü'l-İslam* 9: 65.

⁵²⁵ Abdülaziz Muhammed İsa, “İktirâh 'ale'l-Ezher”, 284, 285

Cemaat, sağlıklı bir tanışma için ilk olarak mezhepleri onların tedvin edilmiş kitaplarından öğrenmeyi önermektedir⁵²⁶. Cemaat, bu amaçla *Risâletü'l-İslam* dergisinde Hürri-Âmulî'ye ait *Vesâilu's-Şi'a ilâ Tahsili Mesâili's-Şeri'a* kitabından olduğu gibi Şii müfessirlerin ya da Şii fakihlerin kitaplarından iktibaslarla bulunmuştur⁵²⁷.

Farklı mezheplere mensup İslam halklarının birbirlerini doğru bir şekilde tanımaları için Cemaatın önerilerinden ikincisi İslam devletlerinin eğitim konusunda yardımlaşmalarıdır⁵²⁸. Cemaat, bunun için İslam üniversiteleri arasında akademisyen değişimi⁵²⁹ ve Ezher Üniversitesi başta olmak üzere İslam üniversiteleri arasında öğrenci değişimi⁵³⁰ olmak üzere iki seçenek sunmaktadır. Bu çalışma ile hedefini de üniversite hocalarının İslam milleti arasında ortak noktaları fark etmelerini, öğrencilerini bu bilinçle yetiştirmelerini ve böylece üniversitelerde kin ve düşmanlığın değil sevgi ve dostluğun yayılmasını sağlamak olarak açıklamaktadır⁵³¹.

Cemaat, üçüncü olarak İslam mezhepleri fikhının eğitimini veren İslam üniversiteleri kurmayı gerekli görmektedir⁵³². Bununla birlikte akide, şeriat ve kelami bilgiler üzerine araştırma yapan, mezheplerin tarihini, telif edilmiş risalelerini ve makalelerini inceleyen ve mezheplerin birbirleri hakkında doğru hüküm vermeleri için çalışan bir enstitü kurulmasını önermektedir⁵³³.

Cemaat, sağlıklı bir tanışma için son olarak mezhepleri kendi kaynaklarından hareketle tanıtan kitap ve gazetelerin yayınlanmasını, konferansların düzenlenmesini, çeşitli İslamî gruplarda dinî ve kültürel cemaatlerle

⁵²⁶ Kummî, “ez-Zaman fî cânibinâ”, 24; “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 55-56 (1963): 344-346; Gazâlî, “Sıdâm beyne's-sünne ve's-şîa fî Pakistan”, 132; Sadık es-Sadr, “ilâ Cemaati't-takrîb”, 364; Hüseyin el-Kâşifu'l-Gıta, “et-Tesebbüt kable'l-hükm”, 23; Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 41; ‘Umrânî, “ez-Zeydiyye bi'l-Yemen”, 403, 404; Cevad Muğniyye, “Min içtihadati's-Şiati'l-İmamiyye”, 368.

⁵²⁷ “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 38: 217.

⁵²⁸ “Min fadileti'l-üstât el-ekber şeyh el-câmi'i'l-Ezher”, 24.

⁵²⁹ Haşşâb, “Rihle ilâ İran”, 312.

⁵³⁰ Muhammed Hilmi İsa, “Hakku's-su'ûbi'l-İslamiyye ‘alâ nefsihâ”, 141; Abdulhalîm Kâşifu'l-Gıta, “Takrîbü'l-aktârî'l-İslamiyye”, 47; “Enbâ ve ârâ”, *Risâletü'l-İslam* 42: 218.

⁵³¹ Haşşâb, “Rihle ilâ İran”, 312.

⁵³² Kummî, “Vahdetü'l-müslimîn havle's- sekâfeti'l-İslâmiyye”, 39.

⁵³³ Abdülaziz Muhammed İsa, “İktirâh ‘ale'l-Ezher”, 285.

karşılıklı yayınların yapılmasını⁵³⁴, dini ve içtimai işlerde Müslüman halkların liderlerinin toplandığı genel İslam toplantılarının düzenlenmesini gerekli görmektedir⁵³⁵.

Bu önerilerine rağmen Dergi’de yazarlardan biri olan Muhammed Ebû Zehra, bizzat bu önerilere uymayan yazıları dolayısıyla eleştirilmiştir. Bir örnek olması açısından Dergi’deki bu tartışmayı burada özetle vermek istiyoruz.

1. Ebû Zehra’ya İtiraz

Muhammed Ebû Zehra, Cemaatın bu önerilerine rağmen Şii kaynaklara önyargı ile yaklaştığı yazıları sebebiyle eleştirilmiştir. Aynı şekilde Cemaat de onun yazılarını *Risâletü’l-İslam* dergisinde yayınlaması sebebiyle eleştirilmiştir.⁵³⁶ Ebû Zehra’nın bu yazılarında eleştirildiği hususları şöylece maddeleyebiliriz:

1. Şii müfessir Kuleyni’yi Kur’an’da noksanlık olduğuna dair rivayet ettiği haberler sebebiyle itham etmiştir⁵³⁷. Ancak *el-İtkan* kitabında “Ahzab suresi Bakara’ya denk idi”⁵³⁸, “Sizden kimse Kur’an’ın tamamını aldım demesin ve o, onun hepsi değildir. Kur’an ondan daha çoktu bu yüzden sizden biri ancak onun görünen, bilinen kısmını aldım, desin”⁵³⁹ rivayetlerine yer veren Sünni alim es-Suyuti’yi⁵⁴⁰ ya da bu kitabı reddetmeyen diğer Ehl-i Sünnet alimlerini değerlendirmeye almadığı için eleştirilmiştir⁵⁴¹.

2. Mühtedi Şii fırkalarla Gulât fırkalar arasında ayrım yapmaksızın Şia’nın içkiyi, leşi ve haram olanla nikâhlanmayı helal kabul ettiğini iddia etmiştir. Şia’nın Kur’an’da domuz eti ve leşin haramlığını Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Muaviye gibi buğz ettikleri kişilere mecaz olarak, Allah’ın emrettiği farzları da Hz.

⁵³⁴ Hüseyin el-Kâşifu’l-Gıta, “et-Tesebbüt kable’l-hüküm”, 23; Kummî, “el-Kâfiletu tesîru”, 41; ‘Umrânî, “ez-Zeydiyye bi’l-Yemen”, 403, 404.

⁵³⁵ Kummî, “Vahdetü’l-müslimîn havle’s- sekâfeti’l-İslâmiyye”, 39; Bu maddeler Takrîb Cemaati’nin kanuni esasisinin 3.maddesinde yer almaktadır.

⁵³⁶ Tevfik el-Fükeykî, “fî Sebili’t-tefâhum”, *Risâletü’l-İslam* 45 (1960): 65.

⁵³⁷ Fükeykî, “fî Sebili’t-tefâhum”, 66; Ebû Zehra’nın bu iddiaları için ayrıca bk: Muhammed Ebû Zehra, *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, çev. Salih Parlak-Ahmet Karababa (İstanbul: Şafak Yayınları, 1993), 321.

⁵³⁸ Suyûtî, *el-İtkan*, 470.

⁵³⁹ Suyûtî, *el-İtkan*, 470.

⁵⁴⁰ Fükeykî, “fî Sebili’t-tefâhum”, 67; Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-şeriatî”, 382.

⁵⁴¹ Fükeykî, “fî Sebili’t-tefâhum”, 68.

Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların evlatlarının velayetine mecaz olarak kabul ettiğini ifade etmiştir⁵⁴².

3. Şia'nın namazı, orucu, haccı ikame etmesini, humus ve zekâtı eda etmesini, emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkere ve Allah yolunda cihada verdiği önemi göz ardı etmiştir⁵⁴³. Buna bağlı olarak Şia'nın kadim milletlerden aldığı unsurları İslam'dan kabul ederek tevhid akidesini zeddelediğini iddia etmiştir⁵⁴⁴.

4. İmamiyye'de ravinin adaletinin değil İmami oluşunun önemsendiğini iddia etmiştir.⁵⁴⁵ Bu iddiasıyla İmamiyye'nin, İmami olmasına rağmen adil olmayan Ahmed b. Muhammed b. Halit er-Rakî'nin rivayetlerini terk etmesini ve Ehl-i Sünnet mensubu olan Nevfelî'nin, Sükutî'nin, Nuh b. Derrac'ın, Talha b. Zeyd b. Ebi Hazrec el-Hindi eş-Şami'nin rivayetlerini kabul etmesini gözardı etmiştir⁵⁴⁶.

Ebû Zehra gibi Abdülvehhâb Hallâf da takribe aykırı ifadeleri sebebiyle eleştirilmiştir. Onun Şia'dan bahsetmeksizin mutlak içtihat kapısının kapandığını söylemesi⁵⁴⁷ Şia'yı reddettiği şeklinde yorumlanmış ve bu üslubun takrib için uygun olmadığı söylenmiştir.⁵⁴⁸ *Risâletü'l İslam* dergisi de Hallâf'a yöneltilen bu eleştirilere karşı, "Bize göre Hallâf'ın, dört imamı zikretmesi bunlardan başkasını kabul etmediği anlamına gelmez. Onun içtihat kapısının kapanmasından bahsetmesi, yazının bağlamında bu kapanmadan razı olmadığını göstermektedir" sözleri ile açıklama yapmıştır⁵⁴⁹.

⁵⁴² Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 363.

⁵⁴³ Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 362.

⁵⁴⁴ Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 362; Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskiöğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997), 137.

⁵⁴⁵ Muhammed Cevad Muğniyye, "me'a kitâbi usulî'l- fikhî'l- Ca'ferî", *Risâletü'l-İslam* 37 (1958): 46

⁵⁴⁶ Fükeykî, "fî Sebîli't-tefâhum", 70, 71; Ebû Zehra, *İmam Zeyd*, 347, 348.

⁵⁴⁷ Hallâf, "Keyfe yüsayirü'l-fikhü'l-İslâmî tedavvura'l-Müslimîn", 148.

⁵⁴⁸ Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 361; Hallâf'ın, Cafer Sadık'ın mezhebini görmezden gelmesi üzerine es-Sadr, Sünnî mezhep imamlarının Cafer Sadık hakkındaki sözlerini aktararak mezhep imamları arasında problemleri bir ilişki olmadığı anlatmak istemiştir. İmam Malik, İmam Cafer hakkında diyor ki: "Fazilet, ilim, ibadet ve vera bakımından Cafer b. Muhammed'den daha faziletlisini ne göz gördü ne de kulak duydu. O, çok konuşurdu ve onunla sohbet iyi ve faydalıydı." Hasan b. Ziyad diyor ki: "Eba Hanifeyi, kendisine en fakih, fıkhıta en ileri kişi kimdir diye sorulduğunda Cafer b. Muhammed derken duydum." İbn Ebi Leyla diyor ki: "Söylediğim sözü veya verdiğim hükmü sadece bir kişinin sözü üzerine terk ettim. O kişi de Cafer b. Muhammed'dir": Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 361.

⁵⁴⁹ Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 364.

2. Ebû Zehra'ya Öneriler

Cevâd el-Muğniyye, her mezhebi kendi kitaplarından tanımak gerektiğini vurgulayarak Muhammed Ebû Zehra'ya Şia'da mütekaddimunun takip ettiği Muhammed Hüseyin en-Nâînî'nin (h. 1276-1355) *et-Takrîrât*'ını okumasını tavsiye etmiştir⁵⁵⁰. el-Muğniyye, bu eserin ibarelerinin karışık ve baskısının kötü olması sebebiyle daha fazla çaba istediğini belirtmiştir. Ancak bununla birlikte müsteşriklerin İslam akidesine ve mirasına vakıf olabilmek için harcadıkları çabayı gözünde bulundurarak Ebû Zehra'nın İslam mirasını ve akidesini bilmek için daha çok mesai harcamaktan çekinmemesi gerektiğini ifade etmiştir⁵⁵¹.

el-Muğniyye Ebû Zehra'yı, ayrıca Şia'nın Kur'an'a bakışı hakkında konuşurken Ali b. İbrahim el-Kummî'nin ve Sâfî'nin tefsirine dayanması sebebi ile de eleştirmiştir⁵⁵². Bu konuda Ebû Zehra'yı Cemaatin takrîb çalışmaları kapsamında da yayınladığı ve Kur'an'ın noksanlığı hususunda,

Bizim ashabımızdan bir cemaat ve ammenin Haşviyesinden bir topluluk Kur'an'ın değiştirildiğine ve noksan olduğuna dair rivayetlerde bulundu... Kur'an nübüvvetin mucizesidir, şeri ilimlerin ve dini hükümlerin kaynağıdır. Müslümanların âlimleri onun hıfzı ve korunması amacına ulaşırlar. Hatta ayetlerinde, harflerinde, kıraatinde, irabında değişen her şeyi bildiler. Hal böyleyken bu sağlam Kur'an'ın değişmiş ve noksan olması nasıl caiz olur⁵⁵³

diyen *Camîu'l-Beyan* tefsirini referans almaya davet etmiştir⁵⁵⁴.

⁵⁵⁰ Cevad el-Muğniyye, “me‘a kitâbi usulî'l- fıkhi'l- Ca‘ferî”, 49.

⁵⁵¹ Cevad el-Muğniyye, “me‘a kitâbi usulî'l- fıkhi'l- Ca‘ferî”, 49.

⁵⁵² Abbas Hasan, “Sıyanetü'l-Kur'an mine't-tahrîf”, *Risâletü'l-İslam* 38 (1958): 187.

⁵⁵³ Medenî, “Raccetü'l-ba's fi külliyyeti's-şeria”, 383; Yazar, imamiyye'nin Ehl-i Sünnete bakışını anlatması açısından İmamiye Şia'sına mensup Ebu Cafer el-Kummî'nin şu sözünü aktarmaktadır: “Bizim sizinle ilgili olarak akidemiz şudur, Allah'ın, nebisi Muhammed (sav)'e vahyettiği Kur'an, insanların onu okuması için şimdi iki kapak arasında mahfuzdur ve Kur'an bu iki kapak arasındakinden çok değildir. Müslümanların ammesinin bildiği şey üzerine surelerin sayısı 114'tür. Bize gelince biz iki sure 93. ve 94. surelerin tek bir sureden oluştuğunu, aynı şekilde 105. ve 106., 8. ve 9. surelerin tek sureden oluştuğunu kabul ediyoruz. Bize nispet edilen, “Kuran bundan daha çoktur” akidesini söyleyen yalancıdır”: Muhammed Abdullah Dirâz, “Ta‘rifü bi'l-Kuran”, *Risâletü'l-İslam* 57 (1964): 64.

⁵⁵⁴ Cevad Muğniyye, “me‘a kitâbi usulî'l- fıkhi'l- Ca‘ferî”, 45: İmamiye'nin Kur'an'ın tahrif edilmediğine dair inancını öğrenmek için, bu konuda imamiyye hakkında doğru bilgiye ulaşmak için dikkate alınacak eserlere yer verilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir: Ebu Cafer Muhammed Tusi'nin Tıbyan'ı, Alemu'l-Huda es-Seyyit Murtaza'nın “Mecmeu'l- Beyan'a yazdığı mukaddimesi, Muhammed Cevad Belagi'nin “Alâu'r-Rahman” tefsirinin mukaddimesi, Celil Şahşahani “Urvetu'l-vüska” kitabı, Muhaddis Sadûk Muhammed b. Babaveyh Muhaddis Mevla Muhsin Kaşani, Şeyh Müfid, Şeyh Bahai, Kadı Nurullah'ın eserleri: Abbas Hasan, “Sıyanetü'l-Kur'an mine't-tahrîf”, 186, 187.

C. Tarih

Müslümanların geçmişteki tecrübelerden bugünü ve geleceği aydınlatan dersler çıkartmaları için tarihlerini bilmeleri gerektiğini söyleyen⁵⁵⁵ Cemaat, tarihe iki açıdan bakmaya davet etmektedir:

1. Düşmanlığa Sebep Olan Şeyleri Tarihte Bırakma

İslam tarihinde ilk halife seçiminde yaşanan ihtilaf, sonrasında Hz. Osman'ın hilafeti döneminde başlayan, Hz. Ali'nin döneminde devam eden ve İslam tarihinde Cemel ve Sıffin savaşları gibi ciddi sonuçları olan problemler her dönemde tarihçiler tarafından farklı bakış açılarıyla anlatılmıştır. Müslümanlar arasında tefrikaya sebep olan bu olayların tepkisel, kavgacı bakış açısıyla değerlendirilmesi nefretin her dönemde canlı kalmasına neden olmuştur. Bu da İslam halklarının birbirlerinden uzaklaşmalarına ve gayri müslimlerin saldırılarına karşı savunmasız kalmalarına yol açmıştır⁵⁵⁶. Cemaat, bu durumu gerekçe göstererek bu konularda İmam Şafi'nin Sıffin ehli hakkında sorulan soruya verdiği "Allah beni onu görmekten korudu. Öyleyse ben neden onun ehli hakkında araştırma yapmaktan dilimi uzaklaştırmayayım" cevabı ile hareket etmeyi⁵⁵⁷, tarihte tefrikaya sebep olan ihtilafları unutmayı⁵⁵⁸ tavsiye etmiştir.

2. Birliğin Tesisinde Örnek Şahsiyetler ve Olayları Takip Etme

Müslümanlar, tefrikaya sebep olmamak için ya da tefrikaya maruz kaldıklarında birliği tekrar inşa edebilmek için tarihte birliği tesis eden kişileri ve yaşanan olayları bilmelidirler⁵⁵⁹. Dergide birliğin tesisinde Müslümanlara yol gösterecek tarihi olaylar ya da kişilerden yer verilenler şunlardır:

⁵⁵⁵ Yasin Süveylem Taha, "el-Müslimûne beyne 'avâmili'l-kuvve ve 'avâmili'd-da'f", *Risâletü'l-İslam* 50: 198; Ebû Zehra, "el-Vahdetü'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 39: 245.

⁵⁵⁶ Mahmûd Şeltût, "Tefsiru'l-Kur'ani'l-Kerim", *Risâletü'l-İslam* 17 (1953): 25.

⁵⁵⁷ Ebû Zehra, "el-Vahdetü'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 39: 245.

⁵⁵⁸ Yusuf Musa, "fî Sebîli't-takrîb", 297, 298; Kummî, "Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu", 21; Sadık es-Sadr, "ilâ Cemaati't-takrîb", 359. Ebû Zehra, "el-Vahdetü'l-İslamiyye", *Risâletü'l-İslam* 39: 245.

⁵⁵⁹ Arafe, "Keyfe yeste'îdu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum", *Risâletü'l-İslam* 31: 259.

a. Sa'd b. Ubâde

Sa'd b. Ubâde, İslam tarihinde tefrikaya yol açan ilk ihtilaf olarak tanımlanan hilafet tartışmalarının bir tarafıdır. O, hilafetin ensarın hakkı olduğu düşüncesi ile hilafette hak iddia etmiştir. Ancak ensarın ve muhacirin hilafet için yapılan görüşmelerin sonunda ittifakla Hz. Ebû Bekir'e biat etmeleri neticesinde onun bu iddiası desteksiz kalmıştır. Buna rağmen hilafetin kendi hakkı olduğu düşüncesini değiştirmeyen Sa'd, Hz. Ebû Bekir'e ve⁵⁶⁰ sonrasında da Ömer'e biat etmeyi reddetmiştir⁵⁶¹.

İki halifeye de biat etmemekle birlikte insanları intikam duygusuyla Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e karşı örgütlememesi, İslam çatısı altında ikinci bir grup oluşturup toplumda çatışmaya sebep olmaması⁵⁶² ya da toplumun vahdetini zedeleyecek herhangi bir eylemde bulunmaması Sa'd b. Ubâde'nin ihtilaf ahlakı açısından örnek olmasının sebebidir⁵⁶³.

b. Ali b. Talib

Hilafet tartışmalarının bir diğer tarafı olan Hz. Ali, ilk halifenin seçimi için Ensarın ve Muhacirin Beni Sakife'de yaptığı görüşmelere katılamamıştır. Burada halife seçilen Hz. Ebû Bekir'e ilk etapta biat etmemiş ancak eşi Hz. Fatıma'nın vefatından sonra biat etmiştir⁵⁶⁴. Bu durum onun neden geç biat ettiği hususunda farklı yorumlara yol açmıştır. Onun Hz. Fatıma ile Ebû Bekir arasındaki miras tartışması sebebiyle biat etmediğini ya da hilafeti kendisinin hak ettiğine inandığı için biat etmediğini söyleyenler olmuştur. Dergi'de bu konuya yer verilen makalede

⁵⁶⁰ Saîdî, “Medâ el-vahde's-siyasiyye beyne'l-müslimîn”, 78; Saîdî, “Ali b. Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib”, 435; “Enbâ' ve ârâ”, *Risaletü'l-İslam* 19: 323.

⁵⁶¹ Saîdî, “Ali b. Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib”, 435; “Enbâ' ve ârâ”, *Risaletü'l-İslam* 19: 323; Feyyaz, “et-takrîb ve't-takrîb”, 287.

⁵⁶² Feyyaz, “et-takrîb ve't-takrîb”, 291; Saîdî, “Medâ el-vahde's-siyasiyye beyne'l-müslimîn”, 78.

⁵⁶³ Dergi'nin bu yaklaşımının yanında Sa'd b. Ubade'nin yaşadığı sağlık sorunları sebebiyle Ebu Bekir'e karşı ayaklanamadığını söyleyebiliriz. Hilafete aday olmakla birlikte Beni Sâkife'de insanlara hitap edeceği zaman hasta olduğunu ve insanlara sesini duyuramayacağını söyleyip oğlundan kendi sözlerini yüksek sesle tekrar etmesini istediği, Ebu Bekir'e biat esnasında oluşan kalabalığın içinden ancak başkalarının yardımıyla uzaklaşabildiği bilinmektedir. Hal böyleyken kendisine rağmen seçilen halifeye ayaklanması da mümkün gözükmemektedir: Nizamettin Parlak, “Sakifedeki Halife Adayları” 19 (Erzincan: İstem, 2012): 130.

⁵⁶⁴ Saîdî, “Ali b. Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib”, 435, 436.

kabul edilen görüş, Ali'nin, hilafeti kendi hakkı olarak gördüğü için biat etmediği yönündedir⁵⁶⁵.

Ebû Süfyan'ın ve amcası Abbas'ın kendisine biat etme teklifini reddetmesi ve Müslümanları Ebû Bekir'e karşı örgütlememesi, hatta Ebû Bekir'i desteklemesi ve böylece siyasi ikiliğin önüne geçmesi,⁵⁶⁶ ridde olaylarında tek başına Zilkassa'ya çıkmak isteyen Hz. Ebû Bekir'i "Bizi yokluğunla cezalandırma! Allah'a yemin olsun ki şayet sana bir şey olursa İslam için nizam kalmaz", sözleri ile kalmaya ikna etmesi⁵⁶⁷, Hz. Ömer ve Osman döneminde de hilafetin kendi hakkı olduğuna inanmasına rağmen onlara biat etmesi,⁵⁶⁸ Hz. Osman döneminde çıkan ayaklanmaları kendi lehine bir fırsat olarak değerlendirip yönetimi ele geçirmek yerine fitneyi durdurmaya çalışması, hatta Osman için tehlike arttığında oğulları Hasan ve Hüseyin'i Osman'ı korumaları için göndermesi⁵⁶⁹, Dergi'nin Hz. Ali'yi farklı görüşlerin birbirini öldürmek, ötekileştirmek ve birbirine düşmanlık beslemek için geçerli sebep olmadığı noktasında bir model olarak kabul etmesine vesile olmuştur⁵⁷⁰. Hz. Ali'nin bu tutumunu "helak edici üç şey vardır: kibir, iblisi mertebesinden indirdi. Hırs, Adem'i cennetten çıkarttı. Haset, âdemoğlunu kardeşini öldürmeye sevk etti"⁵⁷¹ sözü ile değerlendirdiğimizde onun ihtilaflarda

⁵⁶⁵ Sünnî yazar, Hz. Ali'nin Fatıma'dan dolayı Ebu Bekir'e biat etmediği iddiasını kabul etmemektedir. Ancak Hz. Ali'nin hilafetin kendi hakkı olduğunu düşündüğü için biat etmediğini sonrasında da hilafette hakkı olduğunu düşündüğü halde İslam'da Müslümanların birliğini önemseydiği için biat ettiğini savunmaktadır: Saîdî, "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 436.

⁵⁶⁶ "Enbâ' ve ârâ'", *Risâletü'l-İslam* 19: 325; Feyyaz, "et-takrîb ve't-takrîb", 291; Saîdî, "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 436; Saîdî, "Medâ el-vahde's-siyasiyye beyne'l-müslimîn", 77; Amcası Abbas, "Ey kardeşimin oğlu! Bu Kureyş'in şeyhi seni kabul etti. Uzat elini de sana biat edeyim ve o da benimle beraber sana biat etsin. Şayet biz sana biat edersek Abdumenaftan bir kimse sende ihtilafa düşmez. Abdumenaftan sana biat ettiğinde senin üzerinde Kureyş ihtilafa düşmez. Kureyş sana biat ettiğinde de senin üzerinde Araplardan bir kimse ihtilaf etmez" sözleri ile Hz. Ali'yi hilafete teşvik etmiştir.

⁵⁶⁷ Saîdî, "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 436.

⁵⁶⁸ Yazar Hz. Ömer ve Ali arasındaki ilişkinin dostluk esası üzerine kurulduğunu anlatmak için ikili arasında kurulan akrabalık ilişkisinden bahsetmektedir. Şöyle ki, Hz. Ömer, Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm ile evlenmek istedi. Ali, bu teklifi ilk olarak Ümmü Gülsüm'ün küçüklüğünü mazeret göstererek reddetti. Ancak insanların, Ömer'e, o, Ümmü Gülsüm konusunda seni reddetti artık sen de kendi işine dön, dediklerini duyunca" kızının Ömer ile evlenmesine razı oldu: "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 437.

⁵⁶⁹ Saîdî, "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 437.

⁵⁷⁰ Saîdî, "Ali b.Ebî Talib ve't-takrîb beyne'l-mezâhib", 438; Saîdî, "Medâ el-vahde's-siyasiyye beyne'l-müslimîn", 78.

⁵⁷¹ Cündî, "Min semerâti'l-ma'kul ve'l-menkûl", *Risâletü'l-İslam* 57: 36.

adaleti, muhaliflerine karşı sürekli bu üç duygusunu kontrol etmekle, sağladığını söylememiz mümkündür.

c. Nizamülmülk

Büyük Selçuklu devletinin veziri olan Nizamülmülk, (ö. 485/1092) vahdeti, öncelikli olarak meclislerde ve okullarda birbirlerine meydan okuyan, yöneticileri kışkırtan, fikhî ve kelamî tefrikaya malzeme eden ve böylece İslam halklarının birbirlerine düşman olmasına sebep olan alimler arasında tesis etmek için çalışmıştır⁵⁷². Bu amaçla Nizamiye medreselerini kurmuş ve âlimleri burada toplamıştır⁵⁷³. Bu medreselerde bir araya gelen farklı mezheplerin mensubu alimler, birbirleriyle tanışmışlar ve muhalif mezheplerin hakikatlerini öğrenmişlerdir⁵⁷⁴. Sonuç olarak Nizamülmülk'ten önce muhaliflerine karşı yöneticileri ve halkı kışkırtan alimler, onun kurduğu Nizamiye medreseleri ile birlik için çalışmaya başlamışlardır⁵⁷⁵.

Alimler ve Nizamülmülk arasında geçen bir diyalog da İslam mezhepleri arasında gelişen muhabbeti anlatmaktadır. Şöyle ki, Mutezilî alim Ebû Yûsuf Abdüsselâm b. Muhammed b. Yûsuf b. Bündâr el-Kazvînî (ö. 488/1095) bir gün Nizamülmülk'ün yanında Ebû Muhammed et-Temimi (ö. 488/1095) ile Eşarilerden bir adam olduğunu görmüş ve ona “Ey Sadr, senin yanında ateş ehlinin başları toplandı” demiştir. Nizamülmülk'ün bu söz ile neyi kast ettiğini sorması üzerine de “Ben Mutezileyim. et-Temimi müşebbihedendir, bu da Eşaridir. Biz birbirimizi tekfir ediyoruz!” cevabını vermiştir⁵⁷⁶.

⁵⁷² Yahya el-Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, *Risâletü'l-İslam* 7 (1950): 314.

⁵⁷³ Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-Ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, 316.

⁵⁷⁴ Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-Ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, 317.

⁵⁷⁵ Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-Ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, 315. Nizamülmülk'ün hicri 479 senesinde Melik Şah ile Bağdat ziyaretinde İmam Musa Kazım b. Cafer es-Sadık'ın (ö: 183), Kerhi'nin (ö. 200), Ahmet b. Hanbel ve Ebu Hanife'nin kabirlerini ziyaret ettiler Farklı mezhep imamlarının kabirlerine gitmeleri sebebiyle bu ziyaret tefrika ve taassuptan uzak vahdet mesajı veren bir ziyaret olarak değerlendirilmektedir. Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-Ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, 316.

Dergi, Nizamülmülk hakkında bu paylaşımın yanında onun döneminde Eşari alimlerin diğer mezhep mensuplarına karşı saldırgan tavırlarının olduğu iddiasına da yer vermektedir: Saîdî, “et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmî't-tevhîd”, *Risâletü'l-İslam* 9: 62.

⁵⁷⁶ Haşşâb, “Tahıyyatu ile'r-ravhî'l-aleviyyeti ve vahdeti'l-Müslimîn”, 315.

d. Endülüs Örneği

Dergi yazarlarından Muhammed Arafe Endülüs'ü, İslam halkları arasında birliğin tesisi için örnek bir alan olarak ele almıştır. Yazar, öncelikli olarak vahdet ile hareket eden Müslümanların bölgeyi fethedip bölgede uzun bir dönem hakim güç olduklarını belirtmiş⁵⁷⁷, sonrasında ise aralarındaki vahdetin bozulmasıyla emirliklere bölündüklerini, Hristiyan krallıklar karşısında bölgedeki hakimiyetlerinin zayıfladığını söylemiştir⁵⁷⁸. O dönem, Müslüman emirlikler Endülüs'te hakimiyetlerinin, aralarındaki vahdete bağlı olarak güçlendiğinin ya da zayıfladığının değerlendirmesini iyi yapmışlardır, diyebiliriz. Çünkü Hristiyan krallıklar karşısındaki zayıflıklarına karşı birlik olmuşlar ve Afrika'daki murabıtların hükümdarı Yûsuf b. Tâşfin'den yardım istemişlerdir⁵⁷⁹. Dergi, Endülüs'ten gelen bu yardım talebine Yûsuf b. Tâşfin'in verdiği cevabı gerekçeleri ile açıklamıştır. Buna göre murabıtların lideri, *“Eğer din konusunda sizden yardım isterlerse, sizinle aralarında anlaşma bulunan bir kavme karşı olmadıkça, yardım etmek üzerinize borçtur”*, (el-Enfal 8/72) ayeti⁵⁸⁰ ve Hz. Peygamber'in “Müslüman, Müslümanın kardeşidir, ona zulmetmez, ona yalan konuşmaz ve onu yüzüstü bırakmaz”⁵⁸¹ hadisi kapsamında Endülüs emirlerinin yardım talebini kabul etmiştir⁵⁸². Yazar, Hristiyan krallıklarla mücadeleler sonunda Müslümanlara 400 sene daha Endülüs'ün hâkimiyetini veren şeyin Yusuf b. Taşfin'in İslam kardeşliği ahlakı ile oluşturduğu birlikleri olduğunu söylemiştir⁵⁸³. Bu dikkate alındığında Yusuf b. Taşfin'in (ö. 1106) Müslümanların birbirlerine bakmaları gereken sınırları belirleyen yaklaşımı takrib alimlerinin ulaşmak istedikleri hedef olarak ifade edilebilir.

⁵⁷⁷ Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 253.

⁵⁷⁸ Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 253, 254; Muhammed Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 30 (1956): 146.

⁵⁷⁹ Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 256; Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 30: 146.

⁵⁸⁰ Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 256.

⁵⁸¹ Buhari, “Mezâlim”, 3.

⁵⁸² Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 259.

⁵⁸³ Arafe, “Keyfe yeste’idu Muslimûne vahdetehum ve tenâsurahum”, *Risâletü'l-İslam* 31: 258; Muhyiddin el-Kuleybî, “Devletü'l-Murabıtın”, *Risâletü'l-İslam* 16 (1952): 418; Yûsuf b. Tâşfin dönemi gelişmeleri hakkında geniş bilgi için bk: Mehmet Özdemir, “Yûsuf b. Tâşfin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklo-pedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 30-32.

e. Irak Devrimi

Şii yazar Ayetullah el-Halisi, Osmanlı Devletinin son döneminde Irak'ın emperyalistlere karşı mücadelesine yer vererek Irak'ı birliğin tesisinde model bir ülke olarak sunmuştur. Halisi'ye göre Irak, Ehl-i Sünnet ve Şia için dini bir merkez olmasıyla⁵⁸⁴ diğer ülkelerden farklı bir yapıya sahiptir ve bu yapısı sebebiyle de İslam coğrafyasında tefrika oluşturmak isteyen emperyalistlerin hedefinde olmuştur⁵⁸⁵.

Irak tarihine bu açıdan bakan Halisi, bölge tarihinde şu noktaları vurgulamıştır: Osmanlı topraklarında siyasi yönetimin zayıfladığı dönemde Iraklı din adamları düşmanlıklara sebep olan ihtilafın giderilmesi ve Müslümanların birleşmesi için çalıştılar. Bu çabaları sonucunda da iki fırka arasında kurulan kardeşlik bağları Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında kendini gösterdi ve Sünni ve Şii halklar devlet için birlikte mücadele ettiler⁵⁸⁶. Ancak Osmanlı ve İngilizler arasında Basra'dan Bağdat'a yaşanan savaşlarda Şii alimlerle Sünnî komutanlar arasında tekrar bir mücadele başladı⁵⁸⁷ ve nihayetinde Irak, İngiliz sömürgeye teslim oldu⁵⁸⁸.

⁵⁸⁴ Ayetullah el Hâlisî, “Et Tavaifu'l İslamiyye fi'l-Irak”, *Risaletü'l-İslâm* 21 (1954): 52; Hüseyin'in evlatlarından Musa bin Cafer'in, Muhammed Bin Ali er Rıza'nın, Ali bin Muhammed El Hadi'nin, Hasan bin Ali El Askeri'nin kabri Irak'tadır ve bunlar dini hükümlerde Şia'nın müracaat ettiği 12 imamdandır. Ayetullah el Hâlisî, “et tavaiful İslamiyye fil Irak”, *Risaletü'l-İslâm* 21 (1954):53.; Irak'ta aynı zamanda ehlişünnet âlimlerinden İmam Ebu Hanife'nin, onun takipçisi İmam Ebu Yusuf'un, Ahmet bin Hanbel'in kabri bulunmaktadır ve dolayısıyla Irak Ehlişünnet için de dini bir merkezdir. Necef, Kazımiyye, Kerbela Şiiilerin oturduğu üç şehirdir ve her sene milyonlarca Şii burayı ziyaret eder. Bunun yanında Şii imamlardan İmam Ali El Hadi ve Hasan El Askeri'nin kabirleri de Ehl-i Sünnet halkın olduğu Samarra'dadır ve Ehl-i Sünnet burada iki İmamın hizmetçiliğindedir. Irak'ın iki mezhebe de dini merkez olduğunu anlatmaya çalışan Ayetullah el Halisi Şii ve Sünni sancakları sayıyor: Hâlisî, “et-tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 52-54.

⁵⁸⁵ Ayetullah Halisi Irak'ın emperyalizme karşı savunmasız kalmasında etkili olan unsurun Osmanlı İmparatorluğu'nun ve özellikle Yavuz Sultan Selim'in Şia'ya beslediği düşmanlık olduğunu iddia etmiştir. Halisi, Yavuz döneminde Irak'ta bir gün içinde Samarra ve Bağdat arasında Şii olmaktan başka suçları olmayan 25 bin adamın öldürüldüğünü, Şehidü'l-evvel Muhammed b. Cemaleddin Mekki, Şehidü's-sani Zeyneddin gibi Şii isimlerin devlet tarafından öldürüldüğünü artık Türkiye'de basılan yeni dönem eserlerin de bunu kabul ettiğini belirtmiştir: Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 54, 55.

Halisi'nin bu iddialarına karşı İran ve Yavuz Sultan Selim arasındaki ilişki için bk: Mehmet Saray, *Osmanlı-İran İlişkileri*, 21-28.

⁵⁸⁶ Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 55.

⁵⁸⁷ Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 56.

⁵⁸⁸ Şii yazar Halisi'nin bu yazısı takrib hedefine uygunluğu yönünde eleştirilebilir niteliktedir. Çünkü yazısının genelinde “İstifade ettikleri her şeyden mahrum oldukları için İslam devletinin bu olumsuz gidişatından dolayı eseflendiler” (Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 57.)

Aralarındaki tefrika sebebiyle bağımsızlıklarını kaybeden Iraklılar, ihtiyaçları olan şeyin hiç kuşkusuz vahdet olduğunu bildikleri için Şii ve Sünni alimler tekrar harekete geçtiler ve birlik kurdular. Bu birlik Mehdi el-Halisi'nin (ö. 1925) başkanlığında Irak Devrimini ilan etti ve sonuç olarak İngiliz ordusunu hezimete uğrattı⁵⁸⁹. Ancak Irak topraklarında emperyalist siyâsetlerini sürdürmek isteyen İngilizler, yenilgilerinden sonra da Sünniler ve Şiiler arasında birliği bozmak için çalıştılar. Bu amaçla İngiliz temsilci, sekreteri Muhammed Hüseyin el-Kabûli'yi Şii'lere gönderdi⁵⁹⁰. el-Kabûli, onlara Irak topraklarında Şia'nın Ehl-i Sünnet'e hakimiyetini vadetti. Ancak Şii lider Mehdi el-Halisi

Kuşkusuz İngilizler birliğin kopması sadedindedirler, onlar bizim ve Ehl-i Sünnet'in arasını ayırmak için Şia'dan bir yöneticinin tayinini teşvik ediyorlar, bununla bizi doyurmaya çalışıyorlar. Ancak biz Şii bir yönetici istemiyoruz. İngilizlerin ve İngilizlere teslim olanların yönetimini istemiyoruz. Sünni Müslüman yöneticiyi kabul ediyoruz⁵⁹¹

sözleri ile İslam halkları arasında birliği korumayı tercih etti.

Sonuç olarak bölgede yöneticilerin ve halkın emperyalist saldırılar karşısındaki tutumları ve buna bağlı elde ettikleri sonuçlar İslam birliği hususunda tıpkı Endülüs gibi Irak'ı da dikkat çekici bir ülke haline getirmiştir, diyebiliriz.

D. İmamet ve Hilafet Üzerinden Çözüm

Ehl-i Sünnet mezhepleri ve Şii mezhepler arasındaki ihtilafın temelde imamet ve hilafet meselesine dayandığını göz önünde bulunduran *Risâletü'l-İslam* dergisi bu konunun Ehl-i Sünnet ve Şia arasında kardeşlik hukukunu zedelememesi için geçerli sebepleri açıklamaya çalışmıştır.

İlk olarak imamet, yönetim üzerine çekişenler arasında yaşanan bir ihtilaftan ibaret olduğunu savunmuş ve dolayısıyla tarihte yaşanan bu siyasi tartışmayı bugüne taşımamak gerektiğini söylemiştir⁵⁹².

gibi ifadelerle Ehl-i Sünnet mensuplarını şımarık olarak, Şia mensuplarını ise İslam dünyasına karşı sorumluluk hisseden taraf olarak tasvir etmektedir.

⁵⁸⁹ Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 54, 55, 57.

⁵⁹⁰ Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 57.

⁵⁹¹ Hâlisî, “et-Tavaifu'l-İslamiyye fi'l-Irak”, 58; İmam Yahya Hamid ed-Din, Yemen'de Türk yönetimini sonlandırmak için Arap milletinin birliği için çalıştı. Ancak I. Dünya savaşında Yemen'de İngiliz tehlikesine karşı Türklerle Daan barışını gerçekleştirdi ve İngilizlere karşı Türk ordusuna yardım etti: Muhammed Abdullah Mâzî, “ed-Da'vetü ile'l-vahdet”, 38 (1958): 183, 184.

⁵⁹² Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 417.

İkinci olarak bu konunun ictihadî bir mesele olduğunu belirtmiş⁵⁹³ dolayısıyla iki taraf arasındaki farkı, taraflardan birini küfürle itham etmeyi gerektirecek bir fark olarak görmemiştir⁵⁹⁴. Cemel ve Sıffin’de tarafların içtihat ettiklerini, içtihatlarında hata ettiklerini, hatalarının onların adaletinden ve statülerinin büyüklüğünden bir şey eksiltmediğini kabul eden Ehl-i Sünnet alimleri gibi⁵⁹⁵ birbirlerinin delillerini doğru bulmasalar da birbirlerini mazur görmeleri⁵⁹⁶ gerektiğini söylemiştir.

Üçüncü olarak ise Şia’nın halifelerin saygınlığına zarar vermeyi ve onlara ta’n etmeyi caiz görmesini Şia içerisinde ferdi bir görüş olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bunun Ehl-i Sünnet ve Şia arasında kardeşlik hukukunu terk etmeyi gerektiren bir durum olmadığını söylemiştir⁵⁹⁷.

Son olarak da bu konuda Şia içerisinde İmamiyye’nin bakışını dikkate almak gerektiğini belirtmiştir. Buna göre İmamiyye imamet ve hilafetin farklı kişilerde bulunabileceğini savunmuş ve bu düşüncesini, ilk üç halifenin hilafeti döneminde imametın Hz. Ali’de olduğunu söyleyerek temellendirmiştir. Meşru hilafet için yöneticinin zühd, adalet ve sorumluluk sahibi olmasını yeterli görmüştür⁵⁹⁸. Ancak ideal görüş olarak da Hz. Ali döneminde olduğu gibi hilafet ve imametın bir kişide toplanabileceği görüşünü benimsemiştir⁵⁹⁹.

İmamiyye, her iki durumda da Ali’nin nasla belirlenmiş imam olduğu inancını⁶⁰⁰ mezhebî bir usul olarak korumuştur⁶⁰¹. Ancak imameti dini bir asıl olarak kabul etmeyen Ehl-i Sünnet’i ittifak edilen beş esası göz önünde bulundurarak İslam dairesi dışında görmemiştir.⁶⁰² Aynı şekilde Ehl-i Sünnet de imamete dini anlam yükleyen Şia’nın Müslüman olmadığını söylememiştir. Bu düşüncenin Ehl-i Sünnet ve Şia’nın kimliğini oluşturduğunu söyleyen takrîb yanlısı

⁵⁹³ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 271.

⁵⁹⁴ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 270, 271.

⁵⁹⁵ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 271; Berberî, “Kâle Şeyhî”, 49: 26, 27.

⁵⁹⁶ “Enbâ ve ârâ”, *Risaletü’l-İslâm* 38: 219; “Enbâ ve ârâ”, *Risaletü’l-İslâm* 42: 218.

⁵⁹⁷ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 270.

⁵⁹⁸ Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-şeria”, 386, 387

⁵⁹⁹ Medenî, “Raccetü’l-ba’s fî külliyyeti’ş-şeria”, 386.

⁶⁰⁰ Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 270.

⁶⁰¹ Kummî, “Kıssatu’t-takrîb”, 357.

⁶⁰² Feyyaz, “et-Takrîb vacib İslamî”, 417; Muhammed el-Hüseyin Kâşifu’l-Gıta, “Beyan li’l-Müslimîn”, 270.

âlimler imameti asıl olarak kabul etmeyi ya da etmemeyi İslami birliğe zarar verecek bir sebep olarak görmemişlerdir⁶⁰³. Bu düşüncede olan âlimler Ali'nin, "Benim ve Osman'ın kıyamet gününde Allah'ın şunu dediği kimselerden olmamızı umuyorum, *"Biz, onların kalplerindeki kini söküp attık. Artık onlar sedirler üzerinde, kardeşler olarak karşılıklı otururlar"* (Hicr 15/47) sözünü Ehl-i Sünnet ve Şia'nın koruması gereken sınır olarak belirlemişlerdir⁶⁰⁴.

E. Tevhid İlminde Yenilik

Risâletü'l-İslam dergisinde mevcut tevhid ilminin Haricilerin mürtekib-i kebirenin küfrüne hükmetmeleri, Abbasilerin halku'l-Kur'an meselesinde Mutezile'ye uyarak Ehl-i Sünnet'e baskı kurmaları,⁶⁰⁵ Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Eş'arilere baskısı⁶⁰⁶ gibi olumsuz tutumların ve olayların gölgesinde doğduğu ve geliştiği söylenmiştir⁶⁰⁷. Cemaat, bu ilmin bu olayların etkisi altında yazılan kitaplarla okutulmasını düşmanlığın devam etmesine sebep olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla bu düşmanlığın sonlanması, barış ve ittifakın tesisi için fırkalar arası sevgi ve anlayışın hakim olacağı bir şekilde⁶⁰⁸ tevhid ilminin yeniden düzenlenmesinin bir ihtiyaç olduğu kanaatindedir⁶⁰⁹.

F. Siyasi Birliğin Sağlanması

Nebi (sav) kendisine savaş açan kavminden ayrılarak Medine'de İslam devletini kurmuş⁶¹⁰ ve İslam vatanının sınırını tevhidin kabul edildiği yer olarak çizmiştir⁶¹¹. İslam birliğini kurma ideali ile hareket eden Takrîb Cemaati de Hz. Peygamber'in hicretini bu yönüyle ameli bir program olarak değerlendirmiş⁶¹² ve

⁶⁰³ Muhammed el-Hüseyn Kâşifu'l-Gıta, "Beyan li'l-Müslimîn", 270.

⁶⁰⁴ Feyyaz, "et-Takrîb vacib İslamî", 417.

⁶⁰⁵ Saîdî, "et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 60.

⁶⁰⁶ Saîdî, "et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 61, 62.

⁶⁰⁷ Saîdî, "et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 59, 60; Dergide bu örnekler arasında Nizamülmülk döneminde Eş'ariler'in kendileri dışındakilere düşmanlık besledikleri iddialarına da yer verilmiştir: Saîdî, "et-Takrîb ve dirâseti'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 62.

⁶⁰⁸ Saîdî, "et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 59.

⁶⁰⁹ Saîdî, "et-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslamiyye ve dirâsetu'l-ilmi't-tevhîd", *Risâletü'l-İslam* 9: 62.

⁶¹⁰ Ebû Zehra, "el-Müctemi'u'l-Kur'anî", *Risâletü'l-İslam* 31: 249.

⁶¹¹ Kummî, "el-Hayat ve küllühâ hicra", 377.

⁶¹² Kummî, "el-Hayat ve küllühâ hicra", 377.

öncelikle İslam milleti ve vatanı kavramlarını bu değerlendirmesine uygun olarak tanımlamıştır. Buna göre İslam milleti, ameli hayatlarında tek Allah'a, tek Peygamber'e ve tek kitaba tabii olanların ve ortak dini değerlere sahip olanların oluşturduğu millettir⁶¹³. İslam vatanı ise tevhidin ve İslam dininin değerlerinin kabul edildiği yerdir⁶¹⁴.

Cemaat, bundan sonra İslam vatanı olarak kabul edilen bölgelerde siyasi birliğin kurulması gerektiğini savunmuştur. Bu siyasi birlikle maksadının bütün İslam devletlerinin tek bir hükümet tarafından ortak bir anayasa ile yönetilmesi olmadığını özellikle belirtmiş ve kast ettiği birliği, İslam devletlerinin dış siyaset politikasında birlik olarak açıklamıştır. Cemaatin planında Müslümanlar arasında tefrikanın sonlanması için bir çözüm olarak sunulan bu birlik gereğince her İslam devleti, Müslümanlara dost olanı dost edinir, herhangi bir İslam devletine olan saldırı bütün ümmete saldırı olarak algılanır. Böylece *“Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz”* (en-Nisa 4/75) ayeti gereği saldırıyı düzenleyen devletlerle İslam devletlerinin hepsinin ilişkisini koparması ve mücadele etmesi beklenir⁶¹⁵.

G. İslami İktisadın Kurulması

Cemaat, Müslümanların, bağımsızlıklarını kazanmaları ve siyasi, iktisadi, ilmî ilerlemeleri için aralarında ticaret yapmak suretiyle iktisadi açıdan yardımlaşmalarını gerekli görmüştür⁶¹⁶. Cemaatin bunun olması için sunduğu

⁶¹³ Mahmûd Feyyaz, “Anâsıru vücûdî'l-ümmeti'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 6 (1950): 200, 201; Ebû Zehra, “el-Müctemi'u'l-Kur'anî”, *Risâletü'l-İslam* 31: 246; Muhammed Muhammed el-Medenî “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 8 (1950): 341; Feyyaz, “Anâsıru vücûdî'l-ümmeti'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 5: 83, 84; Dergi “İslam kavmiyeti” tabirini kullanmaktadır. İslam milliyeti olarak çevirdiğimiz bu tabirle İslam'ın, bütün ırkların ve dillerin üzerinde birleştirici bir değer olarak kabul edilmesi kastedilmektedir.

⁶¹⁴ Hafîf, “Vahdetü'l-Müslimîn”, 46, 47; Abdulaziz el-Merâgî, “Nüzûmü'l-hükm kema yerâha'l-İslam”, *Risâletü'l-İslam* 7 (1950): 275; Feyyaz, “Anâsıru vücûdî'l-ümmeti'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 6: 198, Behiy, “et-Ta'bietü'r-ruhiyye”, 163.

⁶¹⁵ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risâletü'l-İslam* 40: 358-360; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 13 (1952): 3; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 8 (1950): 340; Muhammed Muhammed el-Medenî, “Kelimetü't-tahrîr”, *Risâletü'l-İslam* 4 (1949): 333.

⁶¹⁶ Hilmi İsa, “İnneme'l-mü'minûne ihve”, 254, 255.

önerilerin başında Müslümanların kendi topraklarındaki zenginliğin zirai, sınai, insani, madeni kaynaklarından faydalanabilmeleri gelmektedir. Cemaat, bunun için de İslam bölgelerinde toprakların hepsinin yerleşim merkezi haline gelmesini ve o toprağın kaynaklarından faydalanılması için İslam ülkeleri arasında göç kapısının açık olmasını⁶¹⁷, İslam devletlerinin birleşerek İslam topraklarındaki zenginliklerin ele geçirilmesi için çalışmalarını, araştırmacı tecrübeli uzmanlar yetiştirmelerini⁶¹⁸, İslam bölgeleri arasında yardımlaşmayı engelleyen gümrük bariyerlerinin kaldırılmasını⁶¹⁹ ve İslam bölgelerinin ticari ilişkilerde birbirlerine öncelik hakkı tanımalarını⁶²⁰ önermiştir. Bunlara ek olarak İslam ülkelerinin milli paraları yanında ortak paralarının da olması gerektiğini⁶²¹, Müslümanlar arasında ekonomik teamülü kolaylaştırmayı hedefleyen faizsiz bankalar kurulması gerektiğini⁶²² ve İslami sermayeye ait şirketlerin kurulması gerektiğini söylemiştir⁶²³.

⁶¹⁷ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 361.

⁶¹⁸ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 360.

⁶¹⁹ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 361.

⁶²⁰ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 361; Muhammed Hilmi İsa, “Hakku's-şu'ûbi'l-İslamiyye 'alâ nefsihâ”, 142.

⁶²¹ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 360.

⁶²² Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 360, 361.

⁶²³ Ebû Zehra, “el-Vahdetü'l-İslamiyye”, *Risaletü'l-İslam* 40: 360.

SONUÇ

İslam mezhepleri tarihi alanında İslam mezhepleri arasında takrib konusunda makale ve tez olarak çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bizim çalışmamızı diğer çalışmalardan farklı kılan özellik Cemaatin tanıtımı üzerine değil, kendi üyelerinin kaleme aldığı yazılardan hareketle fikirlerini tanıtmak üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu sebeple çalışmamız Takrib Cemaatinin fikirlerini bizzat kendi yayınlarına göre tanıtmaya noktasında diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Çalışmamızda ilk olarak Cemaatin yayını olan *Risâletü'l-İslam* dergisindeki tarayarak bilgileri derledik. Bu süre zarfında *Dergi*'nin akademik kaygılarla kaleme alınmamış olması bir takım sıkıntılar yaşamamıza sebep oldu. Bu sıkıntıların başında *Dergi* yazarlarının referans olarak verdikleri dipnotlarda kaynaklar için yayın yerinin, tarihinin verilmemesi gelmektedir. Ayrıca Takrib Cemaatine üye olan ya da herhangi bir şekilde katkısı olan alimlerin bazılarının isimleri dışında bir bilginin olmaması kimden bahsedildiğini bulma noktasında küçük çaplı sıkıntı oluşturmıştır.

1945 senesinde İranlı Şii âlim Muhammed Takî el-Kummî önderliğinde kurulan ve Kahire merkezli çalışan İslam Mezhepleri Arasında Takrîb Cemaati'nin takrîb hedefini, programını ve faaliyetlerini, kendilerinin yayımlamış olduğu *Risâletü'l-İslam* isimli Dergisi kapsamında, ortaya koymayı amaçladığımız bu çalışmada elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz.

Ehl-i Sünnet mezhepleri ve Şii mezhepler arasında yakınlaşma esası üzerine kurulan ve kendisini, İslam dünyasının Şia ve Ehl-i Sünnet olarak fırkalaşmasından itibaren, problemi ilmî ve tarihî yönden çözmeye çalışan ilk cemaat olarak takdim eden Cemaatu't-Takrîb, düşüncelerini açıklamak, çalışmalarını duyurmak amacıyla 1949-1972 yılları arasında uluslararası bir dergi olarak *Risâletü'l-İslam* dergisini çıkarmıştır. Mısır'da Arapça olarak uluslararası olarak yayımlanan *Dergi*'nin birkaç sayısının bazı İslam ülkelerine gönderilmesi ve birkaç makalesinin tanıtım amacıyla Türkiye'de *Sebilü'r-Reşad* ve *Selamet* dergilerinde yayınlanması gibi bir takım çalışmalar dışında Mısır'la sınırlı kaldığı belirlenmiştir.

Cemaat'in bütün İslam halklarını kapsayan takrîb idealini açıklamak amacıyla çıkardığı Dergi'nin bu şekilde sadece Mısır'la sınırlı kalması Cemaat'in kabul görmesi ve çalışmalarının tanınması açısından bir eksiklik olarak kabul edilebilir.

Dergi'nin ilk yıllarında çeşitli İslam ülkelerinden Sünnî ve Şîî âlimlerin takrîb konulu yazılarının yoğun bir şekilde yer aldığı ancak yayım hayatına ilk ara verdiği 1960 senesinden sonra bu yoğunluğun azaldığı görülmüştür.

Dergi'nin ikinci döneminde takrib konularına verilen yerin azalmasının temelinde süreç içerisinde Sünnî ve Şîî âlimlerin takrîb çalışmalarında birbirlerinin samimiyetini sorgulamalarının yattığı söylenebilir. Şöyle ki, Sünnî âlimlerden bazıları, Şîî olan Kummî'nin, Şîî bir ülkede değil de Sünnî olan Kahire'de bu Cemaat'i kurmasından ve öncesinde de Ebû Abdullah ez-Zencanî ile Abdülkerim ez-Zencanî isimli iki Şîî âlimin bölgeye benzer çalışmalar için gelmesinden hareketle bu çalışmaya tepki göstermişlerdir. Bir grup Sünnî âlim ise, Şîî âlim Abdülhüseyn b. Şerefüddin el-Mûsevî gibi takrîb bünyesindeki bazı Şîî yazarların *Risâletü'l-İslam* dergisi dışındaki yayınlarda sahabeye karşı olumsuz söylemlerini devam ettirmeleri neticesinde takrîb çalışmalarından uzaklaşmışlardır. Diğer yandan *Dergi* yazarlarından Hallâf'ın ictihad kapısının kapandığını söyleyerek içtihat kapısının açık olduğunu savunan Şia'yı görmezden gelmesi, takrîb yazarlarından Ebû Zehra'nın Şia'nın görüşlerinin çoğunu rahatsız edici ve zararlı bulduğunu söylemesi de Şîî alimler tarafından tepki ile karşılanmıştır.

Bu haliyle takrib çalışmalarına yönelik eleştirilerin tek taraflı olmadığını, Ehl-i Sünnet'in ve Şia'nın birbirlerinin samimiyetlerini karşılıklı olarak sorguladığını söylemek mümkün görünmektedir.

Cemaat'ın takrib faaliyetleri kapsamında *Risâletü'l-İslam* dergisini yayınlamak haricinde yaptığı diğer çalışmalar ise, Mahmut Şeltut'un Ehl-i Sünnet mezhebi mensuplarının mühtedi Şîî fırkaları takip etmelerinin cevazı yönünde verdiği fetvası, Şia'ya ait bazı tefsir ve fıkıh kitaplarının basılması, farklı ülkelerden âlimlerle mektuplaşmalar olarak belirlenmiştir. Ayrıca ilk dönemden itibaren Ezher âlimlerinin takrib çalışmalarına itibar etmeleri ve Cemaate üye olmaları sebebiyle Ezher'de mukayeseli fıkıh derslerinin verilmesinin de Takrib Cemaatî'nin bir çalışması olarak kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Takrib Cemaati'nin hedefi, dinin temel esaslarında ortak olan mezhepler arasında ictihadî meselelerdeki ihtilafların, İslam kardeşliğine zarar vermediği noktasında Müslümanları bilinçlendirmek olarak tespit edilmiştir. Hedefine ulaşma amacıyla gayret gösteren *Dergi*'de Ehl-i Sünnet ve Şii mezhepler arasında ortak ve farklı noktaların var olduğu, farklı noktaların Ehl-i Sünnet mezhepleri ve Şii mezheplerin kendi aralarında dahi mevcut olduğu bilgisine yer verildiği görülmüştür.

Müslümanların tefrikaya düştüklerini kabul eden *Dergi*'de tefrikaya yol açan sebepler, 73 fırka hadisi, siyâset ve imamet, ictihad, taassub, İslam halklarının birbirini tanımamaları, ırkçılık, gayri islamî unsurlar olarak belirlenmiştir. *Dergi*'nin, bu sebepler içerisinde 73 fırka hadisini ayrılık sebebi olmaktan çok ayrılığı besleyen ve pekiştiren bir unsur olarak değerlendirdiği tespit edilmiştir. Mezheplerin kelimî ve fikhî meseleleri kesin kural gibi algılamaları neticesinde ictihadın da tefrika sebebi haline geldiği, buna bağlı olarak mezhepler arası ilişkilerde etkili olan taassubun tefrikayı artırdığı şeklindeki açıklamalara yer verilmiştir. Gayri müslim unsurların ise tefrikayı artırmada bağımsız bir sebep olarak kabul edilmediği ancak diğer sebeplerin olduğu ortamlarda tefrikayı artırmada etkili güç olarak değerlendirildiği görülmüştür. Diğer yandan *Dergi*'nin, imameti Şia'nın mezhebî esas olarak tanımladığı ve bu meselenin tefrika sebebi olmasını ise iki mezhebin de birbirlerini doğru tanımamalarına dayandırdığı tespit edilmiştir. *Dergi*'de Şia'nın, imameti, dinî değil Müslümanlara bırakılmış siyasî bir mesele olarak değerlendiren Ehl-i Sünnet'i İslam mezhebi olarak kabul ettiği iddiası dikkat çekmiştir.

Çalışmalarında ilmî metot ile hareket edeceğini söyleyen *Dergi*'nin, esasında mezheplerin kendi kaynaklarında yer alan gerçekleri olduğu gibi yansıtmayarak söz verilen bu metoda uygun hareket etmediğini ve akademik bir kaygı taşımadığını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Cemaat, imameti Şia'nın mezhebî bir esas olarak tanımlamış ve imameti dinî değil siyasî bir mesele olarak kabul eden Ehl-i Sünnet'in Müslüman olduğundan şüphe etmediğini iddia etmiştir. Cemaatin imamet konusunda İmamiyyenin görüşlerini, bu örnekteki gibi, imami kaynaklardan farklı aktarmasında takrîb hedefinin gerçekleştirilebilir olmasına gölge düşürmeme çabasının olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü İmâmiyyeye

göre Hz. Peygamber'den sonra onun makamına oturan Hz. Ali'den önceki halifelerin, Ali'nin hakkını gasp etmek bir yana, dalâlette olan fasıklar ve asi zalimler olduğu hatta zulümleriyle cehennemde ebedi kalacakları hususunda Şeyh Mufid, Ebû Ca'fer et-Tusi, Şerif el-Murtaza gibi önde gelen İmâmiyye yazarlarına ait kaynaklarının görüş birliği içinde olduğu bilinen bir husustur. Ayrıca mezheplerin birbirlerini tanımaları ideali ile yayımlanan eserlerin sadece Şii kaynaklardan oluşması da *Dergi*'de belirlenen ilmi metoda ve hedefe uygun hareket edilmediğini gösteren bir diğer husus olmuştur. Çünkü maksat, açıklandığı gibi mezheplerin birbirlerini doğru tanımaları ise Ehl-i Sünnet'in Şia'yı tanıması gibi Şia'nın da Ehl-i Sünneti tanıması aynı şekilde önemsenmelidir. Aksi takdirde bu, bir mezhebi diğerine kabul ettirme çabası olarak yorumlanabilir nitelikte gözükmektedir.

Dergi'nin hem Müslümanlar arası düşmanlığa sebep olarak gördüğü için eleştirdiği hem de takribin tesisinden sorumlu olarak kabul ettiği için ıslah edilmeleri amacıyla tavsiyelerde bulunduğu gruplar; alimler, tarih yazarları, İslam ümmeti ve İslam ülkelerindeki yöneticiler olarak belirlenmiştir. *Dergi*'de siyasilerin etkisinde kaldıkları için eleştirilen alimlere yüklenen sorumluluk siyasilerin etkisinden kurtulmaları ve diğer mezhep mensubu alimlerle iletişime geçmeleri şeklinde tespit edilmiştir. Yönetimlerinin meşruiyet kazanması için ya da kendi anlayışları nispetinde toplumda birliği tesis etmek için alimlerin toplumdaki konumlarını kullanmaları ile eleştirilen siyasilerin sorumluluklarının bu siyâseti bırakmak ve halk ile alimleri en sıhhatli şekilde buluşturmak olarak açıklandığı görülmüştür. Tefrikayı artıracak hususlar üzerinde durup yeni nesilleri bu tartışmalı meselelerle etkiledikleri için eleştirilen tarih yazarlarına yüklenen sorumluluk ise tarihi olayları, mezhepler arası yakınlaşmayı sağlayacak şekilde ele almak, tefrikaya sebep olan eserlerden uzak durmak, diğer mezheplerin kendi kitaplarına müracaat etmek olarak belirlenmiştir. Ayrıca İslam'ın hükümlerinin bütün mensupları için anlaşılır olması sebebiyle İslam ümmetinin de sorumlu kabul edildiği görülmüştür.

Dergi'nin sorunlar karşısında sunduğu çözüm önerilerinin başında İslam üniversiteleri arasında farklı ülkelerden öğrenci ve akademisyen değişimi yaparak, İslam ülkeleri arasında çeşitli sebeplerle geziler düzenleyerek ve dünyanın her

yerinden farklı mezheplere, ırklara mensup Müslümanların tek vücut oldukları hac döneminde çeşitli platformlarda Müslüman alimleri bir araya getirerek İslam halklarının birbirlerini tanınması gelmektedir. İkinci çözüm önerisi ise mezhepler arasında su-i zannı önlemek amacıyla her mezhebi kendi kaynaklarından tanıma, imamet ve hilafet meselesinde yaşanan ihtilafları tarihte bırakıp tarihi vahdet örneklerini ön plana çıkarma olarak sunulmaktadır. Üçüncü çözüm önerisi ise ilk dönem ihtilafları etrafında şekillenen ve bu sebeple tefrikayı besleyici malzemelerle dolu olan tevhid ilminin yeniden düzenlenmesi şeklindedir. Son çözüm önerisi ise İslam ülkelerinin siyasi ve iktisadi çıkarlarını korumak için ortak hareket etmeleri ve böylece gerek siyasi gerek iktisadi güçlerini birleştirmeleri olarak tespit edilmiştir.

İslam toplumunun vahdeti kaybettiği ilk andan itibaren vahdetin tekrar tesisi için bir çok girişim olmuştur. Ancak bir görüşün propagandası niteliğinde olan ya da farklı düşünceyi tamamen reddederek tek bir düşünce etrafında birleşmeyi esas alan bu girişimler başarılı olamamışlardır. Bütün bunlardan farklı bir tarza sahip olduğunu söyleyen ve mezhep farklılıklarını düşünce hürriyetinin bir sonucu olarak tanımlayan Takrîb Cemaati'nin de uzun soluklu bir etki bırakamadığı görülmüştür. Hatta Cemaat bünyesinde faaliyet göstermiş âlimlerin bir kısmının kısa sürede takrib fikrini savunmaktan vazgeçtikleri tespit edilmiştir.

İslam mezhepleri arasında yakınlaşma amaçlı çalışmalar ile Hristiyan dünyasının bu konudaki tecrübesini göz önünde bulundurarak İslam mezhepleri arasında ihtilafın hangi alanda olduğu, ihtilafın nasıl anlaşılması gerektiği hususundaki açıklamaların ya da ihtilafın doğal olduğunu ispatlamak gibi çabaların hedefe varmak için gereken enerjiyi tükettiğini ve yorgunluğa sebep olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada dinin temel esaslarında ihtilafa düşen Hristiyanların bu ihtilafları dikkate almaksızın ortak noktaları ve çıkarları göz önünde bulundurmaları ve böylece Hristiyan birliğini oluşturmaları gibi Müslümanların da tek tiplik peşinde koşmadan üst kimlikteki ortaklıkları üzerinden vahdet oluşturmaya çalışmaları gerektiğinin temel bir sonuç olarak belirginleştiği kanaati oluşmuştur.

Takrib Cemaati hedefine tam olarak ulaşamamış olsa da benzer birlik çabalarının çeşitli düzeylerde artarak devam etmesinin tevhid dini İslam mensuplarının önünde bir çalışma alanı olarak durduğu aşikar olmuştur.

KAYNAKLAR

- Abbas Hasan. “Sıyanetü’l-Kur’an mine’t-tahrîf”. *Risâletü’l-İslâm* 38 (1958): 190-200.
- Abdülaziz Muhammed İsa. “İktirâh ‘ale’l-Ezher”. *Risâletü’l-İslâm* 3 (1949): 281-285.
- Abdulkerim b. Cüheyman. “Lâ Tenâbezû bi’l-elkâb”. *Risâletü’l-İslâm* 3 (1949): 277-280.
- Abdussemin el-Battal. “Yüsrü’l-İslâm ve Semâhatuhû”. *Risâletü’l-İslâm* 59 (1969): 143-157.
- Ahmed Emin. “et-Tesamuhu’d-dînî fi’l-İslâm”. *Risâletü’l-İslâm* 3 (1949): 244-249.
- Ahmed Emin. “el-Câmi‘atu’l-İslamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 26-29.
- Afganî, Cemaleddin - Muhammed Abduh. *Urvetu’l-Vuska*, çev. İbrahim Aydın. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1987.
- Algar, Hamid. “Kâşânî, Âyetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 6-7. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Arafe, Muhammed. “Keyfe yeste‘idu müslimûn vahdetehum ve tenâsurahum”. *Risâletü’l-İslâm* 28 (1955): 379-383.
- Arafe, Muhammed. “Keyfe yeste‘idu müslimûn vahdetehum ve tenâsurahum”. *Risâletü’l-İslâm* 29 (1956): 43-47.
- Arafe, Muhammed. “Keyfe yeste‘idu müslimûn vahdetehum ve tenâsurahum”. *Risâletü’l-İslâm* 30 (1956): 143-147.
- Arafe, Muhammed. “Keyfe yeste‘idu müslimûn vahdetehum ve tenâsurahum”. *Risâletü’l-İslâm* 31 (1956): 253-259.
- Arafe, Muhammed. “Keyfe yeste‘idu müslimûn vahdetehum ve tenâsurahum”. *Risâletü’l-İslâm* 33 (1957): 25-30.
- Arid, Velîd. “Emîn el-Hüseynî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 116-117. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

- Ateş, Abdurrahman. “Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri”. Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2001.
- Apak, Adem. *Asabiye ve Erken Dönem İslam Siyasi Tarihindeki Etkileri*. İstanbul: Düşünce Yayınları, 2004.
- Arı, Saim. “Osmanlı Arşiv Kaynakları Işığında Nadir Şah-I. Mahmut Dönemi Ehl-i Sünnet Şii Diyalogu”. Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, 2001.
- Ayetullah el-Hâlisî. “et-Tavâifu'l-İslâmiyye fi'l-İrâk”. *Risâletü'l-İslâm* 21 (1954): 51-60.
- A'zamî, Muhammed Hasan. *Hakâik ani'l-Pakistan*. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyyetü't-tabaatü ve'n-neşr, ty.
- Âzerşeb, Muhammed Ali. “Takrib ve İslami Kalkınmanın Lideri Muhammed Takî el-Kummî”. İran ve'l-Arab. Erişim 03.03.2019. <http://iranarab.com/Default.asp?Page=ViewArticle&ArticleID=571>.
- Bâbeydî, Mahmûd. “Nizâmü'l-İslâmî es-siyâsî”. *Risâletü'l-İslâm* 16 (1952): 376-402.
- Bağdâdî, Abdülkâhir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Battal, Abdussemî'. “Yüsrü'l-İslam ve Semâhatuhu”. *Risâletü'l-İslam* 59 (1969): 143-157.
- Behiy, Muhammed. “el-İslâm ve'd-dirâsetü'l-İslamiyye”. *Risâletü'l-İslâm* 23 (1954): 273-295.
- Behiy, Muhammed. “et-Te'bietü'r-rûhiyye”. *Risâletü'l-İslâm* 34 (1957): 162-172.
- Behiy, Muhammed. “el-İslam fi mâ yuharrimuhu 'ale'l-insân”. *Risâletü'l-İslam* 46 (1960): 176-184.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 18 (1953): 167-174.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 19 (1953): 289-300.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 22 (1954): 162-166.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 24 (1954): 388-396.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 41 (1958): 65-75.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 44 (1959): 404-411.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 45 (1960): 37-46.
- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü'l-İslâm* 49 (1962): 23-32.

- Berberî, Ahmed Muhammed. “Kâle şeyhî”. *Risâletü’l-İslâm* 50 (1962): 164-172.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu’l-Buhârî*. İstanbul: Dâru’s-Sehnûn, 1992.
- Bulut, Zübeyr. “Mezheplerin Ayırışma Konusu Haline Getirilmesi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/15 (2015): 277-294.
- Brunner, Rainer. “el-Ezher ve’ş-Şîa”. Tenvir li’n-neşri ve’l-İ’lam, 2017. Erişim (29.09.2018). <https://books.google.com.tr/books?id=sYMTdWAAQBAJ&pg=PT141&lpg=PT141&dq=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF+%D8%A7%D9%84%D8%B2%D8%B9%D8%A8%D9%8A+%D9%88+%D8%AF%D8%A7%D8%B1+%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B5%D8%A7%D9%81&source=bl&ots=q6YN9esK6m&sig=59mBs0OS0sRtSZtvMOhmA3kazfA&hl=tr&sa=X&ved=0ahUKEwj6KHWkurWAhVJMhoKHbrEDE0Q6AEIPTAH#v=onepage&q=%D9%85%D8%AD%D9%85%D8%AF%20%D8%A7%D9%84%D8%B2%D8%B9%D8%A8%D9%8A%20%D9%88%20%D8%AF%D8%A7%D8%B1%20%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B5%D8%A7%D9%81&f=false>
- Bozkurt, Birgül. “Endülüs’te Gazali Algısı”. *Beytü’l hikme an International Journal of Philosophy*, 7/1 (2017): 245-309. Erişim 02.03.2019. [http://www.beytulhikme.org/makaleler/311400482_12_Bozkurt_\(245-309\).pdf](http://www.beytulhikme.org/makaleler/311400482_12_Bozkurt_(245-309).pdf).
- Bozkurt, Nahide. “Mansur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 5-6. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nahide. “Me’mun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 101-104. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Bozkurt, Nahide. *Mutezile’nin Altın Çağı*. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Büyükkara, Mehmet Ali. *Çağdaş İslam Akımları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Cum’a, Ali. “Merâgî, Muhammed Mustafa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29: 164-165. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Cündî, Ali. “Min semerâti’l-ma’kûl ve’l-menkûl”. *Risâletü’l-İslâm* 42 (1952): 175-185.
- Cündî, Ali. “Min semerâti’l-ma’kûl ve’l-menkûl”. *Risâletü’l-İslâm* 57 (1964): 24-38.
- Cündî, Ali. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 59 (1969): 3-4.
- Cündî, Ali. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 60 (1972): 3-4.

- Çağrııcı, Mustafa. "Asabiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 453-455. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Demir, Ahmet İshak. *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmamiyye Şiası Örneği)*. Rize: STS, 2011.
- "ed-Dînu ve's-siyâse". *Risâletü'l-İslâm* 14 (1952): 136-140.
- Dirâz, Muhammed Abdüllatîf. "el-Ezher ve vizâratü'l-me'ârif beyne't-tecrîd ve'l-cumûd". *Risâletü'l-İslâm* 8 (1950): 357-363.
- Dirâz, Muhammed Abdüllatîf. "el-İslâm el-ezher et-takrîb". *Risâletü'l-İslâm* 3 (1949): 233-238.
- Dirâz, Muhammed Abdüllatîf. "el Hurûbu's-sâlibiyye fî şeklin cedîd". *Risâletü'l-İslâm* 12 (1951): 368-372.
- Dirâz, Muhammed Abdüllatîf. "el-Hurûbu's-sâlibiyye fî şeklin cedîd". *Risâletü'l-İslâm* 10 (1951): 141-145.
- Dirâz, Muhammed Abdullah. "Ta'rif bi'l-Kuran". *Risâletü'l-İslâm* 57 (1964): 59-68.
- "Dürûs min gayrinâ". *Risâletü'l-İslâm* 53-54 (1963): 148-152.
- Ebû Cafer et-Tahavî. *Tahavi Akîdesi ve Selef Akidesindeki Yeri*, nşr. Arif Aytekin. İstanbul: 1985.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Davûd*. İstanbul: Dâru's-Sehnûn, 1992.
- Ebû Ubeyd el-Kasım b. Selam. *Kitabu'l-Emvâl*, çev.Cemaleddin Saylık. İstanbul: Yay Dağıtım, 1981.
- Ebu Zehra, Muhammed. *İmam Malik*, çev. Osman Keskiöğlu. Ankara: Hilal yayınları, 1984.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Zeyd*. İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanife*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Ebû Zehra, Muhammed. "el-Müctemi'u'l-Kur'anî". *Risâletü'l-İslâm* 30 (1956): 129-138.
- Ebû Zehra, Muhammed. "el-Müctemi'u'l-Kur'anî". *Risâletü'l-İslâm* 31 (1956): 245-252.
- Ebû Zehra, Muhammed. "el-Vahdetü'l-İslâmiyye". *Risâletü'l-İslâm* 37 (1958): 28-35.

- Ebû Zehra, Muhammed. “el-Vahdetü’l-İslâmiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 38 (1958): 138-145.
- Ebû Zehra, Muhammed. “el Vahdetü’l-İslâmiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 39 (1958): 242-250.
- Ebû Zehra, Muhammed. “el-Vahdetü’l-islâmiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 40 (1958): 352-361.
- Ebû Zehra, Muhammed. *İmam Zeyd Hayatı, Fikirleri ve Çağı*, çev. Salih Parlak-Ahmet Karababa. İstanbul: Şafak Yayınları, 1993.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 99-110.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 11 (1951): 328-333.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 12 (1951): 444-446.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 13 (1952): 108-110.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 14 (1952): 217-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 19 (1953): 318-325.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 20 (1953): 433-436.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 21 (1954): 102-103.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 23 (1954): 327-333.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 24 (1954): 431-437.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 25 (1955): 86-91.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 26 (1955): 217-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 29 (1956): 105-109.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 30 (1956): 216-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 33 (1957): 105-109.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 34 (1957): 216-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 35 (1957): 331-333.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 37 (1958): 104-110.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 38 (1958): 214-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 41 (1959): 107-109.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 42 (1959): 217-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 45 (1960): 103-106.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 47-48 (1960): 396-410.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 49 (1962): 101-109.

- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 50 (1962): 218-221.
- “Enbâ’ ve arâ’”. *Risâletü’l-İslâm* 55-56 (1963): 337-346.
- Ergin, Osman Nuri. *Türk Maarif Davası*. İstanbul: Eser Matbaası, 1997.
- Ebû Şücâ‘ Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye. *Firdevsü’l-ahbâr bi-mesûri’l-hitâb*. Beyrut: Daru’l-Kütübü’l-ilmiyye, 1986.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Ferid Vecdî, Muhammed. “eş-Şahsiyyetü’l-Muhammediyye”. *Risâletü’l-İslâm*, 8 (1950): 368-373.
- Ferid Vecdî, Muhammed. “Lâ hilâf fi’d-dîni’l-hak”. *Risâletü’l-İslâm* 1 (1949): 48-21.
- “Fetva Tarihiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 43 (1959): 227-228.
- Feyyâz, Mahmûd. “Anâsıru vüçûdi’l-ümme’ti’l-İslamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 5 (1950): 80-86.
- Feyyâz, Mahmûd. “Anâsıru vüçûdi’l-ümme’ti’l-İslamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 6 (1950): 196-203.
- Feyyâz, Mahmûd. “et-Târîh ve’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 3 (1949) 286-292.
- Feyyâz, Mahmûd. “el-Kavmiyyetü’l-İslâmiyye”. *Risâletü’l-İslâm*, 4 (1949): 384-391.
- Feyyâz, Mahmûd. “et-Takrîb vâcib İslâmî”. *Risâletü’l-İslâm* 8 (1950): 413-420.
- Feyyâz, Mahmûd. “Hâcetunâ ilâ kudvetin hasene”. *Risâletü’l-İslâm* 13 (1952): 73-77.
- Feyyâz, Mahmûd. “en-Nizâmü’l-İslâmî esmâ en-nüzum”. *Risâletü’l-İslâm* 15 (1952): 324-330.
- Feyyâz, Mahmûd. “Menhecü’l-kıyâdeti’r-reşîde”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 73-75.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004.
- “Fî dâri’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 53-54 (1963): 153-?
- Fükeykî, Tevfik. “fî Sebîli’t-tefâhum”. *Risâletü’l-İslâm* 45 (1960): 65-73.
- Gaffârî, Nâsır b. Abdullah. *Mes’eletü’t-takrîb*. Riyad: Daru’t-tayyibe, 1413.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Beyrut: Daru’l-Marife, t.y.

- A7%D9%84%D8%AF%D9%81%D8%AA%D8%B1%D8%AF%D8%A7
%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AF%D9%86%D9%8A
Erişim: 03.03. 2019. <http://www.taghrib.org/ar/world-meeting/%D8%A7%D9%84%D8%AA%D8%B9%D8%B1%D9%8A%D9%81-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AC%D9%85%D8%B9>
- Erişim: 03.02. 2019. <http://www.taghrib.org/ar/magazine/content/1/52>.
- Erişim: 13.01. 2019. https://www.islam4u.com/sites/default/files/maktabah/hadith_althaqalein.pdf.
- Erişim: 23.02. 2019. http://www.al-mostafa.info/data/arabic/depot3/gap.php?file=resalatalislam-01-www.al-mostafa.com-source_www.taghrib.org.pdf
- “ile’l-mu‘temeri’l-İslami’l-‘âlemî”. *Risâletü’l-İslâm* 10 (1951): 134-140.
- İbnü’l-Vezîr. *el-Avâsım ve’l-Kavâsım*. 4 cilt. Beyrut: Müeessesetü’r-Risâle, 1992.
- İbn Hazm. *el-Fasl fi’l-milel ve’l-ehvâ ve’n-nihâl*, nşr. Muhammed İbrahim Nasr-Abdurrahman Umeyra. 5 cilt. Beyrut: Daru’l-cıl, 1996.
- İbn Hazm. *İbtâlû’l-kıyâs ve’r-re’yi ve’l-istihsân ve’t-taklîdi ve’t-ta’lil*. Şam: Matbaa Câmi‘ati Dimeşk, 1960.
- İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve’n-nihâye*. Beyrut: Mektebetü’l-Meârif, 1991.
- İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim. *Minhacü’s-Sünneti’n-Nebeviyye*. 9 cilt. Riyad: Câmi‘atü’l-İmam Muhammed b. Su‘ûd el-İslamiyye, 1986.
- Kallek, Cengiz. “Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 512. Ankara: TDV Yayınları, 1993
- Karaman, Hayrettin. “Efgânî, Cemâleddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 456-466. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Karaman, Hayrettin. *Anahatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2008.
- Kaplan, Doğan. “İran’da Şii Sünni Yakınlaştırma Çalışmaları”. *e-makâlât Mezhep Araştırmaları* 6/2 (2013): 257-274.
- Kaşifu’l-Gıta Muhammed Hüseyin. “et-Tesebbüt kable’l-hükm”. *Risâletü’l-İslâm* 1 (1949): 22-25.
- Kaşifu’l-Gıta, Muhammed el-Hüseyin. “Beyan li’l-Müslimîn”. *Risâletü’l-İslâm* 7 (1950): 268-273.

- Kâşifu'l-Gıta, Abdülhalîm. "Takrîbü'l-aktâri'l-İslamiyye". *Risâletü'l-İslâm* 13 (1952): 45-48.
- Kâşifu'l-Gıta. *Caferi Mezhebi ve Esasları*, çev. Abdülhakî Gölpınarlı. İstanbul: Zaman Yayınları, 1979.
- Keleş, Ahmet. "73 Fırka Hadisi Üzerine Bir İnceleme". *Marife Dergisi* 5/3 (2005): 25-45.
- Kuleybî, Muhyiddîn. "Tarihu'l-mezâhibi'l-İslamiyye fî şimâl Afrika". *Risâletü'l-İslâm* 14 (1952): 198-202.
- Kuleybî, Muhyiddîn. "Devletü'l-murâbitîn". *Risâletü'l-İslâm* 16 (1952): 415-419.
- Kuleybî, Muhyiddîn. "Ebû'd-da'veti ile'l-hak". *Risâletü'l-İslâm* 17 (1953): 87-90.
- Kummî, Muhammed Takî. "Vahdetü'l-Müslimîn havle's- sekâfeti'l-İslâmiyye". *Risâletü'l-İslâm* 1(1949): 36-39.
- Kummî, Muhammed Takî. "Ümmetün vâhide ve's-sekâfetün vâhide". *Risâletü'l-İslâm* 3 (1949): 258-262.
- Kummî, Muhammed Takî. "İslam Birliği ve İslam Kültürü". *Selamet* 77 (1949): 6-7.
- Kummî, Muhammed Takî. "Fırsatun Sâniha". *Risâletü'l-İslâm* 6 (1950): 164-169.
- Kummî, Muhammed Takî. "el-Hayat ve küllühâ hicra". *Risâletü'l-İslâm* 8 (1950): 374-378.
- Kummî, Muhammed Takî. "Cevle beyne'l-ârâ". *Risâletü'l-İslâm* 9 (1951): 35-39.
- Kummî, Muhammed Takî. "Nukad 'ale'l-hurûf". *Risâletü'l-İslâm* 18 (1953): 146-151.
- Kummî, Muhammed Takî. "Nukad 'ale'l-hurûf". *Risâletü'l-İslâm* 20 (1953): 377-384.
- Kummî, Muhammed Takî. "Hedyye min tecârubinâ". *Risâletü'l-İslâm* 24 (1954): 265-371.
- Kummî, Muhammed Takî. "el-Kâfile tesîru". *Risâletü'l-İslâm* 29 (1956): 38-42.
- Kummî, Muhammed Takî. "li yekûn şîarunâ: el-Medrese bi cânibi'l-mescîd". *Risâletü'l-İslâm* 31 (1956): 241-244.
- Kummî, Muhammed Takî. "ez-Zaman fî cânibinâ". *Risâletü'l-İslâm*, 33 (1957): 20-24.
- Kummî, Muhammed Takî. "Hilâf nerdâhu ve hilâf ne'bâhu". *Risâletü'l-İslâm* 37 (1958): 16-21.

- Kummî, Muhammed Takî. "Takdîm li kitâb: Şerhu'l-lüm'ati'd-Dimeşkiyye". *Risâletü'l-İslâm* 40 (1959): 341-351.
- Kummî, Muhammed Takî. "Rahimellahu imraen arafe kadr nefsehu". *Risâletü'l-İslâm* 49 (1962): 19-22.
- Kummî, Muhammed Takî. "li'l-ukûl lâ li'l-ma'kûl". *Risâletü'l-İslâm* 51-52 (1962): 243-250.
- Kummî, Muhammed Takî. "Ricâlun sadekû". *Risâletü'l-İslâm* 55-56 (1963): 187-193.
- Kummî, Muhammed Takî. "İbn Sînâ beyne'l-Fars ve'l-Arab". *Risâletü'l-İslâm* 15 (1952): 256-259.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Mahlûf, Hasaneyn Muhammed. "Mine'l-müfti'l-ekber". *Risâletü'l-İslâm* 14 (1952): 141-146.
- Mahlûf, Macide. "Mahlûf, Hasaneyn Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27: 345. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Mahmûd, Abdülhalîm. "fî ilmi'l-keâm ve fî mâ verâ'u't-tabîa". *Risâletü'l-İslâm* 4 (1949): 375-378
- Makdisî, Muhammed b. Ahmed. *Ahsenu't-Tekâsım*. Leiden: Beril, 1906.
- Mâzenderânî, Muhammed Salih el Hâirî. "Îlâ ihvâninâ el-müslimîn". *Risâletü'l-İslâm* 12 (1951): 403-433.
- Mâzî, Muhammed Abdullah. "ed-Da've ile'l-vahdeti fî tarihi'l-imameti'z-zeydiyye". *Risâletü'l-İslâm* 38 (1958): 177-185.
- Muhammed Abdullah Muhammed. "Me'âlimu't-takrîb". *Risâletü'l-İslâm* 55-56 (1963): 203-211.
- Medenî, Muhammed Muhammed. "Esbâbü'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye". *Risâletü'l-İslâm* 30 (1956): 172-187.
- Medenî, Muhammed Muhammed. "Esbâbü'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye". *Risâletü'l-İslâm* 31 (1956): 287-302.
- Medenî Muhammed Muhammed. "Esbâbü'l-ihtilâf beyne eimmeti'l-mezâhibi'l-İslamiyye". *Risâletü'l-İslâm* 32 (1956): 405-420.
- Medenî, Muhammed Muhammed. "Kelimetü't-tahrîr", *Risâletü'l-İslâm* 8 (1950): 339-342.

- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 1 (1949): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 2 (1949): 107-110.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm*, 4 (1949): 131-134.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 5 (1950): 1-7.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm*, 11 (1951): 227-230.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 13 (1952): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 15 (1952): 227-228.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 29 (1956): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 31 (1956): 227-228.
- Medenî Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 32 (1956): 339-340.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 34 (1957): 115-116.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 36 (1957): 339-340.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 37 (1958): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 41 (1959): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 42 (1959): 115-116.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 45 (1960): 3-4.

- Medenî, Muhammed Muhammed. “Kelimetü’t-tahrîr”. *Risâletü’l-İslâm* 49 (1962): 3-4.
- Medenî, Muhammed Muhammed. “Raccetü’l ba’s fi külliyyeti’s-şeriatî”. *Risâletü’l-İslâm* 44 (1959): 373-388.
- Menûn, İsa. “Metâ yecûzü’l-İctihâd ve metâ lâ yecûz”. *Risâletü’l-İslâm* 27 (1955): 258-263.
- Merâgi, Muhammed Mustafa. “el-İctihâd fi’s-şerîa”. *Risâletü’l-İslâm* 4 (1949): 347-357.
- Meragi, Abdülazîz. “Nüzûmü’l-hükm kemâ yerâha’l-İslâm”. *Risâletü’l-İslâm*, 7, (1950): 274-277.
- Merçil, Erdoğan. “Ali b. Yusuf. Tâşfin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 2: 458-459. Ankara: TDV Yayınları, 1989.
- “Min zehâiri’l-fikhi’l-İslâm”. *Risâletü’l-İslâm* 51-52 (1962): 364-398.
- “Min fadîleti’l-üstât el-ekber şeyh el-cami’i’l-Ezher”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 22-25.
- “Mine’s-sübûli’l ameliyye li’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 16 (1952): 433-434.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-İctihâd fi nazari’l-İslâm”. *Risâletü’l-İslâm* 13 (1952): 28-31.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “Min ictihâdati’s-şîati’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 16 (1952): 366-370.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “Min usuli’s-şîati’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 18 (1953): 164-166.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-Hilâf lâ yemneu’ mine’l-insâf”. *Risâletü’l-İslâm* 20 (1953): 392-395.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-Gulât fi nazari’s-şîati’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 24 (1954): 379-381.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “me’a kitâbi usûli’l-fikhi’l-Ca’ferî”. *Risâletü’l-İslâm* 37 (1958): 36-49.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “eş-Şîa ve yevmun aşura”. *Risâletü’l-İslâm* 43 (1959): 261-265.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-Ezher ve fikhu’s-Şîa”. *Risâletü’l-İslâm* 45 (1960): 33-36.

- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-İmamiyye beyne’l-Eş’ariyye ve’l-Mutezile”. *Risâletü’l-İslâm* 46 (1960): 139-144.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-Kıyâs ‘inde ibn Hazm ve’ş-Şîati’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 47-48 (1960): 257-261.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “Mîrâsü’l-ünsâ beyne’s-sünne ve’ş-şîa”. *Risâletü’l-İslâm* 50 (1962): 136-141.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “et-Takıyye beyne’s-sünne ve’ş-şîa”. *Risâletü’l-İslâm* 53-54 (1963): 39-44.
- Muhammed Hilmi İsa. “Hakku’ş-şu’ûbi’l-islamiyye ‘alâ nefsihâ”. *Risâletü’l-İslâm* 6 (1950): 133-142.
- Muhammed Hilmi İsa. “İnneme’l-mü’mînüne ihve”. *Risâletü’l-İslâm* 15 (1952): 250-255.
- Muhammed Ali Nâsır. “Mesâdirü’l-ahkâmi’l-İctihâdiyye ‘inde’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 14 (1952): 168-176.
- Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid. “Keyfe neş’e’l-ihtilâf”. *Risâletü’l-İslâm* 15 (1952): 289-294.
- Muhammed Yusuf Musa. “mine’s-sübülü’l-ilmıyye li’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 63-69.
- Muhammed Yusuf Musa. “fî sebili’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 15 (1952): 295-299.
- Muhammed b. Ali Osman el-Kerâcekî et-Trablusî. *Kenzu’l- Fevaid*. Beyrut: Daru’l-Edva’, 1405/1985.
- Muhammed Tahir b. Ali es-Sadîkî el-Hindî el-Fettenî. *Tezkiratu’l-mevdûât. İdaretü’t-tıbbâ’ati’l-müniriyye*, 1343.
- Mukbilî, Salih b. Mehdî. ‘*Alemu’ş-şamih*. Mısır, 1328.
- Muğniyye, Muhammed Cevâd. “el-İmamiyye beyne’l-Eş’ariyye ve’l-Mutezile”. *Risâletü’l-İslâm* 46 (1960): 144.
- Murâd, Saîd. “Mustafa Abdürrâzık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 285-286. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Murtaza’l-Askerî. *Abdullah b. Sabâ Masalı*, çev. Abdulbâkî Gölpınarlı. İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- Musa, Hasan Muhammed. “Min nûri’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 47-48 (1960): 375-376.

- Mûsevi, Abdülhüseyn b. Şerefüddin. *el-Mürâcaât*, çev. Sabahattin Sonay. Adana: Velayet yayıncılık, yt yok.
- Mûsevî, Abdülhüseyn Şerefüddin. “el-Cem‘ beyne’s-salâteyn”. *Risâletü’l-İslâm* 26 (1955): 148-180.
- Müfid, eş-Şeyh, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed. *Evâilu’l-makâlât fi’l-mezâhibi ve’l-muhtârât*, nşr. İbrahim el-Ensârî (Silsiletü müellefâti’ş-şeyh el-Mufid içinde). Beyrut: yy, 1993.
- Müttaki el-Hindî, Alî b. Hüsâmiddîn b. Abdilmelik b. Kadîhân. *Kenzu’l-Ummâl fi süneni’l-akvâl ve’l-ef‘âl*. Müessesetü’r-Risale, 1981
- Nâsiruddîn et-Tûsî. *Tecrîdü’l-akâid*, nşr. Abbas Muhammed Hasan Süleyman. Daru’l-Ma’rifeti’l-Câmiyye, 1996.
- “Nedve fi’l-Ezher ‘ani’t-takrîb beyne’l-mezâhibi’l-islamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 58 (1964): 203-221.
- Neş’et, Muhammed Sâdık. “el-‘Ulûmu’d-dîniyye”. *Risâletü’l-İslâm* 24 (1954): 423-430.
- Nâsır, Muhammed Ali. “Masâdîru’l-ahkami’l-ictihadiyye ‘inde’l-İmamiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 14 (1952): 168-175.
- Ogan, M. Raif. “İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşme”. *Sebîlürreşad Dergisi* 2/36 (1949): 164.
- Ogan, M. Raif. “İslam Mezhepleri Arasında Ayrılık ve Birleşme”. *Sebîlürreşad Dergisi* 2/37 (1949): 182-184.
- Ogan, M. Raif. “İslam Dünyasının Ehemmiyetli Mevzuları: Mezhepleri Birbirine Yaklaştırma”. *Sebîlürreşad Dergisi* 3/74 (1950): 371-373.
- Öz, Mustafa. “Burûcirdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6: 463-464. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Öz, Mustafa. *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Öz, Mustafa. “Şerefeddîn el-Âmilî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 552-553. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Azmi. *Pan-İslamizm*. Ankara: İsam Yayınları, 1997.
- Özcan, Azmi. “İttihad-ı İslam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 470-475. Ankara: TDV Yayınları, 2001.

- Özcan Azmi. “Nâdir Şah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 276-277. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde 73 Fırka Anlayışı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Özel, Ahmet. “Kâşifu’l-Gıta Muhammed Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 19-20. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Özdemir, Mehmet. “Yûsuf b. Tâşfîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 30-32. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Parlak, Nizamettin. “Sakifedeki Halife Adayları”. *İstem Dergisi* 19 (2012): 121-136.
- Sadr, Muhammed Sâdık. “İlâ cemâati’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 4 (1949): 358-364.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetü’l-ilmi’t-tevhîd”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 59-62.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetü’l-ilmi’t-tevhîd”. *Risâletü’l-İslâm* 10 (1951): 179-183.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “et-Takrîb beyne’l-mezâhibi’l-İslamiyye ve dirâsetü’l-ilmi’t-tevhîd”. *Risâletü’l-İslâm* 11 (1951): 307-312.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “Ali b. Ebî Talib ve’t-takrîb beyne’l-mezâhib”. *Risâletü’l-İslâm* 12 (1951): 434-438.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “Medâ el-vahdetü’s-siyasiyye beyne’l-müslimîn”. *Risâletü’l-İslâm* 17 (1953): 73-78.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “er-Râbitatü’l-vataniyye ve’r-râbitatü’l-İslâmiyye”. *Risâletü’l-İslâm* 24 (1954): 382-387.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “Aslâhü’l-mevâkıf fi’l-fiten”. *Risâletü’l-İslâm* 27 (1955): 291-297.
- Saîdî, Abdülmüte‘âl. “Ra’y fi âyetin min âyâtı’l-kıtâl”. *Risâletü’l-İslâm* 35 (1957): 304-309.
- Saray, Mehmet. *Türk- İran İlişkileri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- “Savtu’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 1(1949): 87-103.
- “Savtu’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 3 (1949): 315-327.
- “Savtu’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 5 (1950): 106-111.

- Seber, Abdülkerîm. “Muasır Şii Alimlerin Kuran’da Tahrif İddialarına Bakışı: Şii Kuran Tarihleri çerçevesinde Bazı Tespitler”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2012): 767-792.
- Selim, Abdülmecîd. “Beyan li’l-müslimîn”. *Risâletü’l-İslâm* 1 (1949): 9-12.
- Selim, Abdülmecîd. “Ekîmû sarha’l-islâh ‘alâ esâsi mine’l-‘ilm”. *Risâletü’l-İslâm* 6 (1950): 129-132.
- Selim, Abdülmecîd. “Havâtır mine’z-zâkire”. *Risâletü’l-İslâm* 22 (1954): 134-137.
- Selim, Abdülmecîd. “İslam Birliği Yeniden Doğuyor”. *Selamet* 80 (1949): 6-13.
- Senegâlî, Abdullah Baba Cen‘. “Muhâvelâtü’t-takrîb ve’l-islâh beyne’s-Sünne ve’s-Şia fi’l-kadîm ve’l-hadîs”. Erişim 13.05.2019. http://alrased.net/popup/print_window.aspx?article_no=6367.
- Seyyid el-Hüseyin b. Ali b. İbrahim. “fî ‘usrati’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 6 (1950): 195-196.
- Sırma, İhsan Süreyya. *II. Abdulhamid’in İslam Birliği Siyâseti*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- Sırma, İhsan Süreyya. *Osmanlı Devletinin Yıkılışında Yemen İsyanları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- es-Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkan fî ulumi’l-Kur’an*. Beyrut: Müessesetü’r-risale, 2008.
- Sultan Abdülhamid. *Siyasî Hatıratım*, çev. H. Salih Can. İstanbul: Dergah Yayınları, 1987.
- Süveydî, Ebü’l-Berekât. “Sünnî-Şîî İttifakına Doğru”, çev. Mustafa Çağrııcı. haz. Bekir Topaloğlu. İstanbul: Damla Yayınevi, 2016.
- Şa’bân, Zekiyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Şahavatov, Sabuhi. “İmamiyye Şia’sının Kuran’ın Tahrifi Konusuna Yaklaşımı”. *Usul İslam Araştırmaları* 22/22 (2014): 43-61.
- Şentürk, Recep-Kadir Canatan. “İrkçılık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19: 124-131. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Şâl, Seyyit Ahmet. “Şeltut, Mahmûd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38: 494-495. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Şebîbî, Muhammed Rıza. “Tevhîdü’l-lehcât”. *Risâletü’l-İslâm* 37 (1958): 22-27.

- Şebîbî, Muhammed Rıza. “Kanûnu’t-tevâzun beyne’s-şark ve’l-garb”. *Risâletü’l-İslâm* 5 (1950): 21-23.
- Şebîbî, Muhammed Rıza. “Sa’y kadîm fî tevîdî’l-mezâhib”. *Risâletü’l-İslâm* 25 (1955): 36-39.
- Şehîdî, Cafer. “Hutuvâtü’n-nahve’t-takrîb”. *Risâletü’t-Takrîb Dergisi* 1 (1413/1992): 50-55. Erişim 19.10.2018. <http://www.taghrib.org/ar/magazine/content/1/52>.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 5 (1950): 8-17.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 9 (1951): 7-21.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 10 (1951): 117-133.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 17 (1953): 6-25.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 18 (1953): 119-137.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 21 (1954): 10-28.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 25 (1955): 5-23.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 47-48 (1960): 229-250.
- Şeltut, Mahmûd. “Takdîmü’l-kitâb mecma’u’l-beyân”. *Risâletü’l-İslâm* 39 (1958): 229-241.
- Şeltut, Mahmûd. “Mukaddime kıssati’t-takrîb”. *Risâletü’l-İslâm* 55-56 (1963): 194-202.
- Şeltut, Mahmûd. “Tefsîru’l-Kur’ani’l-Kerîm”. *Risâletü’l-İslâm* 14 (1952): 117-135.
- Şeltût, Mahmûd - M. Ali Sayis. *Muhakeyeli Mezhepler Hukuku*, çev. Sait Şimşek. İstanbul: İlim Yayınları.
- Şem’dani-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür’i’t-Tevârih*, çev. Münir Aktepe. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1976.
- Şerif Murtazâ. *el-İntisâr*. Kum: Müessesetü’n-neşri’l-İslâmî et-tâbi’a li cemaati’l-müderresin bi Kum el-müşerrefe, 1410.
- Şüreybe, Nureddin. “Min a’lâmî’l-İslâm: Ebû Abdurrahman es-Selmâ”. *Risâletü’l-İslâm* 19 (1953): 312-317.
- Takrîb Cemaati Kültür Komisyonu. “lev lâ el-kudemâ”. *Risâletü’l-İslâm* 6 (1950): 186-192.

- Tarik, Ramazan. “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü’l-mezahib, Mısır örneği)”. Doktora tezi, İstanbul üniversitesi, 2018.
- Tekin, Mehmet. “Tercümân-ı Hakikat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40: 497-498. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen-i Tirmizî*. İstanbul: Dâru’s-Sehnûn, 1992.
- Tomar, Cengiz. “Yemen”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 412-414. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- ‘Umrânî, Muhammed b. İsmail. “ez-Zeydiyye bi’l-Yemen”. *Risâletü’l-İslâm* 8 (1950): 398-404.
- Uyar, Mazlum. “Hillî Muhakkık”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 39-41. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Ulûbe, Muhammed Ali. “Unşurû fi’l-müslimîne lügate’l-Kur’an”. *Risâletü’l-İslâm* 13 (1952): 20-23.
- Ulûbe, Muhammed Ali. “el-Müslimûn ümme-vâhide”. *Risâletü’l-İslâm*, 1 (1949): 5-8.
- Ulûbe, Muhammed Ali. “ed-Dimukratiyyetü’s-sahîha”. *Risâletü’l-İslâm* 21 (1954): 29-50.
- Üzüm, İlyas. “Sünnî-Şiî Yakınlaşması: Daru’t- Takrîb Tecrübesi”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 2 (1998): 171-185. Erişim 03.03.2019 http://www.isam.org.tr/documents/_dosyalar/_pdfler/islam_arastirmalari_dergisi/sayi02/171_185.pdf
- Üzüm, İlyas. “Takrîbü’l-mezâhib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 467-469. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Ümit, Mehmet. “Kur’an’a Yönelik Tahrif İddialarına Zeydî Tepki”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2006): 65-80.
- Yasin Süveylem Taha. “el-Müslimûn beyne ‘avâmili’l-kuvve ve ‘avâmili’d-da‘f”. *Risâletü’l-İslâm* 49 (1962): 85-91.
- Yasin Süveylem Taha. “el-Müslimûn beyne ‘avâmili’l-kuvve ve ‘avâmili’d-da‘f”. *Risâletü’l-İslâm* 50 (1962): 190-198.
- Yazıcı, Nesimi. “İbret”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 21: 368-370. Ankara: TDV Yayınları, 2000.

- Yavuz, Yusuf Şevki. “Ferîd Vecdî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 12: 393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Yusuf Şevki. “Halku’l-Kur’an”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15: 371-375. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Yerlikaya, İlhan. “Basîret”. *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 5: 103-105. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
- Yıldırım, Ramazan. “Halku’l-Kur’an Meselesinin Politik İstismarı”. *Milel ve Nihal Dergisi* 8/1 (2011): 49-69.
- Yılmaz, Musa Kazım. “Mecmau’l-Beyân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 257. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yücesoy, Hayrettin. “Mihne”. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 26-28. Ankara: TDV Yayınları, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ			
Adı, Soyadı	Sümeyye KILINÇ		
Doğum Yeri ve Yılı	Haymana, 1989		
Medeni Durumu	Bekar		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	Arapça, Orta		
Öğrenim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lisans	2007	2011	Erciyes Ü. İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012	2019	RTEÜ Temel İslam Bilimleri
Doktora			
Çalıştığı Kurum (/lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		
1. MEB, İkizdere İmam Hatip Lisesi, RİZE	2011	2015	
2. MEB, Erbaa Anadolu İmam Hatip Lisesi, TOKAT	2015		
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar			
Aldığı Ödüller			
İletişim (eposta)	malcom6089@hotmail.com		